

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**19. YÜZYILDA İNGİLTERE’NİN
HİNDİSTAN SÖMÜRGE YOLUNU
KORUMA POLİTİKASI**

Elife UZUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
TEMmuz - 2024**

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

19. YÜZYILDA İNGİLTERE’NİN HİNDİSTAN SÖMÜRGE YOLUNU KORUMA POLİTİKASI

DANIŞMAN : Doç. Dr. MUSTAFA ÇABUK

JÜRİ : Doç. Dr. Yaşar ARSLANYÜREK

JÜRİ : Dr. Öğr. Üyesi mmet SOYDEMİR

Elife UZUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
TEMMUZ - 2024

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**19. YÜZYILDA İNGİLTERE’NİN HİNDİSTAN
SÖMÜRGE YOLUNU KORUMA POLİTİKASI**

Elife UZUN

Danışman : Doç. Dr. Mustafa ÇABUK

Yıl : 2024, Sayfa: XII+105

Jüri : Doç. Dr. Mustafa ÇABUK (Başkan)

: Doç. Dr. Yaşar ARSLANYÜREK(Üye)

: Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR (Üye)

19. yüzyılda Hindistan ve Hindistan ticaret yolu İngiltere’nin en büyük gelir kapısı olmuştur. İngiltere, Hindistan’ı sömürgeleştirmek için önce Ümit Burnu üzerinden geçen yolu kullanmıştır. 16-18.yüzyıllar arasında bu yolu kullanan İngiltere, Ümit Burnu yolunun uzun ve tehlikelerle dolu olmasından mütevellit daha kısa yollar arayışına girmiştir. Böylece Basra Körfezi ve Kızıldeniz ticaret yollarını kullanmaya başlamıştır. Bu toprakların Osmanlı Devleti’nin kontrolünde olması, Fransa ve Rusya’nın bu yolları ve Hindistan’ı tehdit etmesi İngiltere’yi bu yollara hâkim olma çabasına ve kontrolde tutma politikasına yönlendirmiştir. 19. Yüzyıl boyunca Fransa, Rusya ve Almanya gibi ülkeler İngiltere’nin Hindistan’a giden ticaret yollarını tehdide devam etmiştir.

19. yüzyılda İngiltere için Hindistan’a ulaşan en önemli ticaret yollarından diğerleri Basra Körfezi ticaret yolu ve Kızıldeniz ticaret yolu olmuştur. Basra Körfezi ticaret yolu, önceleri Fransa tarafından Mısır İşgali ile tehdit edilmiş sonrasında Fransa’nın Lübnan, Suriye, Irak ve Basra Körfezi’ndeki küçük devletleri işgal etme teşebbüsleri ile devam etmiştir. İngiltere askeri, diplomatik veya ekonomik hamlelerle Fransa’nın bölgede etkili olmasına engel olmuştur.

İngiltere için diğer tehditler Rusya ve Almanya'dan gelmiştir. Napolyon savaşları sonrası Avrupa'daki bozulan dengeyi yeniden sağlamak için Viyana Kongresi toplanmış ve kongre de alınan kararlar Rusya'nın aleyhine olmuştur. 1853-1856 Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa Rusya'ya karşı Osmanlı'nın yanında yer alarak Rusya'yı Akdeniz'den uzak tutmayı hedeflemiştir. İngiltere ve Fransa'nın bu adımına karşı harekete geçen Rusya, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Hindistan'a giden ticaret yolunu tehdit etmeye başlayınca İngiltere Kıbrıs'a üs kurarak bu girişimlere engel olmaya çalışmıştır. Diğer yandan Almanya siyasi birliğini sağladıktan sonra bölgeye olan ilgisini artırarak Osmanlı Devleti'nden imtiyazlar elde edip özellikle Bağdat demiryolu ihalesini alarak İngiltere'yi bölgede etkisiz hale getirmek istemiştir.

Avrupalı devletler ve İngiltere için özellikle 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte Kızıldeniz yolunun önemi artmıştır. İngiltere kanalın hisselerinin büyük bölümünü satın almış ve kanalda hâkimiyet kurmuştur. Akabinde de Mısır'ı işgal etmiştir. Daha sonra Kızıldeniz'e müdahale edebilecek konumdaki Sudan, Somali, Umman, Yemen ve Aden Körfezi girişindeki adaları işgal ederek ticaret yolunun güvenliğini sağlamıştır.

19. yüzyılda İngiltere için Basra ve Kızıldeniz yolları Ümit Burnu üzerinden geçen yoldan daha önemli bir hale gelmiştir. Ancak İngiltere Ümit Burnu yolunun güvenliğini sağlamak için yine Fransa ve Almanya ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Sömürge, ticaret yolları, Fransa, Rusya, Hindistan.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

ABSTRACT

MA THESIS

**ENGLAND'S POLICY TO PROTECT THE INDIA
COLONIAL ROAD IN THE 19TH CENTURY**

Elife UZUN

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. MUSTAFA ÇABUK

Year : 2024, Pages:XII+ 105

Jury : Assoc. Prof. Dr. Mustafa ÇABUK (Chairperson)
: Assoc. Prof. Dr. Yaşar ARSLANYÜREK(Member)
: Assist. Prof. Dr. Ümmet SOYDEMİR(Member)

In the 19th century, India and the trade route to India became the largest source of income for England. Initially, England used the route passing through the Cape of Good Hope to colonize India. However, between the 16th and 18th centuries, England sought shorter routes due to the long and perilous nature of the Cape of Good Hope route. Consequently, it began using the trade routes of the Persian Gulf and the Red Sea. The fact that these lands were under the control of the Ottoman Empire, and the threats posed by France and Russia to these routes and India, led England to strive for dominance and control over these routes. Throughout the 19th century, countries.

In the 19th century, the other most important trade routes for England to reach India were the Persian Gulf trade route and the Red Sea like France, Russia, and Germany continued to threaten England's trade routes to India trade route. The Persian Gulf trade route was initially threatened by France through the occupation of Egypt, followed by France's attempts to occupy small states in Lebanon, Syria, Iraq, and the Persian Gulf. England prevented France from becoming influential in the region through military, diplomatic, or economic maneuvers.

Other threats to England came from Russia and Germany. In the Crimean War of 1853-1856, England and France sided with the Ottoman Empire against Russia and aimed to keep Russia away from the Mediterranean. When Russia, which took action

against this step of England and France, began to threaten the trade route to India, especially after the 1877-1878 Ottoman-Russian War, England tried to prevent these attempts by establishing a base in Cyprus. On the other hand, after achieving political unity, Germany increased its interest in the region and wanted to neutralize England in the region by obtaining privileges from the Ottoman Empire and especially by winning the Baghdad railway tender.

For European states and England, the importance of the Red Sea route increased, especially with the opening of the Suez Canal in 1869. England purchased the majority of shares in the canal and established dominance over it, subsequently occupying Egypt. Furthermore, England secured the safety of the trade route by occupying Sudan, Somalia, Oman, Yemen, and islands at the entrance to the Gulf of Aden, all of which could potentially interfere with the Red Sea.

In the 19th century, the Persian Gulf and Red Sea routes became more important for England than the route passing through the Cape of Good Hope. However, to ensure the security of the Cape of Good Hope route, England continued to struggle against France and Germany.

Keywords: England, Colony, trade routes, France, Russia, India.

ÖN SÖZ

Dünya; tarihin başlangıcından günümüze kadar, tarihi seyir içinde birçok uygarlığa ve devlete ev sahipliği yapmıştır. Bu devletlerin siyasi, ekonomik ve askeri açıdan çatıştığı sömürge alanları ve ticaret yolları olmuştur. Çıkar çatışmasına giren devletler bu alanları sömürgeleştirmek istemişlerdir. Bu sömürge alanı ve ticaret yollarından en önemlisi Sanayi İnkılâbı'ndan sonraki dönemde Hindistan ve Hindistan ticaret yolu olmuştur. Çünkü ticaret yolları doğunun zenginliklerini batıya götürmede ve batının modernliğini doğuya taşımada bir köprü, Batı ve Doğu arasında siyasi, iktisadi ve kültürel etkileşimin güzergâhları olmuştur. Bundan dolayı tarihi süreç içerisinde birçok devlet Doğu'nun zenginliklerine ve ticaret yollarına sahip olmak için sömürgecilik anlayışını benimsemişler ve sömürgeleştirdikleri bölgeler ve güzergâhlar üzerinde nüfuz sahibi olma politikası oluşturmuşlardır.

Sömürgecilik fikrini aktifleştiren ve sömürge alanlarına sahip olup ticaret yollarına hükmetmeyi tetikleyen en önemli devir ise Sanayi İnkılâbı olmuştur. Sanayi İnkılâbı, 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başlarında İngiltere'de el işçiliğinden fabrikasyona geçerek ekonomik verimliliği artırmıştır. Bu devrim; tarım, üretim ürünleri ve ulaştırma alanındaki gelişmelerle birleşince ticari faaliyetler artmış, milli ekonomiler ile pazarlar oluşmuştur. Fabrikasyon makinelerle seri üretim gerçekleştiren İngiliz iş insanları fabrikalarına ham madde ve ürettikleri ürünlerini pazarlayacakları alan arayışına girmişlerdir. İngiltere'de yaşanan bu durum İngiltere'nin Avrupa'nın dışına çıkarak Doğu'ya ve Doğu'ya gidilecek yollar üzerine hakim olma, sömürgeleştirme anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Sanayi devrimiyle ortaya çıkan gelişmeler, Avrupa'da birçok devletin hakimiyet alanını genişletme isteğini artırmıştır. Doğudaki zenginliklere ve bu zenginliklere giden yollara hakim olanın dünya siyasetine yön vereceği fikri devletlerin mücadelesine neden olmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak Doğuya ve Doğuya giden yollara hâkim olma anlayışında en çok mücadele eden ülkeler İngiltere ve Fransa olmuştur. İngiltere'nin Hindistan ve Asya kıtasındaki sömürge alanlarını kontrol etme, sömürge alanlarına giden yolları güven altında tutma çabası dış siyasetinin temeli olmuştur.

İngiltere başta olmak üzere Avrupa'daki birçok devlet sanayi İnkılâbı ile birlikte sömürge alanlarını genişletme politikası izlemiştir. Bu anlayıştan sonra Hindistan ve Hindistan ticaret yolu üzerindeki birçok güzergâh sömürgeci devletlerin savaş alanı ve işgal noktası haline gelmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin askeri ve ekonomik olarak gücünü kaybetmesi, Hindistan ticaret yolunun, Osmanlı Devleti'nin topraklarından geçmesi sömürgeci devletlerin politikalarını Osmanlı Devleti'nin ticaret yolları üzerindeki egemenliği kırma ve bu bölgelere hâkim olma üzerine geliştirmesini neden olmuştur. İngiltere ve Fransa'nın Hindistan ve Hindistan ticaret yoluna sahip olma fikirleri Osmanlı Devleti

toprakları üzerinde Süveyş Kanalı, Mısır, Basra Körfezi, Irak, Kızıldeniz, Akdeniz ve ticaret yolunun üzerindeki diğer önemli noktalarda nüfuz alanları oluşturma gayretlerine itmiştir. Bu fikirler doğrultusunda İngiltere ve Fransa; Rusya, İtalya, Almanya gibi siyasi birliğini geç yapılandıran devletlerin sömürge alanlarına göz dikmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nden en büyük paya sahip olma fikrini gütmüşlerdir.

Hindistan ve Hindistan ticaret yoluna sahip olmak isteyen İngiltere, Osmanlı toprakları üzerinden geçen ticaret yolu güzergâhlarına sahip olmak için öncelikli olarak Osmanlı Devleti'ne borç verme, siyasi, askeri ve ticari olarak destekleme politikasıyla Osmanlı Devleti üzerinde geniş bir nüfuz ağı kurmuştur. İngiltere bu politikayla Fransa'nın Hindistan'a ve Hindistan ticaret yoluna ulaşmasına engel olmak istemiştir. Fransa ise Doğudaki zenginliklere ulaşmak için İngiltere ile Osmanlı topraklarının üzerinde, Afrika kıtasında ve Hindistan'da mücadele etmiştir. Bu mücadelelerin çoğunu kaybetmesine rağmen yarıştan geri durmamıştır. Ancak Fransa'nın kendi içerisinde yaşamış olduğu siyasi kriz; İngiltere'nin askeri, siyasi ve ekonomik açıdan Fransa'ya göre güçlü olması Fransa'nın etkili olmasını zorlaştırmıştır.

Rusya'nın 19. yüzyılda askeri ve ekonomik yönden güçlenmeye başlaması, Boğazlar üzerinden Akdeniz'e inme düşüncesi, İran ve Azerbaycan üzerinden Basra Körfezine hâkim olma ve Orta Asya üzerinden Hindistan'a sahip olma fikri İngiltere'yi endişelendirmiştir. Rusya'nın bu politikalarına karşı İngiltere, Orta Asya'da “ Büyük Oyun” politikası sergilemiş ve Rusya ile savaşmadan Rusya'nın Hindistan emellerinden vazgeçmesini sağlamıştır. Boğazlar, Akdeniz ve Basra Körfezi'nde ise Osmanlı Devletine destek vererek, bölgedeki aşiretleri ve yerel halkı destekleyerek Rusya'nın sıcak denizlere inmesine ve bölgeye hâkim olmasına engel olmak istemiştir.

İtalya ve Almanya'nın siyasi birliklerini geç kurmaları ve sömürgecilik yarışında geride kalmaları bu iki devletin Fransa ve İngiltere'nin sömürge alanlarına yönelmesine neden olmuştur. Almanya'nın Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurması ve imtiyazlar alarak ticaret yollarına yaklaşması İngiltere'nin masada oyun kurucu olarak kartları yeniden dağıtmasına neden olmuştur. İtalya ise Almanya'ya göre biraz daha farklı politikalar uygulamıştır. İtalya, Osmanlı Devleti'ne yaklaşımdan Trablusgarp'a girmiş, Afrika kıtasında işgal edilmeyen bölgelere yönelmiştir. İngiltere, İtalya'nın bu sömürgecilik fikrinin kendi çıkarlarıyla çatışmamasından dolayı mücadeleye girmemiştir.

Bu kapsamda ele aldığımız çalışmamız üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde sömürgecilik, sömürgecilik anlayışının ortaya çıkması, sömürge yöntemleri, sömürgecilik tarihi, sömürgeciliğin tarihsel gelişimi, İngiltere tarihi ve Doğu Hindistan Şirketi hakkında çalışmalar oluşturmıştır. İkinci bölümde ise Hindistan'ın tarihi ve coğrafyası, Doğudaki baharat ürünleri ve Batıya taşınan bu ürünlerin önemi, Hindistan'dan başlayan ticaret yolları ve bu ticaret yollarının öneminde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümde İngiltere'nin Hindistan ticaret yolunun koruma politikası üzerinde durulmuştur. Özellikle İngiltere'nin ticaret yolunu korumak için Fransa, Rusya, Almanya, İtalya ve Osmanlı Devleti ile mücadelesine yer verilmiştir. Fransa ve İngiltere sömürge alanları ile ticaret yollarına sahip olarak yeraltı ve yer üstü zenginliklerini ülkelerine taşımak istemişlerdir. Ticaret yollarının Osmanlı topraklarından geçen bölümlerinde Osmanlı Devleti'nden imtiyaz alma yarışına girmişlerdir. Rusya'nın sömürge yarışına dâhil olması ile birlikte Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti'nden en büyük pasta parçasını almak istemişlerdir. Bu kapsamda Osmanlı Devlet'ini koruma politikasından vazgeçip artık Osmanlı Devleti yıkma politikasına yönelmişlerdir. Bu devletler Osmanlı toprakları üzerindeki çatışmalarının yanında Afrika kıtası ve ticaret yolları üzerindeki yarışlarına devam etmişler ve bu bölgedeki halkları sömürgeleştirip köleleştirmişlerdir.

Yapmış olduğumuz bu tez çalışmasının oluşturulması ve yürütülmesi aşamalarında engin bilgi ve deneyimlerini esirgemeyerek, özgün bir tez çalışması ortaya çıkarılmasında emeği geçen danışman hocam Doç. Dr. Mustafa ÇABUK'a ve Tarih bölümü çok kıymetli hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Elife UZUN

KAHRAMANMARAŞ- TEMMUZ -2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	X
HARİTALAR LİSTESİ.....	XI
EKLER LİSTESİ	XII
1. GİRİŞ	1
2. SÖMÜRGEÇİLİK VE SÖMÜRGEÇİLİĞİN GELİŞİMİ.....	5
2.1. Sömürgecilik	5
2.1.1. Sömürgeciliğin Tanımı	5
2.1.2. Sömürgecilik Yöntemleri	6
2.1.2.1. Tam Sömürge Yöntemi.....	6
2.1.2.2. Yarı Sömürge Yöntemi	7
2.1.2.3. Özerk / Bağımsız Sömürge Yönetimi	7
2.1.2.4. Yeni-sömürgecilik Yöntemi	8
2.2. Sömürgecilik Anlayışının Ortaya Çıkışı.....	8
2.3. Sömürgeciliğin Tarihsel Süreçte Gelişimi.....	9
2.3.1. Eski Dönem Sömürgeciliği	10
2.3.2. Yeni Çağ Sömürgecilik Anlayışı	11
2.3.3. Modern Sömürgecilik Dönemi	12
2.4. İngiltere Tarihine Kısa Bir Bakış.....	13
2.4.1. İngiltere'nin Sömürgeciliğinde Şirketlerin Rolü.....	15
2.5. British East India Company (İngiliz Doğu Hindistan Şirketi)'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri.....	17
2.5.1. İngiliz Doğu Hindistan Ticaret Şirketinin Siyasi Figür Olma Süreci.....	19
3. HİNDİSTAN VE HİNDİSTAN TİCARET YOLLARI	22
3.1. Hindistan.....	22
3.1.1. Hindistan'ın Coğrafyasına Kısa Bir Bakış.....	22
3.1.2. Hindistan Tarihine Genel Bir Bakış.....	23
3.2. Avrupa'da Baharat ve Doğudan Batıya Taşınan Ürünlerin Önemi	26
3.3. Hindistan'a Giden Ticaret Yolları	28
3.3.1. Basra Körfezi Ticaret Yolu.....	29
3.3.2. Kızıldeniz Ticaret Yolu	30
3.3.2. Ümit Burnu Ticaret Yolu	31
4. İNGİLTERE'NİN HİNDİSTAN TİCARET YOLUNU KORUMA POLİTİKASI... 35	
4.1. İngiltere -Fransa Mücadelesi.....	36

4.2. Mısır’da Fransa-İngiltere Mücadelesi.....	37
4.2.1.Fransa’nın Mısır’a Girmesi	37
4.3. Mehmet Ali Paşa’nın Osmanlı’ya Karşı İsyanı	40
4.4. Süveyş Kanalı’nın Açılma Süreci ve Kanalin Açılmasına Tepkiler.....	43
4.5. İngiltere’nin Mısır’ı İşgali	46
4.6. İngiltere’nin Lübnan Politikası	48
4.7. İngiltere’nin Kıbrıs Politikası.....	50
4.8. İngiltere’nin Malta Politikası	53
4.10. İngiltere’nin Basra Körfezi Ticaret Yolunu Güvence Altına Alma Çabaları	55
4.10.1. Katar Politikası	55
4.10.2. Bahreyn Politikası.....	56
4.10.3. Kuveyt Politikası.....	57
4.10.4. İngiltere’nin Irak Politikası.....	59
4.10.4.1. İngilizlerin Irak’a Gelmesi ve Irak’taki Faaliyetleri	60
4.10.5. Osmanlı Devleti’nin Irak’ı Elde Tutmak İçin Uyguladığı Politikalar	62
4.10.6. İngiltere’nin Irak Bölgesindeki Nüfuz Mücadelesi	64
4.10.6.1. İngiltere’nin Hollanda ile Nüfuz Mücadelesi.....	64
4.10.6.2. İngiltere’nin Fransa ile Nüfuz Mücadelesi	65
4.10.6.3. İngiltere’nin Rusya ile Nüfuz Mücadelesi.....	67
4.10.6.4. İngiltere’nin Mehmet Ali Paşa Politikası	68
4.10.6.5. İngiltere’nin Almanya İle Nüfuz Mücadelesi	69
4.10.6.5.1. Almanya’nın Bağdat Demiryolu İmtiyazını Alma Politikası	70
4.10.6.6. İngiltere’nin İran’a Karşı Uyguladığı Politika.....	72
4.10.7. İngiltere’nin Orta Asya’da Ruslara Karşı Uyguladığı Politika	74
4.11. İngiltere’nin Kızıldeniz Ticaret Yolunu Koruma Politikası	77
4.11.1. İngiltere’nin Umman Politikası.....	77
4.11.2. İngiltere’nin Yemen Politikası	78
4.11.3. İngiltere’nin Sevakın Adası Politikası.....	80
4.11.4. İngiltere’nin Perim Adası Politikası	82
4.11.5. İngiltere’nin Sudan Politikası	84
4.11.6. İngiltere’nin Somali Politikası.....	86
4.12. İngiltere’nin Ümit Burnu Ticaret Yolunu Koruma Politikası.....	88
4.12.1. İngiltere'nin Batı Afrika Politikası.....	89
4.12.2. İngiltere’nin Güney Afrika Politikası	90
4.12.3. İngiltere’nin Doğu Afrika Politikası.....	92
5. SONUÇ.....	94
KAYNAKLAR	98
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

KISALTMALAR LİSTESİ

BEIA	: British Easy India Company
Bnb.	: Binbaşı
BSAC	: British South African Company
C.	: Cilt
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
Çev.	: Çevirmen
ed	: Editör
IMF	: Uluslararası Para Fonu
km ²	: Kilometre Kare
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
RNC	: Royal Niger Company
S.	: Sayı
ss..	: sayfa sayısı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	:Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 2.1. İngiliz Sömürgeleri (1919).....	15
Harita 3.1. I.Yüzyılda İpek Yolu.	29
Harita 3.2. Portekiz'in Hindistan keşfinde izlediği deniz yolu.	32
Harita 3.3. Vasco da Gama'nın Hindistan'ı keşfederken takip ettiği güzergâh.	33

EKLER LİSTESİ

- EK 1: İngiltere'nin Mısır meselesi ve Şark politikası ve buraları elde tutmak için çevirdiği entrikaların Uzakdoğu ve Ortadoğu'yu karıştırdığına dair neşriyat (M. 1895).....
- EK 2: Hindistan'ın İngiltere İçin Ehemmiyetinden Bahseden Liberte Gazetesinde çıkan haberm (H. 1300)
- EK 3: İngiltere ve Fransa'nın sömürge siyasetleri ve aralarındaki rekabet, üçlü ittifak mukavelesinin akdi,Hindistan'ın İngiltere için önemi memukrında çeşitli gaztelerde çıkan makale tercümeleri (H.1300)..... 111
- EK 4: İngiltere'nin Mısır Meselesi ve Şark Politikası ile buraları elde tutmak için çevirdiği entrikanın Uzakdoğu ve Ortadoğu'yu karıştırdığına dair neşriyat (M.1895).....
- EK 5: İngiltere'nin Hindistan'la muhaberatını sağlamak için Fırat Nehri'nde bulundurduğu vapurlara karşı kabilelerin taadiyatının men'ine dair İngiltere Elçisi'nin takririnin tercümesi (H.1260)

1. GİRİŞ

Sömürgecilik, güçlü olan bir devletin kendi sınırlarından dışarı çıkarak başka toplumları siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri olarak kendi egemenliği altına alması olarak tanımlanır. İlk çağlardan günümüze kadar birçok örneği olan sömürgecilik 15. yüzyıldan sonra Portekizli ve İspanyol kâşifler tarafından farklı bir boyut kazanmıştır. İspanyol ve Portekizlilerin Amerika kıtasını keşfetmesi ve arkasından oradaki zenginlikleri kendi ülkelerine getirmesi İngiliz ve Fransızları sömürgeciliğe yönlendirmiştir.

İngiliz ve Fransızlar, İspanyol ve Portekizlerden daha sonra sömürgecilik yarışına girseler de kısa sürede denizlerde ve sömürge alanlarında üstünlük elde ederek bu ülkeleri geride bırakıp bu alanda tek söz sahibi olmuşlardır. İngilizler ve Fransızlar 16 ve 18. yüzyıllar arasında işgal ettikleri topraklarda koloniler kurarak bu yerlerin zenginliklerinden faydalanıp birinci dönem sömürge anlayışını oluşturmuşlardır. 18. yüzyıldan sonra ise sömürgecilik anlayışlarını değiştirerek emperyalizm adı verilen yeni bir sömürge anlayışını başlatmışlardır. Bu anlayışta devletler sömürdükleri devletlerin birikimlerinden yararlanmaktan ziyade o ülkeleri hükümleri altına alarak kendileri için çalışan devlet konumuna getirmeyi hedeflemişlerdir. Bu anlayışlarını 20. yüzyılın ortalarına kadar devam ettirmişlerdir.

İngiltere ve Fransa 18. yüzyıla kadar Portekiz ve İspanyollarla mücadele ederek sömürge yarışında olmaya gayret etmişlerdir. Ancak 18. yüzyıldan sonra ise İngiltere ve Fransa askeri, siyasi ve ekonomik olarak güçlenerek İspanyol ve Portekizlileri saf dışı bırakmışlardır. Bu tarihten sonra İngiltere'nin tek rakibi Fransa olmuştur.

16. yüzyılda İngiltere'nin denizlerdeki faaliyetleri korsanlıkla başlamış ve Kraliçe I. Elizabeth tarafından desteklenmiştir. Osmanlı İngiltere ilişkisi bu dönemde resmi olarak başlamıştır. İngiliz gemicileri Levant adını verdikleri Doğu Akdeniz'e ulaşarak Girit, Kıbrıs, Trablus, Sakız, Şam gibi ticaret merkezleriyle ticaret yapmaya başladılar. Kanuni Sultan Süleyman zamanında İngiliz tüccar M. Anthony Jenkinson'a verilen imtiyaz belgesi ise Osmanlı İngiltere ilişkisinin başlangıç noktası olmuştur.¹

I. Elizabeth'in desteğini alan tüccarlar gittikleri bölgelerde korsanlık faaliyeti yürütmüşlerdir. Bu ilk dönemdeki Sömürgecilik faaliyeti korsanlık hareketleriyle başladıysa da İngiltere için "Denize hâkim olan ticarete de hükmeder; ticarete hâkim olan ise dünya zenginliklerine hükmeder, yani dünyaya hâkim olur"² anlayışına dönüşmüştür. Bu tarihten sonra İngiltere denizlere hâkim olma ve ulaşabildiği kara parçalarında koloni kurma faaliyetlerine girişmiştir. Kraliçe I. Elizabeth İngiltere

¹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953), 1-2.

² Marc Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi, 13. Yüzyıl - 20. Yüzyıl*, (İstanbul: İmge Yayınevi, 2017), 89-90.

A.Kürşat Gökkaya - Cemil Cahit Yeşilbursa, *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018).

tahtında oturduğu müddetçe İngiliz tüccarlarını deniz aşırı ülkelerle ticaret yapmaya teşvik etmiştir.

Orta Çağ Avrupa'sında doğudan Avrupa'ya gelen zenginliklerin keşfine varan İngilizler artık Doğu macerasına girişmişler ve 1599 yılında East India Company (Doğu Hindistan Şirketleri) Kraliçe I. Elizabeth'ten imtiyaz alarak İngiltere sömürge İmparatorluğu'nun ilk adımını atmışlardır. Tüccar ve burjuvaların kurduğu şirket İngiltere kraliyet ailesinden aldığı imtiyazla birlikte Güneydoğu Asya'da ilk ticari faaliyetlerine başlamıştır. Zaman içerisinde gelişip güçlenen şirket bu bölgelerde İngiltere hükümeti adına valileri atama, bölgede asker bulundurma ve asker toplama yetkilerini elde etmiştir. Doğu Hindistan şirketi ilk faaliyetlerine çay, ipekli kumaşlar, baharat pamuk ve benzeri ürünler olarak başlayıp ticari faaliyetlerde bulunmuştur. 1639 yılında şirket Hindistan'ın doğu kıyılarında ilk toprağını elde etmiş ve burada ticaret merkezi durumuna getireceği Madra kentini kurmuştur.³ Daha sonra bölgedeki etkinliği artıran şirket Hindistan'ın Bombay ve Kalküta liman şehirlerini ele geçirerek bölgedeki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bölgenin zenginliğinin farkında olan Hollanda ve Fransız şirketleri bölgede kendi paylarını elde etmek için İngiltere ile mücadele etmeye başlamışlardır. Ancak İngilizler Fransız ve Hollandalı şirketlerin amaçlarının farkına vardktan sonra Hindistan'da hüküm süren Babür Devleti ile anlaşmaya vararak bölgedeki ticari faaliyetlerde bulunma imtiyazı ve imkânı elde etmiştir. 1740 yılından sonra Fransızlar Hindistan'da ticari faaliyette bulunmaya başlamışlardır. Bunun üzerine İngiltere elde etmiş olduğu imtiyazları ve mal varlıklarını korumak için yerel taht kavgalarına karışarak Fransızlara ve Hollandalılara karşı askeri girişimlerde bulunmuştur. Hollandalı şirketleri ve Fransız şirketleri mağlup ederek bölgede tek söz sahibi devlet olmuştur. Fransızları hem Avrupa'da Yedi Yıl Savaşları'nda hem de Hindistan'daki mücadelelerde mağlup etmiştir. İngilizler, Fransızları bu mağlubiyetlerle *Hindistan'da belirli bir bölgede ticari faaliyette bulunacak şekilde kontrol altında tutmayı başarmıştır.*⁴

Hindistan, İngiltere için 19. yüzyıla kadar Avrupalı devletler ile mücadele alanı olmuştur. 19. Yüzyılda İngiltere bölgedeki nüfuzunu ve gücünü arttırmaya başlayarak Hindistan'ın kendileri için en önemli pazar haline gelmesini sağlamıştır. Hindistan yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin yanında İngiltere'nin pazarı haline gelmesi ile İngiltere'nin en değerli sömürge toprağı olmuştur. Bu durum Avrupalı diğer sömürgeci devletlerin dikkatini çekmiş ve İngiltere bu devletlere karşı her zaman geniş bir coğrafyada mücadele etmek zorunda kalmıştır.

İngiltere'nin Hindistan ve Hindistan ticaret yolunu koruma politikasına baktığımızda çok geniş bir coğrafyada mücadele ettiğini görmekteyiz. İngiltere'nin mücadelesini değerlendirecek olduğumuzda kuzeyden Hindistan'ı tehdit eden güç

³ Gökkaya - Yeşilbursa, *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, 165.

⁴ Azmi Özcan, "İngiltere." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/296-299.

Rusya, Güneyden ticaret yollarını tehdit eden en büyük güç Fransa olmuştur. Bu devletlerin yanında Almanya, İtalya'da İngiltere'nin sömürgelerini tehdit etmişlerdir.

Rusya'nın 19. yüzyılın başlarından itibaren Asya kıtasında güneye ilerleme çabası İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Bu yüzyılda dünyanın birçok bölgesinde savaşta olan İngiltere Asya kıtasının kuzeyinde Rusya ile savaşa girmektense sürekli diplomatik mücadele vermiştir. Özellikle Rusya'nın güneye doğru ilerleyişinin İngiltere'nin sömürgesini tehdit ettiği düşünüldüğünde İngiltere Afganistan'ın kuzeyinde Rusya'yı stratejik bir noktada durdurmak için farklı yollar izlemiş ve sürekli bir oyun kurucu olarak bu bölgede varlığını sürdürmüştür. Bunun için Afganistan ve Pakistan'daki yerel halkın taht kavgalarına karışarak ya da Asya'nın içerisindeki bulunan azınlıkların iç işlerine karışarak Rusya'ya zorluklar çıkartmış, yani güneye inme politikasını sekteye uğratmıştır. Ayrıca Rusya'nın Asya'nın içlerine kadar girip o bölgeleri işgal etmesine sessiz kalarak güneye doğru yönelmesini engellemiştir.⁵

İngiltere'nin Asya'nın kuzeyindeki mücadelesi Rusya'ya karşı bu şekilde iken Hindistan ticaret yolları üzerindeki mücadeleleri ise birden çok güzergâhta ve birden çok ülkeye karşı gerçekleşmiştir. Basra Körfezi ve Kızıldeniz ticaret yolu Osmanlı topraklarında olduğu için bu bölgelerde İngiltere Osmanlı ile iyi ilişkiler kurarak kendi ticaret yollarını güvence altına almaya çalışmıştır. Basra Körfezi ticaret yolunda Fransız, Alman, Rus ve Osmanlı'ya karşı politikalar geliştirmiştir. Basra Körfezi kıyılarında bulunan Katar, Bahreyn, Irak gibi Osmanlı toprağı içinde yer alan ülkelerde nüfuz alanlarını genişleterek bölgede İngiliz üstleri kurmuş, bölgedeki yerel halkla ve emirlerle iyi ilişkiler geliştirmiştir. Ayrıca bölgedeki gerginliği artıracak siyasi gelişmeleri desteklemiş ve bölge halkını Osmanlı'ya karşı kışkırtmıştır.

Fransız, Rus ve Almanların bölgedeki faaliyetlerini yakından takip eden İngiltere çıkarlarını korumak için ilk etapta Osmanlı toprak bütünlüğünü savunarak Avrupalı devletlerin Fırat ve Dicle nehirlerinde taşımacılık imtiyaz almasını engellemeye çalışmıştır. Akabinde Osmanlı ile ilişkilerini geliştirerek Bağdat'tan başlayıp Fırat ve Dicle nehirleri kolu ile Anadolu'ya kadar gelen ticaret yolları imtiyazını elde ederek Akdeniz limanlarına inmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda bölgenin fizibilite raporlarını hazırlayarak bölgede yapılması gerekenler hakkında çalışmalarda bulunmuştur. Bu doğrultuda ticaret yolunun güvenliği için Fransız, Alman ve Rusların bölgedeki etkinliğini azaltma adına bölgenin siyasi ve sosyal yapısını kullanıp bölgede nüfuzlarını artırmış, Suriye ve Lübnan'da bölge içindeki dengelerle oynayarak Fransa'nın bölgedeki etkinliğini azaltıp sonlandırmıştır. Irak ve Anadolu'da ise Ruslara ve Almanlara karşı Osmanlı Devleti'ni destekleyerek Rusya'nın güneye inme politikasına ket vurarak Rusların Anadolu'nun kuzeydoğusunda

⁵ Doğan, O , Erdoğan, A . *XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi*, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 16 (3), 839-847.

kalmasını sağlamıştır.⁶ Siyasi birliğini geç sağlayan Almanlar ise Osmanlı Devleti ile ilişkiler kurarak bölgede etkinliğini artırmaya çalışmıştı. Özellikle Almanlar, İskenderun'dan Bağdat'a Bağdat'tan Katar, Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan'a demiryolu inşa ederek İngiltere'nin bölgede nüfuz elde etmesini engellemeye çalışmıştır.

1869 yılında Fransızların Süveyş Kanalı'nı açması ile birlikte Kızıldeniz ticaret yolu, İngiltere ve Fransa için yeni bir mücadele alanına dönüşmüştü. Napolyon Bonapart'ın İngilizlerin Hindistan ticaret yolunu engelleyecek yeni bir ticaret yolu bulma çabası bu kanalla gerçekleşmişti. Kanalin açılmasıyla birlikte Kızıldeniz ve Aden Körfezi, Hindistan ticaret yolunun güvenliğini sağlama açısından çok önemli bir konuma gelmiştir. Bunun farkında olan İngilizler, Fransızların bölgede etkinliğini arttırmasını engellemek için; Mısır, Sudan, Somali, Sevakın Adası, Umman, Yemen, Aden Körfezi Perim Adası gibi stratejik öneme sahip yerleri işgal etti. İngiltere böylelikle bölgede etkinliğini artırarak Fransa'nın bölgeye hâkim olmasına engel olmuştur. Ayrıca, İngiltere Akdeniz'de stratejik konuma sahip Kıbrıs, Lübnan, Suriye, Girit gibi adalarda üsler kurarak bölgedeki ticaret yollarını korumayı hedeflemiştir.

Sömürge alanlarını korumak için çok geniş bir coğrafyada birden çok sömürgeci devlete karşı mücadele eden İngiltere Afrika kıtasında da ticaret yollarını koruma çabasına girmiş, Sudan ve Somali gibi Afrika'nın boynuzu sayılan ülkelerden başlayarak Kıta'nın doğu kıyısından batı kıyısına kadar olan birçok bölgede sömürge alanları ve koloniler kurmuştur. Kıtanın doğu kıyısındaki sömürge alanlarında Fransız, İtalyan ve Almanlara karşı mücadele eden İngiltere kıtanın güneyinde ise yerel halkla mücadele etmiştir.

Hindistan'dan başlayarak Ümit Burnu Yolu'yla Avrupa'ya ulaşacak gemiler bu güzergâhtan devam ederken kıtanın batı kıyılarına oradan da İngiltere'ye kadar devam eden yolu kullanmışlardır. Kıtanın batı kıyılarını 17 ve 18. yüzyılda yavaş yavaş ele geçiren İngiltere 19. yüzyılda ise kıtanın kıyı kesimlerini neredeyse tamamına hâkim olarak sömürgeleştirmiştir.

Bu çalışmamızda 19.yüzyılda çok geniş bir coğrafyada sömürge İmparatorluğu kuran İngiltere'nin sömürge İmparatorluğu'nun ekonomik başkenti sayılacak Hindistan'dan, Avrupa'ya giden ticaret yollarını ele aldık. İngiltere Hindistan'dan Avrupa'ya giden ticaret yollarını korumak için 19. yüzyıl boyunca bu güzergâhlarda sömürgeci devletlere ve yerel halka karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Bizde çalışmamızda İngiltere'nin bölgedeki sömürge alanlarını ve özellikle ticaret yolunu korumak için uyguladığı politikaları inceleyeceğiz.

⁶ Arslanyürek, Y , Alpoğlu, O . *İngiltere'nin Sömürgecilik Politikası Çerçevesinde Fırat Vadisi Demiryolu Projesi*, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 5(10), 759-774.

2. SÖMÜRGEÇİLİK VE SÖMÜRGEÇİLİĞİN GELİŞİMİ

2.1. Sömürgecilik

Sömürgecilik, bir ulusun kendi ülke sınırları dışına çıkararak başka ülkeleri ve ulusları ekonomik, siyasi ve kültürel olarak kolonileştirip "müstemleke" egemenliği altına alması,⁷ bir ulusun ve devletin başka bir milleti ve ülkeyi kendi devlet ve milletin çıkarları doğrultusunda işletmesi, tekeline ve boyunduruğuna almasıdır. Başka şekilde açıklayacak olursak işgal ettiği ülkenin her türlü imkânlarından yararlanarak kendi ülkesine ve milletine maddi ve manevi çıkarlar sağlamasıdır⁸.

Sömürgecilik düşüncesi ilk çağlardan günümüze kadar farklı şekillerde uygulanmıştır. İlk çağda kendi bölgesinde egemen güç olan devletler kendi sınırları dışına çıkararak vatandaşlarında oluşturdukları küçük grupları gönüllü ya da zorunlu olarak işgal ettiği yerlere yerleştirmiştir. Başka devletlerin sınırları içine girerek yapılan bu uygulamaya Latince colonus ve colonia kelimelerini kullanmışlardır. Bu kelimeler Roma İmparatorluğu döneminde ise bu kavramlar sömürge anlamında kullanılmaya başlanmıştır. 14. Yüzyıldan sonra daha kapsamlı hale gelen sömürgecilik yerleşme sisteminin dışında o bölgenin yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin taşınması şekline dönüşmüştür. Bununla da yetinmeyen Avrupalı devletler Roma dönemindeki uygulamadan da etkilenerek işgal ettiği topraklardaki insanları köleleştirip tüm zenginliklerini ele geçirmişlerdir.⁹

2.1.1. Sömürgeciliğin Tanımı

Sömürge kavramı etimolojik açıdan incelendiğinde "colonia"¹⁰ kavramından gelmektedir. Kelime "bir yere göç etme, çiftçi, kiracı çiftçi, yeni topraklara yerleşen, bir yerden ayrılıp başka bir yere yerleşme" gibi anlamlara gelmektedir. Tarihsel süreç içerisinde kelime "göç eden, yerleşen" anlamına gelecek şekilde kullanılmış ve sömürgeleştirme anlamına dönüşmüştür.

Sömürgecilik kelimesini İngilizler biraz daha yumuşatarak kendi istedikleri gibi bir anlam yüklemeye çalışmışlardır. Collins Dictionary'e göre "zayıf halklar ya da alanlar üzerinde daha güçlü olan bir ülkenin kontrolü genişleten bir güç uygulaması".¹¹ Oxford English Dictionary'e "Yeni bir ülkedeki bir yerleşke, yeni bir yöreye yerleşen, anayurtlarına tabi halde ya da onunla bağlantısını koruyarak bir topluluk oluşturan bir

⁷ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, "Sömürgecilik" (Erişim, 11 Kasım 2023).

⁸ Ahmet Gündüz, "Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler 'Ortadoğu Örneği' ", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 9- Sayı XXV, (Mart 2016), 763-784.

⁹ Ahmet Kavas, " Sömürgecilik", *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 37/ 394-397.

¹⁰ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, "Koloni". (Erişim, 11 Kasım 2023)

¹¹ Collins English Dictionary, "Colonia" (Erişim, 15 Kasım 2023).

grup insan; yerleşimi ilk olarak gerçekleştirenlerin soyu ve ardılları tarafından bu şekilde oluşturulan topluluk anayurtla bağlantıyı koruduğu sürece bu yerleşime “colonia” denir.”¹² TDK'ye göre “başka ülkeleri ve ulusların ekonomik, siyasi ve kültürel olarak kontrol altına alma”¹³ Stanford Felsefe Ansiklopedisi'ne göre ise sömürgecilik kavramı “Amerika kıtası, Avustralya kıtası, Afrika kıtası ve Asya kıtasının güney bölümlerinde Avrupa'nın önemli güçlerinin siyasi kontrol süreci”¹⁴ olarak tanımlanıyor. Yapılan tanımlara bakıldığında sömürgecilik (koloni) kelimesi ifade edildiği bakımdan farklılık arz etse de tanımların ortak noktası güçlü olan bir devletin kendine oranla daha güçsüz başka bir devlete siyasi, iktisadi ve kültürel açıdan üstünlük kurarak o bölgeye yerleşmesidir.

Sömürge anlayışında; sömürgecilik yapan devletin temel amacı koloni kurduğu bölgeyi her anlamda sömürerek sömürge alanının zenginliklerini kendi ülkelerine taşımaktır. Burada kastedilen zenginlik sadece yeraltı ve yerüstü zenginlikleri değil, bunun yanında insan gücünün de kendi ülkelere taşınmasıdır. Sömürgecilik anlayışını ön plana çıkaran Avrupalı devletler getirmiş oldukları bu insanları alt sınıf işlerde çalıştırarak köleciliğin önünü açmışlar ve böylece sömürgesi altında bulunan ülkeleri her yönden sömürerek fakirleştirip köleleştirmişlerdir.

2.1.2. Sömürgecilik Yöntemleri

Avrupalı devletlerin sömürge anlayışlarının temelinde Sanayi İnkılabı'nın getirmiş olduğu ham madde ve pazar bulma fikri yatmaktadır. İnkılâbın getirdiği ham madde bulma ihtiyacı için ilk önce kıtaya yakın olan Afrika ve Asya kıtalarını işgal etmişlerdir. Bu kıtalarda rekabetin artmasıyla Amerika kıtasına saldırmışlar ve o bölgeyi de işgal ederek kolonileşme hareketlerini başlatmışlardır.

Sömürgecilik anlayışla hareket eden Avrupa devletleri işgal edecekleri bölgeyi sömürgeleştirerek zamanla farklı sömürge yöntemleri kullanmışlardır. Bazen askeri güç ile sert bir şekilde işgal ederken bazen ise bölgenin halkını incitmeyecek şekilde daha yumuşak sömürge politikaları uygulamışlardır. Bu politikaları uygularken tam, yarım, özerk / bağımsız ve yeni Sömürgecilik anlayışı gibi anlayışlar benimsemişlerdir.¹⁵

2.1.2.1. Tam Sömürge Yöntemi

Sömürgecilik fikrinin en çok kullanılan yöntemidir. İlk çağlardan günümüze kadar yaygın olarak kullanılmıştır. Bu yöntemde güçlü olan devletin sömürge alanını

¹² Oxford English Dictionary , “Colonia” (Erişim, 15 Kasım 2023).

¹³ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, “Koloni”. (Erişim, 11 Kasım 2023)

¹⁴ Stanford Felsefe Ansiklopedisi, “Colonia”,(Erişim, 15 Kasım 2023).

¹⁵ Gündüz, “Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler ‘Ortadoğu Örneği’ 763-784.

askeri güçle işgal edip kaynaklarının tamamını sömürmesini kapsar. İngiltere devletinin Hindistan'ın ele geçirmesi, Fransız devletinin Cezayir ve diğer Afrika ülkelerinin işgal etmesi, Sovyet Rusya'nın Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri işgal etmesi, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan devletini işgal etmesi gibidir.

4.1.2.2. Yarı Sömürge Yöntemi

Bu sömürgecilik yöntemine mandacılık ¹⁶ adı da verilmektedir. Manda yönetiminde işgalci devlet işgal ettiği devletin kendi kendini yönetemediği iddia ederek onları yönettiğini iddia etmektedir. Milletlerarası anlaşmaya göre manda himayesinde bulunan devletler bağımsız olamayan kısıtlı devletlerdir.¹⁷ Bu yönetim şeklinde işgal güçleri ülke içinden işbirlikçilerle anlaşarak ülkenin kendi kendini idare edemeyeceği düşüncesini hâkim kılmayı amaçlar. Bu amaç doğrultusunda ülkenin sömürge haline gelmesi işbirlikçiler sayesinde kolaylaşır ve uluslararası hukukta kendine meşru bir zemin bulur. Manda himaye yönetim şeklinin örneklerinden biri İngiltere'nin Avustralya ve Yeni Zelanda da uyguladığı yönetimlerde görülmektedir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı zamanında da ülkemizde ciddi şekilde tartışılan mandacılık fikri Atatürk ve silah arkadaşları tarafından kabul görmemiş ve sömürgeci devletlere karşı bir Kurtuluş Savaşı başlatılmıştır.¹⁸

2.1.2.3. Özerk / Bağımsız Sömürge Yönetimi

Bu sömürge yönetiminden işgalci devletler himayesi altından bulunan devletlere sözde özerklik ve bağımsızlık vermektedirler. İçişlerinde serbest olan özerk yönetimler, uluslararası ilişkilerde ise himayesinde bulunduğu devletin direktifleri doğrultusunda hareket etmektedir.¹⁹ Devletin başına gelecek kişi veya gruplar sömürgeci devletlere bağlılık konusunda kendilerini ispatlamış ve onların desteğiyle iktidara gelmiş yöneticilerdir. Bu da sömürge anlayışını farklı bir varyantını göstermektedir. SSCB'de Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde bu yönetim şekli 1991 yılına kadar uygulanmıştır.

¹⁶ Mandate (Mandacılık): Birinci Dünya Savaşı 'mn bitiminden sonra toplanan Paris Barış Konferansı'nda gündeme getirilen ve bu konferansta kabul edilen manda sistemi, Latince "Mandatum", Fransızca "Mandat" kelimelerinden gelmekte olup "Vekâlet" anlamında kullanılmıştır. Manda yönetiminde az gelişmiş kabul edilen ülkeler, bağımsızlığa kavuşturuncaya kadar Milletler Cemiyeti adına yönetmek için bazı büyük devletlere yetki verilmesiydi. Daha geniş bilgi için bkz. Kadir Kasalak, "Manda", Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1993, s.10-12.

¹⁷ Kadir Kasalak, "Manda Sistemi ve Irak ile Suriye'de Uygulaması", *Birinci Ortadoğu Semineri Bildirileri*, Ed. Mustafa Öztürk vd. (Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırma Merkezi, 2004), 57-87.

¹⁸ Gündüz, "Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler 'Ortadoğu Örneği'", 763-784.

¹⁹ Gündüz, "Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler 'Ortadoğu Örneği'", 763-784.

Amerika ve İngiltere Rusya'nın uygulanmış olduğu bu politikanın benzerini Ortadoğu'daki Arap Devletleri üzerinde uygulamışlardır²⁰

2.1.2.4. Yeni-sömürgecilik Yöntemi

Bu sömürge yönetimi ilk defa Afrika kıtasındaki ülkeler için kullanılmıştır. Yeni Sömürgecilikte Afrika kıtasındaki ülkelerin bağımsızlıkları sömürgeci devletler tarafından tanınsa da sömürgeci devletler bu ülkeleri siyasi, ekonomik, askerî, toplumsal, teknik gibi yönlerden baskı altında tutmaya devam etmektedir. Batılı devletler bu ülkelere koloni şeklinde yerleşmeler de çıkarları doğrultusunda kontrol altında tutmaya devam etmektedirler. Özellikle Batılı devletler serbest piyasa ekonomisini kullanarak bu ülkelerin kendilerine bağımlı hale getirmektedir. Bu sömürge yönetimini II. Dünya Savaşı'nda Amerika Birleşik Devletleri Yunanistan ve Türkiye'ye Marshall Yardımları adı altında uygulamak istemiştir. Kısmen de bu uygulamada başarılı olmuş, Türkiye ve gelişmekte olan devletleri Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlara bağımlı hale getirmiştir.²¹

2.2. Sömürgecilik Anlayışının Ortaya Çıkışı

Sömürgeciliğin tarih içerisindeki gelişimini incelediğimizde ilk sömürgecilik faaliyeti MÖ 9. yüzyılda Fenikeliler tarafından yapılmıştır. Fenikelilerden sonra sömürgecilik faaliyetini yürütenler Babil, Grek, Pers, Asur ve Romalılar olmuştur. Grekler, Persler, Asur, Babil ve Romalıların ortaya koydukları bu faaliyet günümüze kadar olan süreçte dünyayı büyük ölçüde etkilemiştir.²²

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'i Türk gölü haline getirmesi, Avrupa kıtasındaki nüfus artışı, kıtadaki kaynakların az olması, iç pazardaki hızlı talep artışı Avrupa devletlerinin sömürgecilik seferine çıkmasına sebep olmuştur. İspanya ve Portekiz devletleri Avrupa kıtasındaki kaynak ihtiyacını karşılamak için deniz seferlerine çıkmıştır. Doğunun zenginliklerini bildikleri için seferlerini hep doğuya doğru yapmak istemişlerdir. Özellikle Hindistan'ın altın ve baharat yönünden zengin olması seferlerinin yönünü hep doğuya çevrilmesine neden olmuştur.²³

Bu bağlamda Avrupalı devletler öncelikli olarak seferlerini Akdeniz'in Doğu kıyılarına yapmak istemişlerdir. Haçlı Seferleri ile Akdeniz kıyılarını almak isteyen Avrupalı devletler bu bölgede güçlü devletlerle karşılaşmış ve istediklerini elde

²⁰ Kasalak, , "Manda Sistemi ve Irak ile Suriye'de Uygulaması", 57-87.

²¹ Deniz Altınbaş "İnsanlığa Karşı Suçlar ve Yeni-Sömürgecilik", *Dergipark*, 11 (Ocak 2011), 33-76.

²² Gündüz, "Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler 'Ortadoğu Örneği'", 763-784.

²³ Ayşe Yazar, "Latin Amerika'da İspanyol Sömürgeciliği ve Simon Bolivar'ın Bağımsızlık Mücadelesi", *International Journal of History*, V. 5 (January 2013), 391-403.

edememişlerdir. Bu seferleri de büyük kayıplar veren Haçlı birlikleri alternatif ticaret yolları aramaya başlamıştır. İspanya ve Portekiz'in öncülüğünde başlayan bu alternatif yol arayışı Avrupalı devletleri denizcilik alanında yatırım yapmaya zorlamıştır. Denizcilik faaliyeti alanından yatırım yapan bu devletler daha çabuk sonuç almak için bir yandan da denizcilikle uğraşan kişilere önemli imtiyazlar vermiş ve halkı deniz seferlerine çıkmaya teşvik etmişlerdir. Bu bağlamda Kristof Kolomb İspanya Krallığı adına ilk deniz seferine çıkmış ve sürekli batıya giderek doğuya ulaşmayı hedeflemiştir.

Kristof Kolomb 1492 yılında Hindistan'ı keşfettiğini düşünerek Amerika kıtasına ulaşmıştır. Sefer dönüşünde keşfettiği yerler hakkında bilgi veren Kolomb İspanya ve Portekiz'in Latin Amerika'yı sömürgeleştirmesine neden olmuştur. İspanya ve Portekiz bölgeye yaptığı seferlerde yerel halkla karşılaşmıştır. İspanya adına bölgeye giden Hernan Cortes bölgeyi fethedip oraya yerleşme düşüncesiyle gittiği için yerli halklara soykırım yapmıştır. Hernan Cortes bölgedeki yerli halk sorununu çözüme kavuşturması Kralı mutlu etmiştir. Cortes'in bu başarısından dolayı Kral işgal bölgesinde Cortes'e geniş araziler ve köleler vermiştir. Bunun yanında İspanya Kralı bu bölgeye vali ve asker göndererek idare yapılanmayı sağlamış, Avrupa'dan bölgeye yerleşimci gruplar göndermiştir.²⁴

Sömürgeci devletlerin Amerika kıtasına yerleşmesinde herhangi bir engelle karşılaşmamasının iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi yerli halkın İspanyolların elinde olan teknolojik silahlara sahip olmaması ve İspanyollar tarafından soykırıma uğramasıdır. İkinci neden ise Avrupalı devletler tarafından kurulan kolonileri kıta Avrupa'sındaki kızamık, çiçek, veba ve grip gibi ölümcül salgın hastalıkları bu hastalıklara karşı bağışıklığı olmayan yerel halka bulaştırmasıdır. Hastalıklara karşı bağışıklığı olmayan yerel halk nüfusunun yaklaşık olarak %90'ını kaybetmiştir.²⁵ Bu iki neden İspanyolların ve Portekizlilerin Amerika kıtasında istedikleri iki şekilde koloni kurmalarına ve kıtanın zenginliklerini Avrupa'ya taşımalarında herhangi bir engelle karşılaşmamasını sağlamıştır.²⁶

2.3. Sömürgeciliğin Tarihsel Süreçte Gelişimi

Sömürgecilik tarihine baktığımızda sömürge anlayışını üç döneme ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi ilk (eski) çağlarda ortaya çıkmıştır. Çok kapsamlı olmayan bu dönem Babil, Fenike, Asur, Yunan, Pers (İran) ve Roma gibi devletlerin

²⁴ Merry E Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, Çev. Hamit Çalışkan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 360.

²⁵ Yazar, "Latin Amerika'da İspanyol Sömürgeciliği ve Simon Bolivar'ın Bağımsızlık Mücadelesi", 391-403.

²⁶ Özkan Dizlek, *Sömürgecilik ve 1763- 1947 Dönemi Pax- Britannica: Hindistan Örneği* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 34.

yabancı ülkelerin topraklarını fethetmesi ile olmuştur. Bu devletler ilk (eski) dönem sömürgeciliğini oluşturmaktadır²⁷

İkinci dönem sömürgeciliği ise Akdeniz'in Türk gölü olmasından dolayı İspanyol ve Portekiz'de kâşiflerin yeni ticaret yolu arayışıyla 15. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İspanyol ve Portekizli kâşifler Hindistan'a gitmek amacıyla çıktıkları yolda Latin Amerika'yı keşfetmişler ve sömürgesi haline getirmişlerdir. Portekiz ve İspanya'nın başlatmış olduğu bu sömürge hareketine İngiltere, Fransa, Hollanda ve diğer Avrupa ülkeleri de katılmış önce Amerika'yı daha sonra Afrika ve Asya'yı sömürgeleştirmişlerdir²⁸

Üçüncü dönem ise Avrupa'daki Sanayi İnkılabı ile başlamıştır. Ham madde ve yeni pazar arayışıyla ortaya çıkan bu dönem 19. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve Amerika gibi sanayi alanında gelişmiş devletlerin öncülüğünde "yeni dönem emperyalizm" adıyla yapılmıştır²⁹

2.3.1. Eski Dönem Sömürgeciliği

Bu çağdaki Sömürgecilik anlayışı MÖ 1550 tarihinde dönemin güçlü devletleri olan Fenike, Antik Yunan şehir devletleri ve Antik Mısır gibi devletler tarafından başlatıldığı tahmin edilmektedir.³⁰

Akdeniz'de güçlü donanmaya sahip olan Fenikeliler Akdeniz kıyısı boyunca ticari faaliyetlerin yoğun olduğu bölgelerde koloniler kurmuştur. Ticari faaliyetlerin ve ticarete bağlı savaşların yapıldığı bu dönemde Akdeniz'e kıyısı olan Antik Mısır ve Antik Yunan şehir devletleri Akdeniz kıyılarında sömürge faaliyetleri yapmışlardır.

MÖ 300'lü yıllarda Roma ve Pers İmparatorluğu da sömürgecilik yarışına katılmış çok geniş alanları fethederek kendilerine bağlamışlardır. Yine bu dönemde sömürgecilik tecrübesi olan Yunan şehir devletleri de sömürge anlayışını devam ettirmek istemiş ancak Roma İmparatorluğu hâkimiyetine girmiştir. Çok geniş alanlara yayılan sömürgecilik ve kolonicilik Akdeniz kıyılarının tamamında görülmüştür. Romalılar modern Avrupa sömürgeciliği gibi yeraltı ve yerüstü zenginliklerini almakla yetinmeyip onun yanında insanları köleleştirmiştir. Kuzey Afrika'da Vandallar tarafından yenilgiye uğratılan Romalılar eski ihtişamlı günlerini kaybetmiş ve bu bölgedeki hâkimiyeti Doğu Roma İmparatorluğu'na (Bizans) kalmıştır. Roma

²⁷ Gündüz, "Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler 'Ortadoğu Örneği'", 763-784.

²⁸ Gündüz, "Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler 'Ortadoğu Örneği'", 763-784.

²⁹ Gündüz, "Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler 'Ortadoğu Örneği'", 763-784.

³⁰ Erin Blakemore, "Sömürgecilik Nedir?" *National Geographic* (Erişim: 15 Kasım 2023).

İmparatorluğu'nun devamı şeklinde olan Bizans İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun yapmış olduğu uygulamaları aynı şekilde devam ettirmiştir.³¹

7. yüzyılda İslamiyet'le beraber güç kazanan Arap devletleri, Asya, Afrika ve İber Yarımadası'nda fetihlerde bulunmuşlardır. İslamiyet'i yaymak için bu bölgelere yerleşmişler ve koloniler kurmuşlardır. Eski çağlardaki gibi başka devletlerin zenginliklerini sömürme anlayış olmayan Müslüman devletler birçok yeri fethederek fethettiği bölgeleri zenginleştirmişlerdir. Semavi dinler tarafından kutsal sayılan Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesi ve bunu bahane eden Haçlı ittifakı, Doğu Akdeniz kıyılarını ve buradaki kutsal şehirleri ele geçirmek istemiştir. Müslümanlar tarafından yönetilen bu şehirler bazı savaşlarda el değiştirse de sürekli kontrol altına alınmıştır. Akdeniz'in doğu kıyılarında istediği başarıyı elde edemeyen Haçlı ittifakı İber Yarımadası'ndaki Endülüs devletini ortadan kaldırmayı hedeflemiş ve bunun neticesinde başarıya ulaşmıştır. 15. yüzyılın sonlarına doğru başarıya ulaşan bu hareket doğudaki Osmanlı İmparatorluğu'na karşı koyamayacakları için kendilerine yeni bir ticari yol arayışına girmişlerdir.³² Böylece Antik Çağlarda başlayan sömürgecilik anlayışı 15. yüzyılda Avrupalı devletlerin siyasi birliklerini oluşturarak yarışa katılmalarına zemin hazırlamıştır

2.3.2. Yeni Çağ Sömürgecilik Anlayışı

Sömürgecilik anlayışının ikinci evresi olarak tanımlanacak bu dönem 15. yüzyılda Avrupa'daki büyük devletlerin Amerika'yı keşfetmesi ile başlayıp, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. İspanyol ve Portekizli kâşifler tarafından Amerika'nın keşfedilmesiyle başlayan sömürgecilik fikri, 15. yüzyıldan 20. asrın ortalarına kadar devam etmiş, 19. yüzyılda ise altın çağını yaşamıştır.³³ Latin Amerika'nın keşfi ile Avrupa'daki büyük devletler kıtaya hızlı bir şekilde kolonilerini yerleştirmiş, kabile halinde yaşayan yerli halkı ise köleleştirerek kıtanın tamamına hâkim olmuştur. Kıtadaki sömürgeci devletlerin sayısının artmasıyla kaynaklar yetersiz gelmeye başlamış ve yeni sömürü alanları arayışına ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda sömürgeci devletler Afrika ve Doğu Asya üzerine keşifler yapmışlar ve bu bölgeleri sömürgeleri haline getirmişlerdir.³⁴

15. yüzyılda denize kıyısı olan İspanya ve Portekiz gibi devletler söz sahibi iken 17. ve 18. yüzyılda Fransa, İngiltere, Belçika ve Hollanda gibi denize kıyısı olan diğer devletler dünya ticaretinde söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu devletler Afrika kıtasını yavaş yavaş sömürge haline getirdikten sonra Doğu Asya'ya doğru yönelmişler burada

³¹ Ahmet Kavas, “sömürgecilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 37/394-397.

³² Kavas, “sömürgecilik”, 37/394-397.

³³ Maria Pia Pedani, “Venedik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/44-47.

³⁴ Kavas, “sömürgecilik”, 37/395.

bulunan Hindistan, Endonezya, Malezya gibi ülkeleri istila ederek sömürgeleştirmişlerdir.

Sanayi İnkılâbı ile zirveye çıkan sömürgecilik anlayışı zaman içinde sömürgeleştirilen alanları farklı şekilde değerlendirmeye doğru evrilmiştir. İngiltere, Fransa, Almanya gibi sanayi alanında gelişmiş devletler sömürgeleştirdikleri ülkeleri ilk başta hammadde ihtiyacı için kontrol altında tutarken, daha sonrasında Avrupa'daki üretimin artışına bağlı olarak yeni pazar olarak değerlendirmişlerdir.

Avrupalı sömürgeci devletlerin koloniler kurarak sömürdükleri ülkelerde uygulamış oldukları baskı ve soykırım sömürülen ülkelerde fikri uyanışa ve özgürlük hareketlerine dönüşerek 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başlarında bağımsızlık savaşları şeklinde ortaya çıkmıştır.³⁵

2.3.3. Modern Sömürgecilik Dönemi

Bu dönem sömürgeci devletlere karşı bağımsızlık mücadelesinden sonra ortaya çıkmıştır. 19. Yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Bu dönemde sömürgeci devletlerde zihniyet değişikliği ortaya çıkmış yeni sömürge alanları bulmaktan ziyade ellerinde olan bölgeleri korumayı amaçlamışlardır. Diğer bir ifadeyle sömürge devletlerinin birbirleriyle çıkarları doğrultusunda çıkar savaşları yaptığı dönemdir.³⁶

Amerika Birleşik Devletleri 1776 yılında siyasi birliğini sağladıktan sonra yarışa katılmış ve Avrupalı devletlerle sömürge yarışına girmiştir.³⁷ Avrupa ve Amerika arasındaki sömürge yarışı ilk başlarda ticari bir yarış halindeyken zamanla sömürge alanlarının sürekli el değiştirmesine neden olmuş ve 20. yüzyılın başında fiziki savaflara dönüşmüştür.³⁸ Modern anlamdaki sömürgecilik anlayışı II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise İngiliz modeli veya Amerikan emperyalizmine dönüşmüştür.

16. yüzyılda siyasi birliğini IV. İvan önderliğinde tamamlayan Rusya, Güneydoğu'ya ve Sibiry'a doğru genişleme politikası uygulamıştır. 1662 yılında Rus Çarı Deli Pedro'nun başı geçmesi ile birlikte Rus emperyalizminin başlangıcını oluşturmuştur. Baltık Denizi'nden Çin'e kadar yayılmacı bir politika uygulamıştır.³⁹

Balkanlarda uyguladığı Panslavizm ve Ortodoksluk politikası ile Akdeniz'e inmeyi hedeflemiş, 19. yüzyılda Sibiry ve Asya'nın önem kazanması ile Doğu'ya

³⁵ Jack Black (ed.), *Deniz Savaşları 1453-1815, Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı (1453-1815)*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 113.

³⁶ Cengiz Köksal, *İngiliz Sömürgecilik Modeli: Hindistan'ın Şirketler Yoluyla Sömürülmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 11.

³⁷ Gündüz, "Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler 'Ortadoğu Örneği'", 763-784

³⁸ Köksal, *İngiliz Sömürgecilik Modeli: Hindistan'ın Şirketler Yoluyla Sömürülmesi.11.*

³⁹ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi*, (Ankara: Emel Yayınevi, 1977), 19.

doğru yayılmacı politika izlemiştir. Hindistan Ticaret Yolu'nun önem kazanmasıyla Güney'e inmeyi hedefleyen Rusya, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte 1853 yılında Osmanlıya Hasta Adam diyerek Osmanlı'nın parçalamayı hedeflemiştir. Rusya'nın bu politikasının farkında olan İngiltere Osmanlı'nın yanında yer alarak Rusların sıcak denizlere inmesi engellemiş ve Karadeniz'in kuzeyinde ve Asya'da yayılmasına müsaade etmiştir. Bolşevik İhtilali'nden sonra kesintiye uğrayan yayılmacı politikası II. Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar alevlenmiştir. Bir taraftan Ortadoğu'ya yerleşerek ticaret yolunu elinde bulundurmaya hedeflemiş, diğer yandan Balkanlar'da ve Avrupa'da komünist rejimler yerleştirerek bloklar oluşturmuştur.⁴⁰

2.4. İngiltere Tarihine Kısa Bir Bakış

Araştırmacılar İngiltere'nin tarihini MÖ 6000 yıllarına kadar götürmektedir. Avrupa ana kıtasından koparak ayrılan İngiltere üzerindeki ilk yerleşimciler avcılık ve toplayıcılık için gelen insanlar olmuştur. MÖ 2500'lü yıllarda Kuzey Avrupa'da tunç kullanan insanların gelip bu bölgede madencilik yaptığı araştırma ve bulgular sonucunda ortaya çıkmıştır. MÖ 1000'li yıllarda ise Avrupa'dan çıkartılan Keltler adayı istila etmişlerdir. Uzun bir süre hüküm süren Keltler MÖ 50'lerde Romalıların buraya yönelik saldırılarıyla güçlerinin kaybetmiştir. MS 43 yılında İmparator Claudius zamanında İngiltere'de Roma idaresi kurulmaya başlanmıştır.⁴¹

Romalıların İngiltere'deki hâkimiyeti ise 1. yüzyılda başlayıp 5.yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde Romalılar ada topraklarının büyük kısmını fethetmiş ve kendi yerleşim birimlerini oluşturmuştur. Kavimler göçüyle güç kaybetmeye başlayan Roma'nın, 410- 442 yılları arasında bölgeden çekilmesiyle Saxon ve Anglo kavimleri ada topraklarını istila etmeye başlamıştır. Bu istilalar sonucunda adada (Angil - ingil) adıyla anılan Anglo saksonlar hâkim olmuştur. 7. yüzyıldan sonra adaya gelen misyonerler adada Hristiyanlığı yaymaya başlamıştır. Ada da varolan pek çok devlet arasından Wessex Kralı Egbert güçlenerek diğer krallıkları etrafına toplamıştır. 10. yüzyılda Vikingler (Norveç ve Danimarka Krallığı) İngiltere'ye akınlar düzenlemiş ve 11. yüzyılın başında ülkenin tamamını ele geçirmişlerdir. Vikinglerden sonra 1066 yılında İngiltere kralını yenen Normanlar ülkenin tamamını ele geçirerek kendi aristokratları arasında ülkeyi feodal beyliklere ayırmışlardır.

12. yüzyıla kadar İngiliz Kraliyet ailesi ana kıtadaki devletlerle evlilik yoluyla bağ kurmaya çalışmış bu politika neticesinde Fransa topraklarının büyük bir kısmında hak sahibi olmuştur. 1337 yılında başlayan Yüzyıl Savaşları yüzyıldan fazla sürerek 1453 yılında neticelenmiş İngiltere ve Fransa arasındaki toprak kavgası sona ermiştir. II. Richard'ın tahttan indirilmesi ile yerine IV. Henry getirilmiş ve böylece İngiltere'de

⁴⁰ A. Mehmet Kocaoğlu, *Uluslararası İlişkiler*, (Ankara: Meri Kitabevi, 1993),132-138.

⁴¹ Özcan, "İngiltere." 22/297.

Henry Tudor Dönemi başlamıştır. Stuart ailesi Tudor ailesinin hâkimiyetini kabul etmediği için İki Gül Savaşı'nı başlatmış ve neticesinde kaybetmiştir. Savaş sonunda derebeylikler zayıflamış, merkezi yönetim güçlenmiştir. Böylece İngiltere'de siyasi birlik sağlanmış ve ülke birçok alanda gelişme göstermiştir.⁴²

Siyasi birliği sağlayan İngiltere deniz aşırı savaşlar yaparak Galler'i kendi topraklarına katmıştır. Kraliyet ailesinin hâkimiyetini kabul etmeyen kiliseye karşı 1534 yılında parlamentoda “Üstünlük Yasası” çıkararak hükümetin kiliseden güçlü olduğunu ilan etmiştir.⁴³

1547-1553 yılları arasında VI. Edward 9 yaşında tahta çıkmış 16 yaşına geldiğinde çocuğu olmadan öldüğü için yerine I. Mary'i kraliçe olmuştur. 1553- 1558 yılları arasında tahtta bulunan I. Mary'de VI. Edward gibi çocuğu olmadan hayatını kaybedince 1558 -1603 I. Elizabeth tahta geçmiştir. 44 yıl boyunca İngiltere'yi yöneten kraliçe İngiltere tarihine damgasını vurmuştur. 15. ve 16. yüzyılda Avrupa'daki siyasi olaylara kayıtsız kalmayan kraliçe cesur denizcilerin önüne açarak yenedünyaları fethetmeyi hedeflemiş, bu bağlamda sömürgeciliğe ilk adımını atmıştır.⁴⁴

I. Elizabeth'in ölümünden sonra yerine geçen I. James ve onu takip eden I. Charles Avam Kamarası'na ve parlamentoya müdahale etmeye başlamış, bu müdahaleler sonucunda ülkede huzursuzluk ortamı oluşmuştur. 30 Yıl Savaşları'nı getirmiş olduğu ekonomik sıkıntılar ve ülke içerisindeki siyasi kriz, parlamento ve kraliyet ailesinin karşı karşıya getirmiştir. Bu çatışma sonucunda parlamento Oliver Kromwel liderliğindeki iç savaşı kazanmıştır. I. Charles parlamentocular tarafından idam edilerek öldürülmüştür. Parlamento taraftarların kısa süreliğine ülkeyi yönetmişler akabinde kendi aralarında karar alarak tekrardan yönetimi, kraliyet ailesini bırakmışlar ve böylece II. Charles dönemi başlamıştır. 20 yıl kadar tahtta kalan kral parlamentoya karşı bağımsızlığını kazanmış. II. Charles bu faaliyetlerinden rahatsız olan parlamento 1689 yılında kendi şartlarını kabul ettirerek yerine III. William'ı getirmiştir.⁴⁵

1702 yılında tahta geçen Mary'nin kardeşi Anne, İskoçya ve İngiltere'yi birleştirerek Birleşik Krallık'ı tek çatı altında toplamıştır. Tek çatı altında toplanan birleşik Krallık 18. yüzyılda Fransa'ya karşı kazanmış olduğu Yedi Yıl Savaşı gibi savaşlar neticesinde dünyanın sayılı sömürge gücü haline gelmiştir.⁴⁶

İç karışıklıklarla uğraşan İngiltere siyasi birliğini kurduktan sonra sanayicilik alanında sanayi inkılâbı ve tekniklerini uygulayarak dünyanın en güçlü devleti haline gelmiştir. Sanayi İnkılâbı ile ortaya çıkan ham madde ihtiyacı ve ucuz iş gücü sömürgecilik yönteminin değişmesine neden olmuştur. Bunun neticesinde İngiltere

⁴² Özcan, “İngiltere” 22/297.

⁴³ Ronald Dufour, *Sömürge Amerika* (Amerika: West Group, 1994), 78.

⁴⁴ Meryem Doğan, *İngiltere'nin Amerika'da Uyguladığı Sömürge Siyaseti (1620-1774), İngiltere'nin Amerika'da Uyguladığı Sömürge Siyaseti (1620-1774)* (Erzincan: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisan Tezi, 2007)97-99.

⁴⁵ Doğan, *İngiltere'nin Amerika'da Uyguladığı Sömürge Siyaseti (1620-1774)*, 97-99.

⁴⁶ Doğan, *İngiltere'nin Amerika'da Uyguladığı Sömürge Siyaseti (1620-1774)*, 97-99.

sömürge alanlarının zenginliklerini işleyerek tekrar bu ülkelere satmaya başlamış ve bu bölgeleri yeni pazar yerleri olarak değerlendirmiştir.⁴⁷

2.4.1. İngiltere'nin Sömürgeciliğinde Şirketlerin Rolü

Sömürgecilik kavramını dünyaya tanıtan ve 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar bu alanda uzun yıllar söz sahibi olan Avrupa devletleri ve İngiltere bu alandaki unvanını ticari şirketlere borçludur. Fransa'nın kurduğu “Compagnie Des Indes” şirketi, Almanya'nın kurduğu “Deutsche Kolonial Gesellschaft”, Belçika'nın kurduğu “Association Internationale du Congo”, İtalyan'nın kurduğu “Filonardi şirketleri ve İngiltere'nin kurmuş olduğu "United African Company, Royal Niger Company, British East African Company ve British South Asia Company" ticari şirketleri sömürgeciliğin yayılmasında etkili unsurlar olmuştur.⁴⁸ Bu şirketler sömürgeci Avrupa devletlerinin yeni yerler keşfetmedeki masraflarını azaltmış ve bu yerlerin şirket eliyle sömürgeleştirilmesi hızlandırmıştır.

1919

Harita 2.1. İngiliz Sömürgeleri (1919)⁴⁹

İngiltere'de “Joint-stock company” (anonim şirket) adıyla bilinen şirketler hisse ortaklığı şeklinde ortaya çıkmış, kar ve zarar durumunu ortaklar arasında paylaşan şirket olmuştur. Bu şirketlerden ilki VI. Edward tarafından 1551'de kurulan Company of Merchant Adventurers to New Lands "Yeni Topraklara Maceraperest Tüccarlar Şirketi" şirket 1555 yılında İngiltere Kraliyeti tarafından ilk imtiyaz alan şirket olmuştur. İlk

⁴⁷ Özcan, “İngiltere” 22/297.

⁴⁸ Kavas, “sömürgecilik”, 37/394-396.

⁴⁹ Stratejik ortak, İngiliz Sömürgeleri (1919) <https://stratejikortak.com/2019/11/somurge-devletleri-somurge-haritalari.html> (Erişim: 14 Aralık 2023).

başlarda bu isimle anılan şirket daha sonra "Muscovy Company" (Moskova şirketi) ismi ile anılmaya başlanmıştır. Richard Chancellor, Sebastian Cabot ve Hugh Willoughby gibi isimler tarafından kurulan bu şirket kuzeyden Çin'e gidecek yeni bir yol fikri ile ortaya çıkmıştır. Çin'e yeni bir yol arayışı ile kurulan şirket amacından saparak farklı alanlara yönelmiş ve Rusya ile İngiltere arasında ticaret yapan şirket haline dönüşmüştür. Bu şirket I. Elizabeth zamanında İngiltere'nin en gözde şirketi olmuştur. İngiltere sömürgesinde önemli olan diğer bir şirket Eastland Company veya North Sea Company- Doğu Bölgesi veya Kuzey Denizi şirketi" 1572 yılında İskandinav ve Baltık Denizi etrafındaki ülkelerle ticaret geliştirmek amacıyla York şehrinin önde gelen tüccarları tarafından kurulmuştur. Amacı Ortadoğu ve Doğu hâkimiyetindeki Hansa Birliği şirketlerine karşı mücadele etmektir. Diğer bir şirket Levant Company (Levent Şirketi)'dir. Bu şirketin amacı o dönemde Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Akdeniz'de ticaret yapmaktır. Baharat ve ipek ticareti yapan şirket 1825 yılında feshedilerek yaklaşık 200 yıl boyunca İngiltere'nin hedefleri doğrultusunda görevini yerine getirmiş ve İngiltere'ye ticari açıdan fayda sağlamıştır⁵⁰

İspanya ve Portekiz'in Amerika kıtasında sömürge faaliyetlerine başlaması İngiltere'nin dikkatini bu tarafa çekmiştir 1605 yılında İngiltere'deki bir kısım tüccarlar tarafından kurulan London Company ve Plymouth Company şirketleri Kuzey Amerika'daki Virginia bölgesinde I. James'in onayıyla koloni kurmuşlardır.⁵¹ Virginia bölgesinde kurulan bu şirket İngiltere Kraliyetine sadık kalma şartıyla kendi kolonilerinde para basma, maden işletme ve toprak satma haklarına sahip olmuşlardır. Bu şirketler koloni kurdukları yerlerde bu haklara sahip olsalar bile son söz sahibi İngiltere kralı olmuştur. Bundan dolayı o bölgelerde oluşturulacak kolonilere gidecek insanları İngiltere Kraliyeti belirlemiştir. İngiltere'de hapisten çıkan suçlular, işsiz kalmış insanlar, dini baskılara uğrayanlar ve yeni macera arayan kişiler yenedünya ve yeni bir yaşam umuduyla bu şirketlere başvurmuşlardır. Bunların bütün masraflarını karşılayan şirketler gittikleri bölgelerde kolonicilik faaliyetine başlamış ve bu bölgeleri sömürgeleştirmişler. Şirketler getirmiş oldukları kişilerle 7 yıllık bir sözleşme imzalamış bu süre boyunca verdiği sözleri tutan kişilere özgürlüklerini ve bazen de küçük bir toprak parçasını vererek kendilerine bağlamışlar. Özellikle Kuzey Amerika'daki "Virginia Company veya Massachusetts Bay Company" şirketleri bu sömürgeçiliğin önde gelen şirketleri olmuşlardır.⁵² İngiltere, Amerika'da kurmuş olduğu bu kolonilerde tarım faaliyetlerinde bulunmuştur. Tarımdan elde etmiş olduğu geliri artırmak için yoğun bir insan gücüne ihtiyaç duyulmuş, bu ihtiyacı Afrika'dan getirdikleri kölelerle gidermişlerdir.

İngiltere'nin elde etmiş olduğu zenginliklerde köle ticareti önemli bir yer tutmaktadır. Köle ticaretinde önemli bir aktör olarak ise karşımıza "Royal African

⁵⁰ Doğan, *İngiltere'nin Amerika'da Uyguladığı Sömürge Siyaseti (1620-1774)*, 100.

⁵¹ Doğan, *İngiltere'nin Amerika'da Uyguladığı Sömürge Siyaseti (1620-1774)*, 100.

⁵² Doğan, *İngiltere'nin Amerika'da Uyguladığı Sömürge Siyaseti (1620-1774)*, 101.

Company" (Kraliyet Afrika Şirketi) çıkmaktadır. Bu şirket Afrika kıtasının batı kıyılarında ticaret yapmak için Stuart Hanedanı ve Londra'nın önde gelen tüccarlar tarafından kurulmuştur. Şirketin asıl amacı Afrika'nın batısında yer alan bölgedeki altın, gümüş ve değerli madeni zenginliklerini İngiltere'ye götürmektir. Bu doğrultuda kurulan şirket asıl amacından saparak köle ticaretine de yönelmiştir. Değerli madenler için kurulsada yapmış olduğu köle ticareti ile şöhret kazanan şirket ve şirket yöneticileri etki alanlarını genişletmek için batı kıyısı boyunca kaleler kurmuşlardır. Kurdukları bu kalelerle etki alanını genişleten ve aynı zamanda ticaret yollarını güvence altına alan şirket bölgede tek güç olmak istemişler ve bölgede kendileri gibi faaliyet gösteren diğer Avrupalı devletlerle mücadelede bulunmuşlardır. Bu dönemde Gambiya ve Batı Afrika için mücadele eden Hollandalı sömürge şirketleri ile mücadele etmiştir. 1664'te yapmış oldukları mücadeleyi Kraliyet Afrika Şirketi kaybetmiş ve Cape Corse haricindeki birçok kaleleri elinden çıkmıştır. 1669 yılına kadar düzensiz bir şekilde çalışan şirket 1669 yılından sonra 10 yıllık süreyle imtiyaz hakkına sahip olmuş ve "New Royal African Company" ismi ile tekrardan ortaya çıkmıştır. Afrika'dan Amerika'ya yaklaşık olarak 100 bin köle taşıyan şirket 1688 İngiliz Devrimi ile tekelliği kaybetmiştir. Yaşanan sıkıntılara rağmen şirket 1732 yılına kadar ise köle taşımaya devam etmiştir.⁵³ İlk başlarda "Royal African Company" olarak başlayan şirket yaşanan sıkıntılardan sonra "New Royal African Company" ismini almıştır. 1662 yılında kurulan "The Company of Royal Adventurers Trading into Africa" şirketi ise Afrika Ticaret Şirketi'nin devamı niteliğinde olmuş İngiltere'nin Amerika'da ihtiyaç duyduğu insan gücü için bir çözüm yolu olmuşlar, 1640-1807 yılları arasında yaklaşık iki yüzyıl kadar kuzey Amerika'ya 3,1 milyon köle taşımışlardır. Köle ticareti İngiliz ticaret şirketleri için Afrika'da büyük bir gelir kaynağı olmuş, imparatorluğa büyük gelirler sağlamıştır.⁵⁴

2.5. British East India Company (İngiliz Doğu Hindistan Şirketi)'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Asıl adı British East India Company olan şirket "Maceracı Tüccarlar" sıfatını kullanan bir grup girişimci tarafından 1600 yılında kurulmuştur. Şirketin asıl amacı Portekiz ve İspanya'nın kontrolünde bulunan Uzakdoğu ve Uzakdoğu Asya ülkelerinden yapılan baharat ticaretinden pay almaktır. I. Elizabeth döneminde faaliyetine başlayan şirket birleşik Krallık imtiyaz hakkının sahip olduktan sonra kısa sürede dünyanın en

⁵³ Davies, K., G., *The Royal African Company*. (ABD: Northwestern Üniversitesi, Routledge/Thoemmes Press., 1999)106.

⁵⁴ Emre Çalışkan, "İngiliz Sömürge Şirketlerinin Sömürge Siyasetindeki Rolü: Doğu Hindistan Şirketi, Kraliyet Afrika Şirketi, Virginia Şirketi Örnekleri", *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 6/2, 2022, 107-121.

büyük ticaret şirketi haline gelmiş ve İngiltere'nin Uzakdoğu ve Uzakdoğu Asya'daki sömürgeciliğinin temsilcisi olmuştur.⁵⁵

Şirket ilk Uzakdoğu seferine 1601'de çıkmıştır. İlk sefer Sir James Lancaster liderliğinde İngiltere devletinin desteğini alarak Red Dragon isimli silahlı gemi korumasında yapılmıştır.⁵⁶ Torbay kasabasından başlayan yolculuk önce Güney Afrika'daki Ümit Burnuna oradan Umman Denizi'ne, sonrasında Malezya ve Endonezya adalarına daha sonra Hindistan'ın en güneyinde yer alan Tamil bölgesine yapılmıştır.

Hindistan şirketinin sefere çıkmaktaki ilk amacı doğuda bulunan baharatları, ipek kumaşları ve diğer ticari ürünleri Avrupa pazarında sunmak, buradan yüklü bir gelir elde etmektir. Bu amaçla yola çıkan şirket ilk ticari seferinden yüksek kar elde etmiş, bunun yanında rakip Portekiz filosunun elinde bulunan baharatları ve diğer ticari ürünleri ele geçirmiştir. Sefer boyunca sadece ticaret yapmayan şirket bölge hakkında bilgiler toplayarak yeni keşiflerde bulunmuş ve bölgede ilk ticari üst bölgesini kurmuştur. Kurulan bu üst bölgesi İngiltere'nin bundan sonraki yapacağı Doğu seferlerinde ticaret filolarının sığınacağı güvenli bir bölge olmuştur. Ticaret şirketinin yapmış olduğu bu seferin başarıyla tamamlanması 1604 yılında ikinci seferin, 1607 yılında üçüncü seferin yapılmasını sağlamıştır. Yapılan bu seferlerin amacı daha çok keşif odaklı olmuş ve bölgenin stratejik noktaları tespit edilerek üst bölgeleri oluşturulmuştur. İlk seferlerde elde edilen o başarılar İspanyol ve Portekiz devletlerinin doğudaki tekeli kırması ve İngiltere'yi ön plana çıkartacak ilk adımlar olmuştur.⁵⁷

İlk ticari faaliyetlerinden başarı elde eden şirket ticaret potansiyeli yüksek olan Hindistan'a yönelmiştir. Hindistan ile ticaret yapmanın yollarını aramış ve 1612 yılında Babür devletinden Gucerat'ın Suret limanında ticaret yapma imtiyazı elde etmiş ve bu bölgede fabrika kurma izni almıştır.⁵⁸ Güneydoğu Asya'da kalıcı olmayı planlayan şirket önce üst bölgelerine yakın Kızıldeniz ile Japonya bölgelerine ticari amaçla keşif seferleri düzenlemiş ve güçlü ittifaklar kurmuştur. Suret limanında kurduğu fabrikada bir yandan üretim yaparken bir yandan da İngiltere ve Avrupa'dan gelen ürünleri pazarlamıştır. Şirket, ticari amaçla kurmuş olduğu ittifaklarda Portekizlilere karşı 1622 yılında İran'la işbirliğine gitmiş ve Hürmüz boğazında Portekizlileri mağlup etmiştir. Bu galibiyetle İngilizler ticaret yollarının güvenliğini ele geçirmiş fakat doğudaki Hint adalarında bulunan Hollandalı şirketin etkinliğine son verememiştir.⁵⁹ Bunun nedeni ise ticaret yollarının körfez bölgesinden geçmesi ve oranın güvenliğinin doğudaki adalardan daha ön planda olmasıdır. İngiltere için Hindistan'ın fethinde anahtar olan bu ittifak daha önemlidir.

⁵⁵ Özcan, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/299-302.

⁵⁶ Özcan, "İngiltere" 297.

⁵⁷ Köksal, *İngiliz Sömürgecilik Modeli: Hindistan'ın Şirketler Yoluyla Sömürülmesi*, 39.

⁵⁸ Özcan, "İngiltere" 295.

⁵⁹ Özcan, "İngiltere" 295.

İngiltere'nin İran'la yapmış olduğu bu ittifak zaman içerisinde Portekiz'in doğudaki etkinliğini büyük oranda azaltmış ve diğer bir rakibi İspanyolların güç kaybetmesine neden olmuştur. Portekiz ve İspanya'nın güç kaybetmesinden sonra İngiltere'nin doğudaki en büyük rakibi Hollanda'nın kurmuş olduğu Doğu Hint Kumpanyası olmuştur. Bu şirkete karşı başarılı olamayan İngiltere'nin başarısızlığındaki en büyük etken ise Hollandalı şirketin İngiltere gibi bir sömürge yolu izlemesidir. Hollandalıların bu politikası İngiltere'ye karşı çok etkili olsa da zamanla güç kaybetmiş ve bölgeden tamamen çekilmiş ve bölgeyi tamamen İngilizlere bırakmıştır.⁶⁰

18. yüzyılda ticaret adına büyük gelişmeler elde eden şirket yüzyılın ilk yarısında İngiltere hükümeti ile anlaşarak devlet adına hareket etme ayrıcalığı almıştır. Babür devletinden kapitülasyonları elde eden şirket buradaki etkinliğini korumak için bölgedeki siyasi olaylara müdahale etmiş ve Fransızların Hindistan'a girme çabalarına engellemiştir. Fransızları engelledikten sonra Bengal bölgesini yönetmeyi başlamış, devlet yönetme tecrübesi olmadığı için İngiltere devletinden destek almıştır. Bu destek kapsamına İngiltere hükümeti Hindistan kanunu çıkartmış ve bölgeye bir vali atamıştır. Böylece şirket ticari şirket olmaktan çıkmış artık bölgedeki siyasi bir güç olmaya başlamıştır. 1784 yılında çıkan yeni kanunla beraber önceki kanundaki eksikler giderilmiş, şirketin siyasi yönü etkili hale getirilerek ticaret imtiyazları ortadan kaldırılmış ve Hindistan'a İngiltere adına hâkim olan bir idari yapıya bürünmüştür.⁶¹

2.5.1. İngiliz Doğu Hindistan Ticaret Şirketinin Siyasi Figür Olma Süreci

Gelişen ticaret şirketleri 18. yüzyılda birçok sorunla mücadele etmiştir. Bunlardan birincisi İngiltere içerisinde şirkete karşı oluşan muhalefet mücadelesi, ikincisi Hindistan'dan pay almak isteyen diğer Avrupalı devletlerin ticaret şirketleri ile mücadelesi, üçüncüsü Babür devleti ile ticari ve siyasi ilişkilerin gerginleşmesidir.⁶²

Şirketin yaşamış olduğu bu sıkıntılar şirketi asıl amacı olan ticaretten uzaklaştırarak siyasi bir figür haline getirmiştir. Bu siyasi dönüşüm İngiltere devletinin desteğini de alarak Hindistan'da şirketin yayılmasına ve ticari rekabetin cephe savaşlarına dönüşmesine neden olmuştur. Özellikle Avrupa'dan gelerek bu bölgeden pay almak isteyen ticari şirketlerin Doğu Hindistan Şirketi'ni sürekli tehdit etmesi ve etkin olduğu yerlerde ticaret hakkı almaya çalışmaları şirketi zorlamıştır. Şirketi zorlayan diğer bir sorun ise Babür devletinin gücünü kaybetmesi ve bölgedeki yerel güçlerin ayrılıkçı hareketleri başlatması olmuştur. Bu yerel güçlerin kendi bölgelerinde bağımsızlıklarını ilan ederek dışarıdan kendilerini tehdit edebilecek tüm güçlere karşı

⁶⁰ Köksal, *İngiliz Sömürgecilik Modeli: Hindistan'ın Şirketler Yoluyla Sömürülmesi*, 39.

⁶¹ Özcan, "İngiltere" 294.

⁶² Köksal, *İngiliz Sömürgecilik Modeli: Hindistan'ın Şirketler Yoluyla Sömürülmesi*, 51.

savaşmayı göze almaları şirketin imtiyazlarını kaybetmesine neden olacak durum oluşturmıştır.⁶³

Doğu Hindistan Şirketi'nin hem İngiltere'de hem de Hindistan'da elde etmiş olduğu ticari ayrıcalıklar şirketi zaman içerisinde ekonomik bir güç ve siyasi bir otoriteye dönüştürmüştür. 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Uzakdoğu'da ticaret yapan tek şirket olması ülke içerisinde diğer tüccarların şikâyetlerine neden olmuş ve buna bir çözüm bulunması istenmiştir. İngiltere parlamentosuna verilen önerilerde şirketin ihtiyaçlarının kaldırılması istenmiş ama şirketin siyasi gücü bu isteği kendi lehine çevirerek imtiyaz süresini uzatmıştır.⁶⁴ Şirketin uğraşmış olduğu diğer bir sorun ise Hindistan bölgesindeki Özerk güçlerle savaşması, Fransa'nın bu bölgede etkin olma çabası şirketi siyasi figür olmaya zorlamıştır. İngiltere içerisinde parlamentoda etkin güç haline gelen şirket kendi isteği doğrultusunda Hindistan bölgesine valiler atanmasını ve ona uygun kanunlar çıkarılmasını sağlamıştır. Atanan bu valiler şirketin ekonomik gücünü de kullanarak bölgedeki siyasi gücünü arttırmıştır.⁶⁵

Fransız ticaret şirketi ile İngiliz ticaret şirketinin bölgedeki taht kavgalarına müdahil olmaları taht kavgalarının uzun sürmesini neden olmuştur. İki farklı prensliği destekleyen şirketler imtiyaz hakkı elde etmek için farklı bölgelerde karşı karşıya gelmişlerdir. Kendi adaylarının kazanması için yoğun bir çaba gösteren şirketler adaylarının kaybetmesi üzerine cephe savaşlarında karşı karşıya gelmiştir.⁶⁶

Fransa ile İngiltere arasında geçmişten gelen husumetlerin Güneydoğu Asya bölgesinde de ortaya çıkması bu iki devletin cephe savaşlarına girmesine neden olmuştur. Özellikle Fransız devletinin atamış olduğu valinin İngiliz ticaret şirketinin tekeli tehdit etmeye başlaması çatışmayı kaçınılmaz kılmıştır. Fransız şirketinin bölgede etkin olmasına en büyük engel ise Avusturya'daki veraset savaşları olmuştur. Bu bölgedeki veraset savaşları Hindistan'a sıçramıştır. Hindistan'da yaşanan bu veraset savaşları iki şirketin denizde de karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. İngiliz Kraliyet Donanması, Fransız ticaret gemilerine açık denizde saldırarak savaşa dâhil olmuştur. İngilizlerin saldırısına sessiz kalmayan Fransız valisi 1746 yılında Madras'ı kuşatarak İngilizlerden almıştır. Bu galibiyetle yetinmeyen Fransızlar Carnatic Bölgesi'nin işgal ederek üst üste zaferler kazanmıştır. Avrupa'daki vesayet savaşlarının son bulması İngiltere ve Fransa'nın Hindistan'da barış imzalamasını neden olmuş ve İngiltere kaybettiği toprakları tekrardan kazanmıştır.⁶⁷

Napolyon'un İngiltere'nin zayıf noktası olarak belirlediği Hindistan bölgesini işgal etme ve kendi sömürge alanı haline getirme niyeti iki devletin farklı bir kıtada

⁶³ Sırrı Erinç, "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/69.

⁶⁴ Köksal, *İngiliz Sömürgecilik Modeli: Hindistan'ın Şirketler Yoluyla Sömürülmesi*, 51.

⁶⁵ Köksal, *İngiliz Sömürgecilik Modeli: Hindistan'ın Şirketler Yoluyla Sömürülmesi*, 53.

⁶⁶ Özcan, "Haydarabad Nizamı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/34.

⁶⁷ Köksal, *İngiliz Sömürgecilik Modeli: Hindistan'ın Şirketler Yoluyla Sömürülmesi*, 55.

savaşmasına neden olmuştur. Kalkütta, Madras bölgelerindeki savaşlardan İngiltere'nin başarılı olması sonucunda İngiltere bu bölgede kendi parasını basma hakkına sahip olmuştur. İngiltere bu bölgeleri aldıktan sonra asıl hedefi Bengal'in tamamının kendi yönetimine geçmesini hedeflemiştir. Kalkütta, Madras yenilgiye uğrayan Fransızların Bengal bölgesinde etkili olması şirketin hedefini buraya yönetmesine neden olmuştur. 1757 yılında İngiliz kuvvetlerinin Fransızları ağır bombardımana tutması ve bu bölgeden çıkartmak istemesi Birleşik Krallık'ta sevinçle karşılanmıştır. Buna karşılık vermek isteyen Fransız güçleri Bengal bölgesinde muhalif güçlerle işbirliğinde bulunarak İngilizlere karşı kışkırtmıştır. 50.000 kişilik bir kuvvetle İngilizlere saldıran Bengal güçleri 3000 kişilik İngiliz ordusuna yenilerek bölgedeki siyasi gücün İngilizler olmasına neden olmuştur. Fransızların İngilizlere karşı yapmış olduğu bu girişimin başarısız olması İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini artırmış ve bölgenin tamamen İngilizlerin kontrolüne geçmesine neden olmuştur.⁶⁸

⁶⁸ Köksal, *İngiliz Sömürgecilik Modeli: Hindistan'ın Şirketler Yoluyla Sömürülmesi*, 58-60.

3. HİNDİSTAN VE HİNDİSTAN TİCARET YOLLARI

3.1. Hindistan

3.1.1. Hindistan'ın Coğrafyasına Kısa Bir Bakış

Hindistan güneybatısında Umman Denizi, güneyinde Hint Okyanusu, güneydoğusunda Bengal Körfezi, kuzeyinde ise Himalaya Dağ kuşağı silsilesi arasında kalan; kuzeyden güneye doğru giderek daralan üçgen biçiminde uzanan yarımada Asya ülkesidir. 3.287.000 km² toprağa sahip olan Hindistan 22 eyaletten oluşmuş, 9 bölgenin 22 eyaletin birleşmesiyle bir araya gelmiş federal yapılı cumhuriyettir. Tarih boyunca Bharat Varşa ismini kullanan Hindistan birleşmiş milletler tarafından ise Hindistan Cumhuriyeti (Hindistan Birliği) ismi ile anılmıştır. Ülkenin başkenti Yeni Delhi'dir.⁶⁹

Hindistan'ın federal yapısını oluşturan eyaletlerin her birinin kendi parlamentosu ve hükümeti vardır. Eyaleti yönetme yetkisi parlamento tarafından bir valiye verilerek yürütülür. Her eyalet kendi içinde iç güvenlik, eğitim ve sağlık sistemi gibi alanlarda özel yapıya sahiptir. Ancak ekonomik planlama ve savunmada ise merkezi hükümete bağlı olarak hareket etmektedir.⁷⁰

Hindistan'ın komşuları kuzeyde Çin, Tibet, Nepal; kuzeybatı'da Pakistan ve Pakistan ile sorun yaşadığı Keşmir bölgesi, doğusunda Bangladeş ve Myanmar'dır. Ülkenin güneydoğusunda Bengal Körfezi yer alırken güneybatısında ise Umman Denizi yer almaktadır. Ülkenin güneydoğusunda Sri Lanka, Maldivler ve Endonezya'ya çok yakın bir konumdadır.⁷¹

Hindistan jeolojik açıdan incelendiğinde dünyanın en yaşlı yer kabuğu parçaları ve en genç oluşumlu kıvrımlara sahip bir bölgesidir. Bundan dolayı Hindistan'da farklı yapısal kayaçları sergileyen bütün yer şekilleri görülmektedir. Ülkenin doğusunda Doğu Gat Dağları ve bataklıklar yer alırken batısında ise Batı Gat Dağları, kuzeyinde ise Himalaya Dağları yer almaktadır. 8 bin metreyi aşan yükseltisi ile Himalaya Dağları üzerinde bulundurduğu buzulları, karları ve sürekli yağış alan yapısıyla ülkeyi su kaynakları bakımından sürekli beslemektedir. Himalayalardan gelen kaynak suları İndus Nehri ve Ganj nehirlerini besleyerek Dekken platosunu oluşturmuştur. Bu plato ülkenin en büyük tarım arazisi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷²

Hindistan'ın iklimi genel olarak muson iklimidir. Ülke kuzey güney yönlü uzun bir alanı kaplaması ve yükselti farklılıklarından dolayı da farklı iklim tipleri de görülmektedir. Himalaya bölgesinde sıcaklık yer yer 0 derecenin altına düşerken, ülkenin güneyinde ise sıcaklık kış aylarında bile 18 derecenin altına düşmemektedir.

⁶⁹ Erinç, "Hindistan", 71.

⁷⁰ Bayur, Y. Hikmet. *Hindistan Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987)10.

⁷¹ Erinç, "Hindistan", 72.

⁷² Özcan, "Hindistan-III", 75.

Ülkedeki sıcaklık ve yağışı belirleyen en büyük etken ise muson rüzgârlarıdır. Bu rüzgârlar denizden karaya doğru estiğinde ülke en yağışlı mevsimine girmekte, karadan denize estiğinde ise en kurak mevsimini yaşamaktadır.⁷³

Bitki örtüsü yönünden zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. Bu bölgede 20.000'den fazla bitki çeşidi keşfedilmiştir. Bu çeşitlilikteki esas unsur ise iklim farklılıklarının görülmesidir. Ülkenin güneybatı kıyılarında yıl boyunca yağış alan kesimler yağmur ormanları ile kaplı iken dağlık alanlarında ise ticari değeri olan tik ve sandal ağaçları yer almaktadır. Orta yağışlı sayılacak Dekken bölgesinde ise Savan tipi yüksek ot ve bambular yetişir. Sürekli yağış alan bölgelerde ise tropikal, subtropikal ve muson ormanları vardır. Ülkenin kuzeyine doğru gittikçe yükseltinin artmasıyla birlikte ormanlar yavaş yavaş orman altı bitki örtüsüne, iğne yapraklılara ve step alanlara dönüşmektedir.⁷⁴

3.1.2. Hindistan Tarihine Genel Bir Bakış

Dünyadaki bütün büyük medeniyetler gibi Hindistan'da nehir yatağında kök salıp ortaya çıkan devletlerden biridir. İndus ve Ganj nehirleri etrafında dallanan devletler bu nehirleri birer su kaynağı olarak kullanmanın yanında ulaşım ve ticaret amaçlı da kullanmıştır. Bu nehirler Hindistan'a hayat vermiş ve bu topraklarda tarihi bir medeniyetin doğmasına zemin hazırlamıştır.⁷⁵

Hindistan'ın güney kısmında yer alan Mehrgarh'ta yapılan arkeolojik çalışmalarda MÖ VII bin yılına ait yerleşim izine rastlanmıştır. Erken Cilalı Taş Devrine ait bu izler kerpiçten yapılmış ev kalıntıları ve tahıl ambarlarıdır. MÖ VI bin yılında ise seramik kalıntılara rastlanmıştır. Burada ortaya çıkan uygarlık tarih sahnesinde ilerledikçe Erken İndus uygarlığını doğurmuştur. Erken İndus uygarlığı da en parlak dönemi MÖ 2300-1700 yıllar arasında yaşamıştır.⁷⁶ Bulunduğu yer için büyük bir medeniyet oluşturan İndus uygarlığı MÖ 1500 yıllarda Asya iç kesimlerinden gelen ve bu bölgeyi istila etmeye çalışan Hint- Avrupalı Ariler tarafından yıkılmıştır.⁷⁷ İranlılarla akraba olan Ariler, Ganj Vadisindeki ormanlardan açılan tarım arazilerine yerleşerek Hindistan'ın her tarafına yayılmışlardır.⁷⁸ Ganj Nehri etrafına yerleşen ve bu çevrede uygarlık kuran Ariler MÖ 1500-1000 yıllar arasında Hindistan'ın dinî inanışını ve sosyal hayatını şekillendirmişlerdir. Hindular için kutsal sayılan ve Sanskritçe yazılan Vedalar ile kast sistemi bu dönemde ortaya çıkmıştır. Ganj Nehri etrafında ortaya çıkan uygarlığın son dönemlerindeki sosyal hayatı belirleyen sistemler

⁷³ Erinç, "Hindistan", 73.

⁷⁴ Erinç, "Hindistan", 73.

⁷⁵ Uğur Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları* (İstanbul: Çizgi Yayınları, 2016), 13.

⁷⁶ Özcan, "Hindistan-III", 75.

⁷⁷ Özcan, "Hindistan-III", 75.

⁷⁸ Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, 13.

küçük devletlerin kurulmasına neden oldu. Kendi içindeki mücadelede galip gelen Magadha krallığı MÖ 6. yüzyılda bölgenin kontrolünü sağladı. Bu dönemde yaşanan mücadele ile zayıf düşen krallık ülkenin tamamını kontrol edemedi ve ülkenin kuzey kesimleri Persler tarafından işgal edildi. Perslerin bu bölgedeki varlığı ise Büyük İskender'in MÖ 327 yılında bu bölgeyi zapt etmesi ile sonlandı. Evinden çok uzak olan Makedonların bu bölgede çok durmak istememeleri İskender'i geri çekilmeye zorladı. Kuzeyde oluşan bu otorite boşluğunda Maurya Krallığı kuruldu. Bu krallığın ömrü de uzun sürmeyerek MÖ 185 Kral Aşoka'nın ölümüyle son buldu. Boşluk kabul etmeyen düzende küçük devletler tekrardan kurularak MS 4. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürdüler. 4. yüzyılda ortaya çıkan Gupta Hanedanı Hindistan'ı eski gücüne getirerek ihtişamlı bir devlet kurdu. Budizm ve Brahmanizm eski güçlerine kavuşarak toplum üzerinde etkili olan din haline geldi. 10. yüzyıldan sonra Türkler ve Afganlar bölgeye akınlar düzenlediler. Ülkedeki siyasi birliğin olmaması bu akınları kolaylaştırarak bölgede tutunmaya zemin hazırlamıştır.⁷⁹

Müslümanlar Hindistan'a MS 710-711 yıllarında Sind bölgesinin fethi ile gelmiştir. 10. yüzyılın sonlarına doğru başlayan Gazneli akınları Hindistan'da yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu bağlamda Gazneli Mahmut Hindistan'a 17 sefer düzenlenmiş ve birçok kentle birlikte Lahor ele geçirmiştir. Fetihleri ilim adamları ve din adamları ile pekiştirerek sonraki fetihleri kolaylaştırmışlardır. 12. asır sonuna kadar Gazneli hâkimiyetinde bulunan Hindistan 1186 yılında Gurla sultanlığı ile yapılan mücadele sonucunda el değiştirmiştir. Kutbüddin Aybeg fetihden sonra Hindistan valiliğine atandı. Gurla sultanın ölümü üzerine 1206 yılında Kutbüddin Aybeg isyan ederek Delhi sultanlığını kurdu. Kutbüddin Aybeg ölümünden sonra Delhi sultanlığına İltutmuş geldi. Pencap, Keşmir, Bihar ve orta Hint bölgesine kadar fetihler düzenleyerek Sultanlığını pekiştirdi. Hindistan'da gösterdiği bu başarılar üzerine Abbasi halifesi İltutmuş'un sultanlığını hilat giydirmeye tasdik etti. Sultanlık içinde güç mücadeleleri 1236 yılında İltutmuş'un ölümü ile başladı. Tahtta hak iddia edenler sultanlık içerisindeki mücadelede kan dökmeye kadar işleri ilerletti. Bu fetret devrinde Alâeddin güçlü çıkarak tahtı ele geçirdi. 1296 yılından 1316 yılına kadar 20 yıllık taht saltanatında Güney Hindistan'ın kuzey bölgesinde bazı bölgelerini devletin sınırlarına kattı. Alâeddin'in ölümünden sonra sultanlığın başına kumandanlardan Gıyaseddin Tuğluk geçti. Ülke içindeki kargaşaya son verdikten sonra ülke içinde eğitim, kültür, sanat ve edebiyat alanında çalışmalarda bulundu. Tuğluk'un ölümünden sonra taht kavgaları meydana gelmeye başladı. Taht kavgalarının devleti güçsüzleştirilmesi Malva, Gucerat ve Cavnpur valilerin isyan ederek bağımsızlıklarını ilan etmesine neden olmuştur. Valilerin isyanı ile zayıflayan devlet Timur devletinin istilası ile iyice zayıflayarak yıkılmıştır. Boşluğu kabul etmeyen ve yıkılan devletin yerine de hemen yenisinin kurulmasını neden olmuştur. Seyyid Hızır Delhi'yi alarak Seyyidler

⁷⁹ Özcan, "Hindistan-III", 75.

hanedanını kurmuştur. Ancak bu hanedanlıkta fazla uzun ömürlü olmayarak 1451-1526 yılları arasında yerini Ludiler hanedanlığına bırakmıştır. Ludiler sultanları sert bir politika uygulayarak eski güçlerine kavuşmuşlar ve topraklarını genişletmişlerdir. 1517 yılından sonra ise bu sultanlıkta da iç karışıklıklar çıkmış ve devlet zayıflamaya başlamıştır. Zayıf düşen sultanlık 1526 yılında Babür Han'ın Ludi İbrahim'i yenmesi ile yıkılmış ve artık Delhi'de Babür devleti kurulmuştur. Babür Şah'ın (1530) ölümünden sonra ülke içinde taht kavgaları çıkmış 25 yıllık bir fetret devrinden sonra devletin başına Ekber Şah geçmiştir. Ekber Şah, bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmek için Caypur Raca'sının kızı ile evlenerek akrabalık bağı kurdu. Aile bağıyla bölgede gücünü arttıran Ekber Şah 17. yüzyılın sonuna kadar topraklarını genişleterek Hindistan'ı Babür Devleti'nin hâkimiyeti altına aldı⁸⁰

Hindistan ve Avrupalıların karşılaşması 15. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. Hindistan'a ilk ulaşan ülke Portekizliler olmuştur. Vasco da Gama 1498 yılında Kaliküt limanına varmıştır. Pedro Alvarez Cabral Kaliküt limanında 16. yüzyılın başlarında ticaret yapmaya başlamıştır. Yüzyılın başında Goa Limanını alarak bu bölgede ilk kolonilerini kurmuşlardır. Bu bölgedeki baharat ve ticaret yollarına hâkim olan Portekizliler bir yandan da misyonerlik faaliyeti yürüterek bölgeyi Hristiyanlaştırmaya başlamışlardır. Portekizlilerin yapmış olduğu bu çalışmalar diğer Avrupa ülkelerinde dikkatini çekmiş 17.yüzyıldan itibaren Hollandalı ve İngiliz tüccarlar Hindistan'a yönelmişlerdir. 1612 yılında İngiliz tüccarlar Babür Devleti ile ikili ilişkiler kurarak Suret limanında ticaret yapabilecekleri bir üst bölgesi kurmuşlar. İngilizler ticari faaliyetlerini ilerletmek için kıyı şeridindeki şehirlerde ticari faaliyetlere yönelmişler ve bu menfaatlerini korumak için asgari güç kullanmışlardır. İngilizlerin bu teşebbüsünün yerli halk tarafından tepkiyle karşılanması üzerine İngiliz Doğu Hindistan Şirketi kıyı şeridinde yer alan Bombay, Madras ve Kalküta'yı işgal ederek bağımsız ticaret merkezi oluşturmuşlardır. Hindistan'daki zenginliklerden geri kalmak istemeyen Fransızlar bu bölgede İngilizlerle ticari rekabete girmişler, ancak kaybetmişlerdir. Bölgedeki Fransız varlığını büyük ölçü de ortadan kaldıran İngilizler 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Hindistan'da siyasi ve idari yönetimde söz sahibi olmuşlardır. İngiltere 1857 yılından sonra Bengal'in idari ve mali yönetimini tamamen ele geçirmiştir. Bölgedeki varlığını arttıran İngiltere meşruluğunu kanıtlamak için bölgeye valiler atamış, gerektiğinde doğrudan müdahale etmek için Hindistan üzerine kanunlar çıkartmıştır⁸¹

19. yüzyılın ilk yarısında İngilizler Hindistan'ın kuzeyine yönelmişlerdir. Kuzeyde yaşayan Racputlar'la anlaşmaya vararak kuzeyden gelecek tehlikelere karşı kendilerini güvenceye almış ve ülkenin güneyde büyük bir bölgesini (Sind, Keşmir, Asam, Peşaver, Satara, Cihansi ve Magpor) ele geçirerek Hindistan'ın tamamını fiilen işgal etmişlerdir. Hindistan'ın İngilizler tarafından işgalini kabul etmeyen Bengalli bazı

⁸⁰ Özcan, "Hindistan-III", 76-77.

⁸¹ Bayur, *Hindistan Tarihi*, 59.

askerler kısa sürede ayaklanmışlardır. İngilizlere karşı Müslüman ve Hindular birlikte hareket ederek bölgedeki İngiliz varlığına karşı savaş başlatmışlardır. İngilizler bu ayaklanmalara kanlı bir şekilde bastırdıktan sonra İngiltere parlamentosu "Hindistan İdari Kanunu"nu çıkartarak ülkeyi doğrudan İngiltere'ye bağlamışlardır. İngilizler bu kanunla birlikte bölgeye bir bakan atamış ve Hindistan'ın sorumluluğunu ona vermişlerdir. Bölgedeki ayaklanmaların bedelini ödetmek isteyen İngilizler Müslümanlara ve Hindulara ağır yaşam şartları sunmuş ve varlığını kabul ettirmişlerdir. Tekrar ayaklanma olmaması için ise bölgede sert tetbirler uygulamışlardır. Hindistan bölgesindeki varlığını II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdürmüştür. 3 Haziran 1947 yılında İngiltere kıtadan çekilmiş, bölgede Hindistan ve Pakistan olmak üzere iki devlet kurulmuştur.⁸²

3.2. Avrupa'da Baharat ve Doğudan Batıya Taşınan Ürünlerin Önemi

Hindistan Avrupalılar için baharatların yanında kıymetli ve nadide ürünlere sahip bir ülkedir. Ama Avrupalılar için Hindistan baharat ülkesidir. Antik Çağdan günümüze kadar Romalılar ve Yunanlılar başta olmak üzere birçok devlet Hindistan'la ticari ilişkilerde bulunmuşlardır. Roma ve Yunanlıların zenginliğin göstergesi olarak yemeklerinde kullanmış olduğu baharatlar, üzerlerine sürmüş olduğu kokular, mobilya olarak kullanılan fildişi ve evlerde kullanılan tütsü kokuları hep Hindistan'dan getirilmiştir. Bunların yanında Çin ipeği, kıymetli taşlar, inciler, soylu ve zenginlerin evini süsleyen ince kumaşlar ile el dokuması halılar Hindistan ticaretine en büyük gelir kâlemi olmuştur. Bu zenginliklerinden dolayı insanların zihinlerinde ulaşılması zor olan bir hayale dönüşmüştür.⁸³

Yakın Çağ'da Hindistan'dan Avrupa'ya getirilen mallar büyük bir çeşitlilik göstermiştir. Bu ürünler sadece Hindistan'ın anakarasından değil Asya kıtasının güney ve güneydoğusunda yer alan ülkelere de Avrupa'ya götürülmüştür. Asya kıtasının güneyinde yer alan Sri Lanka, Endonezya, doğusunda yer alan Çin, Bangladeş gibi ülkelere üretilen ürünler Hindistan'da toplanarak batıya nakledilirdi. Bu özelliklerinden dolayı Hindistan Asya'da ticaretin merkez noktası olmuştur. Hindistan'dan üretilen ipek önce Afrika'ya gider orada fildişi ve altında takas edilip tekrardan Hindistan'a getirilirdi. Fildişi, ipek, altın, pirinç, buğday, halı, Hint kumaşı, tekstil ürünleri, bakır, sandal ağacı, tik ağacı, maun, Çin ipeği, baharat yağları, kıymetli taşlar, baharat ve köleler Aden Körfezi'ndeki Sokotra Adasına getirilirdi. Buraya getirilen ürünlerin bir kısmı ada içerisinde kullanıma sunulduktan sonra Basra Körfezi yoluyla Akdeniz'deki limanlara götürülürdü. Akdeniz'e getirilen bu ürünlerin bir kısmı

⁸² Özcan, "Hindistan-III", 76-77.

⁸³ Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, 15.

yine bölge halkının hizmetine sunulurken geriye kalan kısımları ise Avrupa'ya ihraç edilirdi.⁸⁴

Avrupa kıtası doğudan gelen bu ithal ürünlerinin neredeyse her birine muhtaç durumdaydı. Asya kıtasındaki Çin, Hindistan, Sri Lanka, Endonezya gibi ülkelerden getirilen bu ürünler Avrupa'da zenginlerin sofrasını süslemekte, zenginliklerini ortaya koymaktaydı. Bu ülkelerden getirilen ürünler ağırlıklı olarak baharat, sığla ağacı reçinesi, kokulu yağlar, ıtrılar, doğal ilaçlar, pamuk, pamuk dokuması, boya, kına, fildişi, gergedan boynuzu, gemi yapımında kullanılan dayanıklı ağaçlar, çömlek, balık yağı, at, papağan ve Asya kıtasında yaşayan vahşi hayvanlar Hindistan'dan yola çıkarak farklı güzergâhlarla Avrupa'ya taşınırdı⁸⁵

Ortadoğu ve Avrupa'da iklimden dolayı yetiştirilemeyen baharat ürünleri Avrupa'da en çok aranan Hindistan kökenli ürünlerdi. Özellikle Orta Çağ Avrupa'sında egemen olan soylu ve zenginler yemeklerinde baharatlara çok düşküdü. Ortaçağ Avrupa'sında zenginlik göstergesi olan baharat bu ailelere de seçkinlik kazandırmaktaydı. Yemeklere lezzet katmasının yanında baharat ürünleri sevgililer arasında hediye edilen değerli mücevherler gibi bir rol üstlenmişti. Avrupa'daki zengin ve soylu aileler birbirlerine hediye olarak baharat ürünleri veya baharat koleksiyonları verirlerdi. Hatta zenginler çocuklarına miras olarak baharat bırakırlardı⁸⁶

Baharat Avrupa'da birden çok amaca hizmet edecek şekilde kullanılmıştır. Zenginlerin mutfağında yemek olarak kullanılan baharat dini törenlerde tanrı ile bütünleşmek, cenaze törenlerinde kötü ruhları kovmak veya birilerine büyü yapmak için kullanılmıştır. Bunun yanında baharat yaşanan bazı sağlık problemlerinde ilaç olarak takviye gıda görevi görmüştür.⁸⁷

Ortaçağ Avrupa'sındaki insanların baharat merakını o dönemin gıda ürünlerini konserve yapımında kullanılmasına bağlayanlar çıkmıştır. Özellikle sonbahar aylarında kesilen hayvanların etlerini kurutmak için tuz ve karabiber olmak üzere çeşitli baharatlarla terbiye edilip tütsüleme metodu uygulanmıştır. Ayrıca bozulmaya başlayan etlerin baharatlarla tatlandırılıp tekrardan kullanılması baharatın ilaç ve dinsel törenlerde kullanmasının yanında çok değerli bir ürün olduğunu ortaya koymaktadır. Orta Çağ Avrupa'sında baharat uzak doğudan gelen bir elçi, cennetten gelen bir esinti, dünya ile cennet arasında bir köprü olduğu düşünülmüştür. Baharata bu kadar büyük önem verilmesi ve Hindistan'da Avrupa arasındaki mesafenin uzak olmasından dolayı baharat Avrupa'da aşırı pahalı bir ürün olmuştur. Bu pahalılık Avrupa'da birçok insanın baharata ulaşmasına engel olmuştur. Doğu'dan gelen bu baharatlara ulaşabilen Avrupalılar ise toplum içerisinde saygın bir konuma yükselmiştir.⁸⁸

⁸⁴ Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, 15-16.

⁸⁵ Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, 16.

⁸⁶ Deniz Gürsoy, *Baharat ve Güç* (İstanbul: Oğlak Yayınları, 2012), 20.

⁸⁷ Gürsoy, *Baharat ve Güç*, 20

⁸⁸ Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, 20

3.3. Hindistan'a Giden Ticaret Yolları

Tarihte insanları bir araya getiren üç şey vardır. Bunlar besin ihtiyacı, savunma – korunma gereksinimleri ve ihtiyacı olan veya elinde fazla bulunan ürünlerin ticaret gibi ihtiyaçlardır.⁸⁹ Bu ihtiyaçlar insanları bir araya getirirken bazen mücadele sebepleri olmuştur. Özellikle ticaretin devletler için en büyük gelir kaynağı olması mücadelenin en büyük faktörü olmuştur. İlk çağlardan günümüze kadar birçok devlet tarihin her döneminde ticaret yollarını elinde tutmak istemiş ve bunun için mücadele etmiştir.

Çin ve Hindistan iç bölgelerinden kıyı kesimlerine kadar yetiştirilen ürünler dünyanın her tarafına farklı yollar ile gönderilmiştir. Çin ve Hindistan'ın iklim şartlarının baharat ürünlerinin yetiştirilmesine uygun olması, elde edilen ürünlerin gelir kaynağına dönüşmesi bu ürünleri doğudan batıya doğru farklı yollar ile satılmasını sağlamıştır. Özellikle baharat ürünlerinin Orta Çağ Avrupa'sında zengin sofralarının vazgeçilmez olması, aromatik bitkilerin sağlık sektöründe tedavi amaçlı kullanılması, ipek gibi değerli kumaşların Batıda çok istenmesi ve ihracatı Doğudan Batıya ticaret yolu ile olmuştur. Çin'den başlayan bu ilk yol şu güzergâhlardan geçmiştir.

Çin'in Changan (Xi'an) eyaletinden başlayan İpek Yolu, Çin Seddi'ne paralel olarak batıya doğru süren iki haftalık yolculuktan sonra Kırmızı Nehir kıyısında bulunan Hanoi'ye ulaşır. Burada ikiye ayrılan yolda kuzeyden devam eden kervan Tibet'in kuzeyinde yer alan Qilian Dağı ile Moğolistan'ın Mazong Dağı arasındaki Hexi Koridorundan (Günümüzde Çin'in Kansu vilayetindedir.) geçerek Lanzhou'ya ulaşır. Ticaret şehri olan Lanzhou kervanlar için ve gemiler için transit noktaydı. Lanzhou'dan hareket eden kervanlar sırasıyla Wuwei, Zhangye, Jiuquan, Anxi (Guazhou) ve oradan Dunhuang'ı geçerek Yumen Geçidine ulaşırlardı. Yumen Geçidi karayolunun batıya açılan kapısı konumunda yer almaktadır. Buradan hareket eden kervan Taklamakan Çölü'nü girer. Kervanlar için elverişli iklim koşulları içinde yer almasa da yegâne kullanışlı güzergâhtı. Buradan hareket eden kervan üç hafta süren yolculuktan sonra Kumul'a oradan da Turfan'a ulaşır. İpek Yolu burada üçe ayrılır. Hazar Denizi yolu, Kukaz Dağı yolu, Ermenistan - Anadolu yoludur.⁹⁰

Hazar Denizi Yolu: Ural Dağları ile Hazar Denizi arasından geçen yoldur. Ural Dağları'nın batısından devam eden yol, burada ikiye ayrılır. Birinci yol Karadeniz'in kuzeyinden devam edip Doğu Avrupa ve Orta Avrupa'ya kadar uzanır. Bu yol Anadolu'ya girerek Akdeniz'e kadar uzanıp buradaki limanlarda son bulur.

⁸⁹ Nikita Elisseef, *Fiziki Plan, İslam Şehri*, çev., Elif Topçugil (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992), 124.

⁹⁰ Esra Yılmaz, "İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", e-*Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9/2, (Kasım 2017), 672-683.

Harita 3.1. I.Yüzyılda İpek Yolu.⁹¹

Kudaz Dağı Yolu: Ermenistan içerisinde yer alan dağların arasından uzanarak Karadeniz'in güneyine ilerler. Buradan Anadolu'ya giren yol sahil boyunca devam ederek önce Marmara kıyıları sonra Ege kıyılarından Akdeniz'e ulaşır.

Ermenistan'dan Anadolu'ya Uzanan Yol: Kuzeyinden Ermenistan'a ulaşan yol buradan Anadolu topraklarına girerek Erzurum'a kadar devam etmektedir. Erzurum'dan güneye doğru bir güzergâh çizen yol Fırat Nehri'nin kuzeyinden Akdeniz'e ulaşır. İpek yolu ile başlayan Doğu – Batı ticareti daha sonra Hindistan'dan deniz yolu ile Avrupa'ya kadar devam etmiştir.

3.3.1. Basra Körfezi Ticaret Yolu

Doğu - Batı arasındaki ticaret ilişkisi Sümerler zamanında başlamaktadır. MÖ 305-MS 30 Mısır'daki Ptolemy hanedanlığı zamanında Mısırlı ve Yunan Denizciler bu ticaret yolundan gelir elde etmek için Hint denizine açılmışlar ve Araplarla mücadele etmişler. Sokotra Adasına askeri üs kurarak ticaret gemilerinin Kızıldeniz yoluyla Mısır limanlarına ulaşarak ticaret yapmalarını hedeflemişlerdir. Perslerin bölgedeki hâkimiyetinin artması Hindistan'dan gelen gemilerle ticaret ilişkisini artırmıştır. Asur ve Babiller zamanında bölgedeki istikrarın artmasına bağlı olarak ticareti faaliyetler

⁹¹ [wikimedia.org. wiki/File:Transasia_trade_routes](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Transasia_trade_routes) (I. Yüzyıldaki İpek yolu Haritası) (Erişim: 24 Aralık 2023).

yoğunlaşmıştır. Sasanilerin Hindistan, Seylan ve Malezya'da koloniler kurması ticaret sistemini devamlı ve güçlü hale getirmiştir. Romalıların bölgeye gelmesiyle ticaretin yönü değişmiş ve Kızıldeniz'e kaymıştır. MS III. yüzyılda Romalılar bölgedeki etkinliğini kaybedince güç noktası tekrar Sasanilerin lehine olmuştur. Sasaniler Yemen ve Umman bölgesinde hâkimiyet sağlayınca ticaret gemileri tekrar Basra Körfezinde ticarete yoğunlaşmıştır.⁹²

Coğrafi Keşiflerden önce “Eski Dünya” diye tabir edilen Avrasya ve Afrika arasında bulunan yoldur. Bu yol ilk çağlardan günümüze kadar stratejik öneme sahip ticaret yolu olmuştur. Asıl önemli olan ise Ortaçağ'da Avrupalıların bu ticaret yolunu ele geçirmek istemesi ile kavuşmuştur. Basra körfezi, jeopolitik konum açısından Uzakdoğu ile İslam devletleri arasında (Irak, Şam, Arabistan, Mısır gibi) ticaret yolunu oluşturmaktaydı. Bu güzergâh doğudan gelen ticaret gemilerini Basra Körfezi'nde yer alan limanlara ulaştırırdı. Burada bulunan liman şehirleri gelen malların bir kısmını iç bölgelere dağıtır ve diğer kalan kısmını ise Bağdat üzerinden Akdeniz'e ulaştırılırdı.⁹³

Hindistan'dan yola çıkan gemiler ilk olarak Aden Körfezine girerlerdi. Kavşak konumunda olan Aden limanına demirleyen gemiler burada mallarını gidecekleri güzergâhlara göre ayarlarlardı. Basra Körfezine gidecek olan ürünlerini alan gemiler Aden Limanından ayrılarak kuzeybatıya doğru ilerleyerek Bağdat'a ulaşırlardı. Burada elindeki ürünleri indiren tüccarlar malların bir kısmını Bağdat'ın iç piyasasında arza sunduktan sonra geriye kalan ürünleri Fırat ve Dicle yolu ile taşırlardı. Fırat Nehri yoluyla Şam (Dimaşk)'a ulaşır oradan Lazkiye limanına uzanırdı. Dicle nehri yoluyla Bağdat'tan çıkan ürünler önce Halep'e oradan Antakya limanına ulaşırdı.⁹⁴

3.3.2. Kızıldeniz Ticaret Yolu

Eski dünyada (Avrasya, Afrika) Hindistan'dan başlayarak Kızıldeniz'e kadar devam eden yoldur. Hint Denizi ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Aden Körfezinde ticaret güzergâhı ikiye ayrılmaktadır. Sokrota Adasında konaklayan denizciler siyasi iradenin gücüne bağlı olarak bu yolu tercih etmişlerdir. Bu bölgeye gelen ticaret kervanları deniz ve kara yolu ile Mısır'a ulaşmıştır. Deniz yolu ile Mısır'a giden tacirler önce Umman açıklarına, oradan Yemen açıklarına, oradan da Sevakin Adasındaki güvenli bölgeye ulaşmışlardır. Sevakin Adasına uğrayan gemiler daha sonra Mısır'a ulaşmışlardır. Mısır limanlarında ürünlerini Avrupa'ya ulaştıracak olan gemilere yükleyen tacirler ürünlerini Avrupa'nın içlerine kadar taşımışlardır. Karayolu ile devam eden kervanlar ise Aden Körfezinden Arap Yarımadasına çıkarak Umman, Yemen, Arabistan üzerinden Mısır'a ulaşmışlardır. Bu yolu tercih eden kervanlar uğradıkları

⁹² Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, 19.

⁹³ Taner Yıldırım, “Abbasîlerin Kuruluşundan Fatimilere Doğu Ticaretinde Basra Körfezi İle Kızıl Deniz Arasındaki Rekabet”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 8 (Ocak 2012) 121 – 147.

⁹⁴ Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, 18-19.

bölgelerde ticaret yaparak ürünlerinin bir kısmını bu bölgede arz ederken geriye kalan kısmını ve yeni ürünleri Mısır limanlarından Avrupa'ya kadar ulaştırmışlardır.⁹⁵

Sasaniler ile Romalıların Doğu Anadolu'da güç mücadelesine girmesi ve Roma'nın kaybetmesi onları yeni ticaret yolları bulmaya itmiştir. O dönemde Mısır'a hâkim olan Roma, Aden Körfezine yönelerek buraya gelen ticaret gemilerini Kızıldeniz'e yönlendirmek istemiştir. Bu bölgede sürekli olarak savaş filosu bulundurarak Sasaniilere ve Araplara karşı üstünlük kurmuştur. Yerli denizcilerin bildiği mevsimsel rüzgârları keşfetmişler ve durmaksızın ticaret filolarını okyanusa açmışlardır. Kurulan bu ticaret filosu Roma ve Mısır topraklarında arzı artırmış ve doğudan gelen ürünlerin fiyatlarını düşürmüş, gelen ürünleri herkesin kullanımına sunmuştur. Romanın 3. yüzyılda kendi içinde baş gösteren sıkıntıları 4. yüzyılda bu bölgedeki ticaret yolunun tekrar Sasanilerin eline geçmesine neden olmuştur. Böylece Kızıldeniz'deki ticaret yolu tekrardan Basra Körfezine kaymıştır.⁹⁶

3.3.2. Ümit Burnu Ticaret Yolu

Ümit Burnu yolu Portekiz'in batı kıyısında yer alan Lisbon şehrinden başlayarak Afrika'nın güneyinden Hindistan'ın Celkut'a şehrine kadar olan yoldur.

Ümit Burnu yolu Portekiz'in Lisbon şehrinden başlar ve ilk olarak Afrika kıtasının kuzeybatı sahillerine ulaşır. Bu bölgede Ksar el-Kebit, Ceuta, Tangier Arzila, Azemmour, Safi liman şehirleri takip edilir. Bu şehirlerden biraz daha güneye doğru ilerledikçe Kanarya Adaları, adaların güneyinde Senegal'e bağlı Rio de Oro, Ras Nouadhibou, Cap Vert limanları yer alır. Ticaret yolu burada ikiye ayrılır. Birinci yol kıtanın batı sahilleri boyunca ilerleyerek Gana, Nijerya, Gabon, Angola, Nabibya oradan Güney Afrika'nın güneyinde kalan Ümit Burnuna ulaşır. Diğer yol ise Cape Verde adasına oradan Ascensioan adası, Saint Helena adası takip edilerek Ümit Burnu'na ulaşır. Ümit Burnundan doğuya oradan da kuzeye doğru hareket edilerek önce Mozambik'e oradan Zanzibar, Mombasa, Mogadişu yolu takip edilerek Calicut'a (Kozhikode) limanına yakın bir yer olan Koppad koyuna ulaşılır.

⁹⁵ Yıldırım, "Abbasîlerin Kuruluşundan Fatımilere, Doğu Ticaretinde Basra Körfezi İle Kızıl Deniz Arasındaki Rekabet", 149.

Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, 19.

⁹⁶ Nihal Şahin Utku, Çöl, Gemi ve Tacir: 1 Kızıldeniz, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 108-109. Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, 19

Harita 3.2. Portekiz'in Hindistan keşfinde izlediği deniz yolu.⁹⁷

Mısır ve Suriye'de bulunan ticaret limanlarının Memluk Devletinin elinde olması, İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi, Balkanların ve Anadolu'nun büyük bir kısmının Türklerin kontrolüne geçmesini sağlamıştır. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra Cenevizli ve Venedikli tüccarlara Osmanlı Devleti tarafından imtiyazlar verilmesi daha batıda yer alan diğer Avrupa devletlerini yeni bir ticari yol arayışına itmiştir.⁹⁸

Hindistan'a giden yeni bir yol arayışının öncüsü Portekizliler olmuştur. Akdeniz'in doğusunda bulunan limanların Venedikli tacirlerin kontrolünde olması ve baş döndürücü gelirler elde etmeleri Portekizlileri Hindistan'a karşı maceraya itmiştir. Portekizlilerin bu çabasının destekçisi ise Venedik ile rekabet halinde olup onlara yenilen Cenevizliler olmuştur.⁹⁹

15. yüzyıla kadar Avrupalı devletler kıta dışındaki dünya ile ilgili bilgilere sahip değillerdi. Kıta dışındaki bilgiler ise eski çağlardan kalan sefer notları, seyyahların tutmuş olduğu raporlar ve denizcileri korkutmak için anlatılan efsane ve mitlere dayanıyordu. 13. yüzyılda Marco Polo'nun Uzakdoğu seyahatinde yazmış olduğu Travels adlı eseri, Batlamyus'un Avrupa kıtasına yakın olan Asya ve Afrika bölgeleri

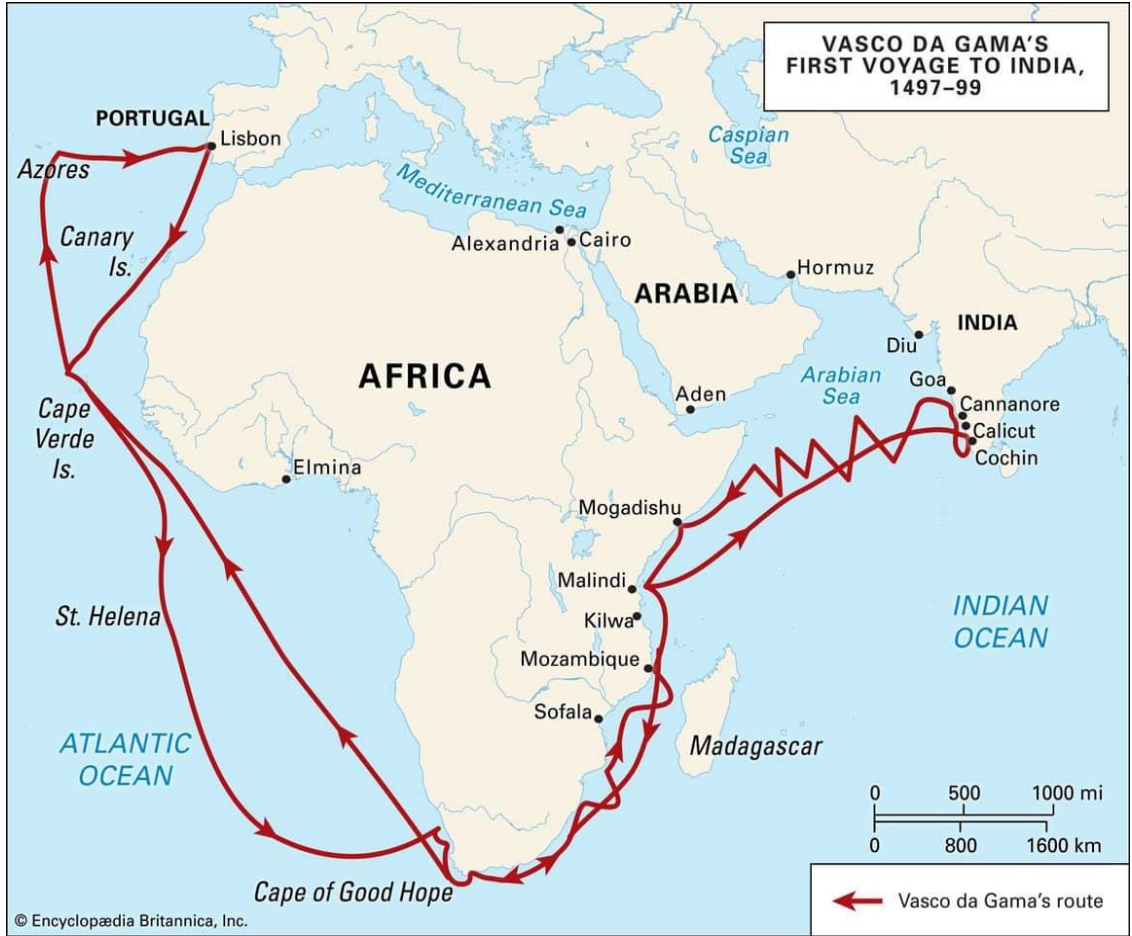
⁹⁷ wikipedia.org. Portekiz coğrafi keşifleri (Erişim Tarihi:15.10.2023).

⁹⁸ Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, 27.

⁹⁹ Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, 27.

hakkındaki yazmış olduğu kısıtlı bilgiler ve Yunancadan çevrilen Geography adlı eser ise doğu hakkında bilgi veren bazı kaynaklardı.¹⁰⁰

Marco Polo ve Batlamyus'un anlattığı hikâyeler ve doğunun zenginlikleri Avrupalıların esin kaynağı olmuştur. Bu bağlamda doğuya gidebilmek için birtakım çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların başında gemilerin okyanus dalgalarına dayanıklı hale getirilmesi, akabinde ticaret yapılacak alanlarda vergi muafiyeti olması, denizcilik kanunları, ticaret hukukunun uygulanması ve denizlere açıldıktan sonra korsan sorunları ile uğraşmamak için silahlı kuvvet bulundurmalarıdır.¹⁰¹

Harita 3.3. Vasco da Gama'nın Hindistan'ı keşfederken takip ettiği güzergâh.¹⁰²

15. yüzyılın ortalarından Kral II. John Portekiz adına Uzakdoğu'ya gidebilecek yeni yollar bulmaya çalışmıştır. Öne çıkan iki yol olmuştur. Birinci yol Mısır ve Etiyopya üzerinden Kızıldeniz'e oradan da Hint Okyanusu'na açılan kara-deniz yolunu ele geçirmek, ikinci yol ise Afrika kıtasın etrafından ilerleyerek yeni bir yol bulmaktır.

¹⁰⁰ Murat Hanılçe, "Coğrafi Keşiflerin Nedenlerine Yeniden Bakmak", *Tarih Okulu* VII,(Mayıs-Ağustos2010) 47-70.

¹⁰¹ Harun Gümrükçü (ed.) vd. *Küresel Kutup Çağı* (Ankara: Efil Yayınevi, 2017), 3.

¹⁰² Britannica, Vasco da Gama'nın izlediği rota, (Erişim:15.10.2023).

¹⁰³ Birinci yol üzerinde Memluk Devleti'nin olması ve Cenevizlilerin Mısır'daki limanlarda imtiyaz hakkının bulunması bu yol üzerinden Hindistan'a geçişi zorlaştırmıştır. Bunun üzerine Avrupalı devletler ikinci yolu kullanarak Hindistan'a ulaşmıştır.

Portekizlilerin tercih ettiği ikinci yol "denizci" lakaplı Henry tarafından uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda Portekizlilerin ilk hedefi Fas'ın Septe şehri olmuştur. Septe şehrini aldıktan sonra Portekizliler güneye doğru ilerleyerek o bölgedeki yerlere ele geçirmeye başlamışlardır. Dias, 1455'te Senegal kıyılarına kadar varmış bu bölgeyi ele geçirmiştir. Aynı yıl içinde A. Cadamosto'da Diasın izini takip ederek Gambia ve Cape Verde Adaları'nı ele geçirmiştir. Portekizliler yeni yerler keşfettikçe her yıl biraz daha ileriye giderek güneye doğru inmeye devam etmişler 1483 yılında Kongo nehrine ulaşmışlardır.¹⁰⁴ Kongo Nehrine ulaştıktan sonra Bartelemeo Dias Ümit Burnu'nu ilk defa keşfetmiştir. Fırtınalar burnu olarak adlandırılan bu bölge Portekizli denizcileri korkutmuş ve uzun bir süre bu bölgenin ilerisine geçememişlerdir. 1497 yılında Vasco da Gama 10 yıl önce keşfedilen yolu takip ederek Ümit Burnu'na gelmiş ve buradan 3 gemiyle önce doğuya daha sonra kuzeye doğru hareket etmiştir. Bu yolculuğu esnasında Vasco da Gama 1497 yılında Mozambik'e ulaşmıştır. Bu bölgedeki Arap denizcilerle tanışan Vasco da Gama 1498 yılında Hint okyanusun Hindistan'ın güneyinde yer alan Calicut'ya ulaşmıştır.¹⁰⁵

¹⁰³ A. Mesud Küçükkalay, Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler - Avrupa ve Osmanlı Devleti (Konya: Çizgi Yayınevi, 2001), 177.

¹⁰⁴ Küçükkalay, Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler - Avrupa ve Osmanlı Devleti, 16.

¹⁰⁵ Gümrükçü (ed.) vd. Küresel Kutup Çağı, 17.

4. İNGİLTERE’NİN HİNDİSTAN TİCARET YOLUNU KORUMA POLİTİKASI

Hindistan Avrupalı ülkeler için 15. yüzyıl kadar gizemli bir ülkeyken 1498 yılında Portekizli bir kâşif Vasco de Gama'nın Ümit Burnu'nu geçip Kalküta'ya çıkmasıyla bu gizem son bulmuştur. 16. yüzyılın başlarında Portekizli ticari gemiler doğu ile batı arasında ticarete hâkim olmuş ve bu bölgede Portekiz kolonileri kurulmasında öncü olmuşlardır. Yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde ise pastadan payını almak isteyen İngilizler, Hollandalılar ve Fransızlar Hindistan'a girmişlerdir. İngilizler öncelikli olarak Hindistan'ın önemli şehirleri konumunda olan Bombayı (Mumbai), Madras, Kalküta gibi şehirler başta olmak üzere ülkenin birçok eyaletinde söz sahibi olmuş ve ülkenin birçok alanına nüfuz etmişlerdir. Ayrıca Hindistan yolunu güvenli tutmak için çevredeki çeşitli adalara da hâkim olmuşlardır¹⁰⁶

16. yüzyıldaki gelişmelerle Hindistan'ın zenginliğinin farkına varan İngiltere dönemin kralının emriyle Doğu Hindistan Şirketi (The British East India Company)'ni kurmuştur. Devletin gücünü arkasına olan şirket Hindistan'daki ticari üstünlüğünü korumak için önce Portekizli tüccarlarla ticari rekabete tutuşmuş sonrasında ise askerî, siyasî olarak Portekizlilerle mücadele etmiştir. Bu mücadeleleri gerçekleştirmek için bölgedeki yerel yönetimlerle ve ticaret yolu üzerinde bulunan Safevi Devleti ile işbirliği yapılmıştır. 1622 yılında Safevi Devlet'inin desteğini alarak Hürmüz Boğaz'ında Portekizlileri mağlup etmiş, Safevi Devlet'i ile yapmış olduğu anlaşmalarla Safevi Devlet'ini kontrol altında tutarak güçlenmesine engel olmuş ve bölgenin en büyük gücü haline gelmiştir. Hindistan ve çevresindeki ticaret yollarını güvence altına aldıktan sonra kendisini tehdit edecek Fransa ve Rusya ile siyasi ve askeri mücadelelerde bulunmuştur.¹⁰⁷

17. yüzyılda Rusya, Safevi Devlet'inin kendine yakın olan kuzey bölgesini işgal etmek, buradan aşağıya doğru ilerleyerek Basra Körfezini ele geçirip İngiltere ile Hindistan arasındaki ticaret yolunu kontrol etmek istemiştir. Rusya bölgedeki etkinliğini artırmak için 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Bağdat ve Basra'da konsolosluklar açarak İngilizler aleyhine siyasi mücadeleye girişmiştir. İngiltere Rusya'nın bu kartına karşılık bölgede askeri varlığını arttırarak bölgeye mühimmatlar göndermiştir.¹⁰⁸

Fransa da bölgeyle ilgilenmiştir. Fransa Hindistan'da İngiltere'ye karşı mücadele etmiş ve bu mücadelede başarısız olmuştur. Bunun üzerine kendisine yeni bir yol haritası çizmiştir. Fransa öncelikli olarak Akdeniz'deki varlığını artırmak için Cezayir ve Mısır'ı işgal etmiş daha sonrasında Süveyş kanalının açılmasına öncülük etmiştir.

¹⁰⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), Y. PRK.TKM, No. 6-7, 14.06.1300(H)

¹⁰⁷ Sungur Doğançay, *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2015), 16.

¹⁰⁸ (BOA), Y. PRK.TKM, No. 6-7, 14.06.1300(H)

Fransa'nın yapmış olduğu bu mücadeleye İngiltere tedbirler alarak karşılık vermiş ve Akdeniz'deki birçok bölgeyi siyasi ve askeri politikalarla ele geçirmiştir¹⁰⁹

4.1. İngiltere -Fransa Mücadelesi

İngiltere ve Fransa tarih boyunca birçok alanda rekabet halinde bulunmuşlardır. 12.yüzyılda başlayan bu rekabet 14. yüzyılda Yüzyıl Savaşları'na 18. yüzyılın başlarında Yedi Yıl Savaşları'na 19. yüzyılda ticaret yolları rekabetine dönüşmüştür.

1789 Fransız İhtilali ile birlikte Avrupa'da siyasi, sosyal ve ekonomik olarak domino etkisi yaratacak ve birçok devleti etkileyecek olay meydana gelmiştir. 1814 yılında gerçekleştirilen Viyana Kongresi ile birlikte Avrupa'da güç dengesi değişmiş ve I. Dünya Savaşı'na yol açacak birçok gelişme yaşanmıştır¹¹⁰

Avrupa'yı ve tüm Dünyayı etkileyen Fransız İhtilal'ı etkisini ilk olarak doğduğu topraklarda Fransa'da gösterdi. Mutlak monarşi ile yönetilen Fransa'da Etats Generaux (Fransa Genel Meclisi) adı verilen meclis devletin ekonomik olarak iflasını önlemek için toplandı. Ulusal meclisin kurulması Fransa'da ayrıcalıklı olanları korkuttu. Dönemin kralını yanına alan din adamları ve ayrıcalıklı kişiler yeni kurulan meclisi kapatmak istediler. Halkın desteğini alan bu meclis durdurulması imkânsız bir güç haline geldi. Etats Generaux Meclisi “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" ilan ettikten sonra 1792 yılında hazırlanan anayasayı kabul etti ve ilk iş olarak cumhuriyetin ilanını gerçekleştirdi¹¹¹

Fransa'daki cumhuriyet döneminin en önemli devlet adamlarından olan Napolyon Bonapart meclisin desteğini alarak birinci adam oldu. Birinci adam olduktan sonra Napolyon Bonapart Avrupa'nın tamamını Fransa'nın kontrol altına almak ve Fransa'yı dünyanın en güçlü devletli halinde getirmek istedi. Bu amaç doğrultusunda Napolyon 1813 yılı sonuna kadar savaştı. Yeni bir ordu düzeniyle hareket eden Napolyon 20 yıllık süre boyunca Avrupa'nın en büyük gücü oldu. Napolyon'unun ve Fransa'nın bu yükselişi İngiltere'nin menfaatlerine aykırı olduğu için Fransa ile mücadele ederek bu gücünü kırma amacı güttü.¹¹²

¹⁰⁹ Mustafa Çabuk, *İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Orta Doğu'daki Propaganda Faaliyetleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 1-2./Doğançay, *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876)*,16.

¹¹⁰ Doğançay, *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876)*,17.

¹¹¹ Yılmaz Karadeniz- Hidayet Kara, “Bağdat, Basra, Bahreyn ve Necid Bölgelerinde Osmanlı-İngiliz Nüfuz Mücadelesine Dair Layiha”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, 172.

¹¹² Doğançay, *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876)*,19. / Çabuk, *İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Orta Doğu'daki Propaganda Faaliyetleri*, 1-3

4.2. Mısır’da Fransa-İngiltere Mücadelesi

4.2.1.Fransa’nın Mısır’a Girmesi

Fransa’da Cumhuriyet ilan edildikten sonra Napolyon Bonapart devletin başına geçti. Fransa’ya rakip olarak İngiltere’yi gören Napolyon, İngiltere’ye doğrudan saldırmayı göze alamadı. Bunun yerine Bonapart hedef olarak Mısır’a yöneldi. Bonapart’tan önce de Mısır, Fransa için dikkat çeken bir şehir olmuştu. Alman filozof Leibnitz¹¹³, yüzyıl öncesinde dönemin Fransa Kralı XIV. Louis’e Mısır seferini önererek Avrupa’nın dikkatini bu tarafa çekmişti.¹¹⁴

Napolyon Bonapart’ın amacı geçmiş dönemlerde sıkıntı yaşamış olduğu İngiltere’nin Hindistan’a giden ticaret yollarını ele geçirmektir.¹¹⁵ Mısır’ı aldıktan sonra hem İngiltere’yi hem de Osmanlı Devleti’ni çökertecek bir üst bölgesi olarak kullanacaktı. Mısır’daki yerini garantiledikten sonra kuzeydoğu yönünde ilerleyerek önce Suriye’yi daha sonra da doğuya hareket edip ticaret yolları üzerinden Hindistan’da İngiltere’yi engelleyerek Akdeniz’de üstünlük sağlayıp Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı’ndan geçen ticaret yolunu ele geçirecekti.¹¹⁶ Buradaki üstünlüğü sağladıktan sonra Anadolu üzerinden İstanbul’a doğru hareket edip Türkleri buradan atıp Avrupa’ya yönelme planı vardı¹¹⁷ Fransa’nın bu planını İngiltere engellemeye çalıştı. Fransa’nın bu şekilde hareket etmesinin bir diğer sebebi ise 1756–63 yılları arasında ortaya çıkan Yedi Yıl Savaşları sonucunda yatmaktadır. Bu savaş sonunda İngiltere Fransa’nın iki önemli sömürge alanlarını ele geçirdi. Bu sömürge alanlarından birisi Kanada diğeri ise Hindistan’dır. İngiltere “İmparatorluk Yolu” adını verdiği İngiltere Adaları arasındaki yolun güvenliğine önem vermekteydi. Bu yollardan belki en önemlisi Mısır’dan geçiyordu.¹¹⁸

Mısır, ticaret yolu olarak İngiltere için ne kadar önemli ise Fransa içinde aynı derecede öneme sahipti. Fransa’nın doğuyu elde etmek için kuracağı "Doğu Yolu Projesi" Osmanlı toprağı olan Cezayir, Tunus ve Mısır’ı kapsamaktaydı. Fransız Dışişleri Bakanı olan Jean Coppin bu proje ile Osmanlı Devleti’nin daha kolay elde edecekleri düşüncesiyle Napolyon Bonapart’ı etkilemişti. Napolyon Bonapart bu

¹¹³ Alman filozofun Fransız Kralına bu şekilde öneride bulunmasındaki asıl amaç 1671 yılında Fransa’nın alman eyaletleri ve Hollanda’yı işgal etme endişesi yatmaktadır. Bu şekilde davranarak Fransa’nın dikkatini başka yöne çekmek istemiştir. Bu hareketi “saptırma hipotezi” adı verilmiştir (Strickland, 2016: 461).

¹¹⁴ İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789- 1802)*(Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 44.

¹¹⁵ E. George Kirk, *A Short History Of The Middle East* (Newyork: Frederick A. Praeger Publisher, 1961). 73.

¹¹⁶ Çabuk, *İngiltere’nin I. Dünya Savaşı’nda Orta Doğu’daki Propaganda Faaliyetleri*, 5.

¹¹⁷ Süleyman Kocabaş, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere* (İstanbul: Vatan Yayınları, 2003) 23.

¹¹⁸ Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983), 31.

projede Mısır’ı ele geçirip Osmanlı’yı saf dışı bırakarak Akdeniz’i Fransız Gölü haline getirmeyi planlıyordu.¹¹⁹ Napolyon Bonapart bu planların yanında Nil nehri deltası etrafında Fransız sömürge alanı oluşturarak burayı sömürgeleştirmeyi planlamıştı.¹²⁰ Mısır’ın sömürge alanı olmasıyla birlikte İngiltere bu bölgeden kovulacak, önemli bir kontrol noktası olan Malta ele geçirilecekti. Bu planların yanında Fransa Kızıldeniz’le Akdeniz’i birbirine bağlayacak Süveyş Kanalı projesini uygulamayı planlıyordu. Süveyş Kanalı kazıldıktan sonra Fransa Hindistan’a ulaşacak, bu bölgelerdeki İngiltere hâkimiyetine son verip tüm Doğuyu ele geçirecekti. Doğudaki fetihten sonra tekrardan Batıya doğru yönelip Osmanlı Devleti’ni hâkimiyeti altına alarak Avrupa’nın tamamını kuşatacak ve böylece geniş düz coğrafyada hüküm sürecekti.¹²¹

Fransa III. Selim’e Osmanlı’nın kaybettiği toprakları geri alabilmesi için ittifak teklifinde bulundu. Osmanlı Devleti kaybettiği toprakları geri alabilme düşüncesi ile bu teklifi kabul etti ve Fransa ile ikili devlet ilişkilerini geliştirdi. Mısır’ı fethederek İngiltere’nin ticaret yolunu engellemeyi planlayan Fransa sefer hazırlıklarına başlamıştı. Bunu haber alan İngiltere Osmanlı Devleti’ne Fransa’nın bu sefer hazırlığını bildirerek Osmanlı’nın Mısır topraklarında savunma yapması gerektiğini iletti.¹²² İlk başlarda buna inanmayan Osmanlı Devleti her ihtimale karşı İskenderiye etrafında savunma oluşturarak, mevziler kazarak tabyalar yerleştirdi. Osmanlı Devleti’nin yapmış olduğu tahkimatı haber alan Fransa donanmasını Mısır’a gönderdi. Fransa’ya karşı teknolojik açıdan zayıf olan bu tahkimat Fransızlar tarafından 1798 yılında kırıldı. Kölemen¹²³ Beyleri cezalandırmak için Mısır’a geldiğini söyleyen Napolyon’a kimse inanmadı. İşgal edilen topraklarını geri almak için Osmanlı Devleti 3 Ocak 1798’de Rusya ile 5 Ocak’ta da İngiltere ile anlaşmalar imzalayarak ittifaklar kurdu.¹²⁴ Osmanlı Devleti’nin yapmış olduğu ittifaklardan haberdar olan Fransa bu bölgede tutunamayacağını anlayınca bölgede kalmak için farklı taktikler uygulamaya başladı. Taktiklerden belki de en önemlisi Fransızların Müslüman olduğu iddiasıydı.¹²⁵

Osmanlı Devleti Fransa’ya karşı İngiltere ve Rusya ile ittifak anlaşmaları imzaladıktan sonra Fransız gemilerine yardım edilmemesi konusunda ve İngiliz gemilerine yardım edilmesi konusunda taşralara fermanlar yolladı. İngiltere’nin yararlanmış olduğu bu durumdan Rusya’nın da yararlanacağı bildirildi. Anlaşmalar

¹¹⁹ Çabuk, *İngiltere’nin I. Dünya Savaşı’nda Orta Doğu’daki Propaganda Faaliyetleri*, 5.

¹²⁰ Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941), 157.

¹²¹ Emle Bradford, *Akdeniz Bir Denizin Portresi*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004), 364.

¹²² Doğançay, *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 17.

¹²³ Kölemen: Mısır’da Eyyübî ordusundaki Türk asıllı âzatlı emîrlere tarafından kurulan, dönemin tarihçilerinin Türk Devleti olarak adlandırdığı Memlûkler (Kölemenler)dir. Osmanlı Devleti’nin Mısır’ı ele geçirmesinden sonra Osmanlıya bağlı olan beylere verilen isimdir. Bu hususta daha geniş bilgi için bk. İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s.90-97.

¹²⁴ Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye’yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, 69.

¹²⁵ Süleyman Kızıltoprak, *Mısır’da İngiliz İşgali Osmanlı’nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 4.

sonucunda 3 devlet bir araya gelerek Fransa'yı Mısır'dan çıkarmak için harekete geçti. 1798 yılında Doğu Akdeniz'de etrafı çevrilen Napolyon çemberi kırmak için yönünü kuzeye dönerek Suriye'nin içerisine kadar hareket etti. Suriye topraklarına geldiğinde Akka Kalesini kuşatıp bu bölgeyi ele geçirerek Osmanlı'yı barışa zorlamak istedi. Akka Kalesi kumandanı Cezzar Ahmet Paşa Napolyon karşısında askeri dehasını kullanarak Napolyon Bonapart'ı aciz bir duruma düşürdü. Karadan ve denizden takviye gelmediği için Napolyon tekrardan Mısır'a kadar çekilmek zorunda kaldı. İskenderiye Kalesi'ne çekilen Fransa birlikleri üç devlete karşı fazla direnemeyerek sonunda barış istemek zorunda kalmıştı. Fransa'nın Mısır'ı terk etmesi karşılığında 23 Haziran 1801 yılında Fransa ile barış anlaşması imzalandı. Böylece Fransa'nın Akdeniz'de ve doğuda kurmak istediği Doğu İmparatorluğu projesi İngilizlerin galibiyetiyle sonuçlanıp Fransızları başarısızlığa uğrattı. İngiltere'nin Mısır'da göstermiş olduğu bu başarı Hindistan'ı güvence altına alarak İngilizlerin Fransızlara karşı üstünlüğü ile sona erdi.¹²⁶

İngilizler ile Fransızlar arasındaki bu mücadele 1801 yılında Mısır meselesi üzerinden son bulsa da farklı alanlarda yeni mücadelelere neden olmuştur. O dönemin Avrupa ülkeleri arasında “Mısır’a hâkim olan Avrupa’ya ve Hindistan’a hâkim olur.” fikri Fransa Devleti’ni Mısır’ı alma ideali ile hareket ettirmiş her fırsatta Mısır’ı ele geçirmeye çalışmıştır¹²⁷

Fransa'nın her fırsatta değerlendirmeye çalıştığı Mısır Meselesi o dönem Osmanlı valisi olarak Mısır'da görev yapmakta olan Mehmet Ali Paşa İsyanında da ortaya çıkmıştır.¹²⁸

Kölemen Beyleri Mısır'da güç kaybetmeye başlayınca Osmanlı'ya karşı mücadele etmek için Napolyon Bonapart'tan yardım istemiştir. Mısır'daki kölemenlere karşı Osmanlı Devleti 1804'te Mehmet Ali Paşa'yı Mısır valisi olarak tayin etmiştir. 1801 yılında Fransa ile yapılan anlaşma sonucunda Fransızlar topraklardan çekilince Mısır Paşalığına yükselen Mehmet Ali Paşa Fransa ile yakınlaşmaya başlamıştır.¹²⁹ Eline gelen fırsatı kaçırmak istemeyen Fransa Mısır'a doktor, mühendis, modern eğitimci ve araştırma ekipleri göndererek modern çağdaş Mısır fikri ile gizliden gizliye kendi egemenliği altına almaya çalışmıştır.¹³⁰ Bu bağlamda Fransa Mehmet Ali Paşa'yı destekleyerek ona modern bir ordu kurmuş ve İngiltere'ye karşı kendi fikirlerini empoze etmiştir. Mehmet Ali Paşa'da bu fikirlerden etkilenerek Mısır'da İngiliz hâkimiyetini istememiştir. Fransa ise Mısırdaki Osmanlı'nın hâkimiyetini istememiş ve Mehmet Ali Paşa'nın bu bölgeyi almasını istemiştir.¹³¹ Fransa ile Mehmet Ali Paşa yakın ilişkide olmaya devam etmiştir.

¹²⁶ Kirk, *A Short History Of The Middle East*, 76 ./BOA, .HR.SYS / 33-53, 26.08.1895 (M).

¹²⁷ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831-1841* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988) 110.

¹²⁸ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831-184*, 111.

¹²⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 132.

¹³⁰ Kirk, *A Short History Of The Middle East*, 77.

¹³¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 132.

4.3. Mehmet Ali Paşa’nın Osmanlı’ya Karşı İsyanı

Mehmet Ali Paşa 1799 yılında Fransızların Mısır’ı işgali sırasında Osmanlı tarafından Mısır’da görevlendirildi. Bu vesile ile Mısır’a gelen Mehmet Ali Paşa Mısır’da bulunan başıbozuk askerleri kontrol altına alarak onları disipline etti¹³² Mehmet Ali Paşa Fransızların Mısır’ı işgalinden sonra bozulan idari yapının boşluklarını iyi değerlendirmiş, Osmanlı Devleti’ne sürekli sorun çıkartan kölemenleri kullanarak buradaki kargaşayı kendi lehine çevirmişti. O dönemin valisi Hüsrev Paşa’yı bir takım oyunlarla ülkeden çıkararak halkın desteğiyle yönetimi ele geçirdi. Mehmet Ali Paşa’nın yaptığı bu oldu-bitti oyunu karşısında Osmanlı Devleti; Vahabilere karşı mücadele etmesi ve düzenli vergi vermesi karşılığında onu 1805 yılında vali olarak tayin etmiştir.¹³³

Mehmet Ali Paşa, vali olduktan sonra Mısır içerisindeki kargaşayı sonlandırmış, o dönemde Mısır’da söz sahibi olan kölemen beylerini ortadan kaldırmış, Mısır’ı işgal etmek isteyen İngiltere’ye karşı galip gelerek bölgede tek söz sahibi konumuna gelmiştir. Mehmet Ali Paşa’nın bu hızlı yükselişinden endişe eden Osmanlı Devleti onun yerini değiştirerek Kavala ve Selanik valisi olarak tayin etti. Merkezden gelen bu emre uymayan Mehmet Ali Paşa, Mısır Valisi olarak görevine devam etti.¹³⁴

1818 yılında Hicaz bölgesinde ayaklanan Vahabilerin isyanını bastırdıktan sonra Müslümanlar arasında saygınlık kazandı. Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa’nın bu isyan karşısındaki başarısını ödüllendirerek Hicaz ve Habeş valiliklerini Mehmet Ali Paşa’ya verdi. Bu valilikleri aldıktan sonra bununla yetinmeyen Mehmet Ali Paşa 1822 yılında Sudan’ı alarak Mısır devletini kurdu.¹³⁵

Mehmet Ali Paşa Mısır’da askeri, idari ve iktisadi alanlarda reform hareketleri başlattı. O dönemde yabancıların elinde olan toprakları millileştirerek ülkede bayındırlık faaliyetlerine hız verdi. Tarım faaliyetlerinin getirisini artırmak için Nil Nehri’nin etrafında sulama kanalları açtı, tarımsal faaliyetlerinden gelen ürünleri işlemek için ise fabrikalar açtı. Bu çalışmaları yaparak 4 yıl içerisinde ülke gelirini yaklaşık 40 kat artırdı.¹³⁶

Avrupalıların desteğiyle Navarin baskınına gerçekleştiren Yunanlılara karşı Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa’dan yardım istedi. Mehmet Ali Paşa Osmanlı için yardım etmeyi kabul etse de daha sonrasında Osmanlı’nın bu savaşı kaybedeceğini anlayıp İngiltere’yle anlaşarak ordusunu tekrardan Mısır’a çekti.

Mehmet Ali Paşa Osmanlı’ya yardım için gittiği Mora seferinde askeri ve ekonomik olarak büyük kayıplara uğradı ve donanmasını da kaybetti. Girit adası dışında

¹³² Altundağ, "Mehmet Ali Paşa", 567.

¹³³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 126.

¹³⁴ Altundağ, "Mehmet Ali Paşa", 567.

¹³⁵ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831-1841*, 114.

¹³⁶ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831-1841*, 115.

bir kazanç elde edemedi. Bu mücadelede Osmanlı nezdinde itibar kaybına uğrayan Mehmet Ali Paşa, Mısır içinde ise kahraman gibi itibar gördü. Savaş sonrasında Osmanlı'dan bağımsız hareket etmeye başlayan Mehmet Ali Paşa Avrupalı devletlerle kendi adına antlaşmalar imzaladı. Ali Paşa adına bu savaşın en büyük getirisi ise modernleştirmiş olduğu Mısır ordusunun savaş taktiklerini ve modern savaş aletlerini denemesi oldu. Aynı zamanda Osmanlı Ordusu'nun yakından tanıma fırsatı buldu.

Mehmet Ali Paşa ve II. Mahmut arasında bu olaylardan sonra gerginliği artıracak Osmanlı-Rus Savaşı meydana geldi. Osmanlı Devleti bu savaşta Mehmet Ali Paşa'dan yardım talebinde bulundu. Mehmet Ali Paşa ise bu talebi yolunun uzak olması, donanmanın Mora Savaşı'nda zarar görmesi ve Suriye'de meydana gelen salgın hastalıkları bahane ederek kabul etmedi. II. Mahmut Mehmet Ali Paşa'nın hem Mora Savaşında hem de Osmanlı-Rus Savaşı'nda isteksiz olmasını içerledi. 1829 yılında imzalanan Edirne anlaşmasından sonra Mehmet Ali Paşa Osmanlı Devleti'nin kendisine vaat etmiş olduğu Girit ve Suriye valiliklerini istedi.¹³⁷ II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'nın bu pervasızlıkları karşısında ona Girit ve Suriye valiliklerini vermedi, bunun yanında Mısır Valiliği'ni de elinden almak istedi. Mehmet Ali Paşa vaat edilen valiliklerin kendisine verilmemesi, üstüne üstlük bir de kendisini ortadan kaldırmak için planlar yapıldığını öğrendi. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa Suriye valiliğini cebir yoluyla ele geçirmek ve kendisi üzerine yapılan hesapları ortadan kaldırmak için fırsat kollamaya başladı.

Suriye'yi ele geçirmek için planlar yapan Mehmet Ali Paşa bu planları uygulamaya geçirmek için en uygun zamanın Osmanlı'nın çıkmış olduğu iki savaş sonrasında seçti. Osmanlı Devleti bu iki savaştan Mora ve Cezayir gibi iki değerli toprağını kaybetti. Osmanlı Devleti bunun yanında askeri olarak da zayıf durumu düşmüştü. Harekete geçen Mehmet Ali Paşa 1831 yılında oğlu İbrahim Paşa'yı Akka Valisi üzerine yolladı. Denizden ve karadan harekete geçerek kısa sürede tüm Suriye'yi ele geçirdi. Bunun üzerine II. Mahmut Mehmet Ali Paşa'yı asi ilan ederek yerine Hüseyin Paşa'yı vali ilan etti. Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Mehmet Ali Paşa'nın ordusuyla 1832 yılında karşılaştı. Buradaki mücadeleden sonra Osmanlı ordusu yenilerek geri çekildi ve Mehmet Ali Paşa birlikleri savaşın ardından Toroslar'ı geçerek Anadolu'ya girdi. Mehmet Ali Paşa bu savaştan sonra payitahta başvurarak kendisine vaat edilen Suriye Valiliği verilmesi karşılığında savaşı durduracağını beyan etti. II. Mahmut ise Mehmet Ali Paşa'nın bu isteğini geri çevirerek Reşit Paşa kumandanlığındaki Osmanlı ordusunu Mehmet Ali Paşa'nın birliklerinin üzerine gönderdi. Modern tekniklerle donatılan ve yetiştirilen Mehmet Ali Paşa'nın birlikleri düzensiz Osmanlı ordusuyla Konya'da karşılaştı. Bu karşılaşmadan 30.000 asker öldü

¹³⁷ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih* (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1982)127.

ve 1832 yılında Reşit Paşa esir düştü. Böylece Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'u ele geçirmek için önünde bulunan bütün engeller ortadan kalkmış oldu.¹³⁸

Bir iç sorun olarak başlayan Mehmet Ali Paşa isyanı kısa sürede bastırılmayacağı anlaşılan büyük bir soruna dönüştü. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ayaklanmayı bastırmak için Avrupalı devletlerden yardım istedi. Bu gelişmeler sonucunda İlk başlarda tereddüt eden Avrupalı devletler güçten düşen Osmanlı'ya rağmen Osmanlı toprak bütünlüğünün Avrupa'daki devletlerin düzeni ve dengesi için daha iyi olacağını karar verdiler. Osmanlı ve Mısır arasındaki bu sorunu yakından takip eden Rusya Osmanlı Devleti'ne ilk yardım eden devlet olmuştu. I. Pedro'nun Karadeniz'i Rus Gölü haline getirme, payitaht ve boğazları ele geçirme, sıcak denizlere inme politikasının sürdüğü dönemde güçlü Mehmet Ali Paşa yerine zayıf Osmanlı Devleti tercih edildi. Bu bağlamda; Rusya Mehmet Ali Paşa'ya karşı Osmanlı yönetimini destekleyerek ileride oluşacak emellerini garantiye aldı.

Avusturya İmparatorluğu Mehmet Ali Paşa isyanında kendi içerisindeki toplulukların hareketinden çekindiği için Osmanlı İmparatorluğunu destekledi.¹³⁹ Fransa, Mısırı işgal ettikten sonra buranın önemi daha iyi kavradı ve bu bölgeye sahip olmak istedi. İngiltere ve Osmanlı'nın birlikte hareket etmesinden sonra Mısır'dan ayrılan Fransa buradaki emellerini tekrardan canlandırmak için eline geçen fırsatların değerlendirmek istedi. Mehmet Ali Paşa Mısır'a vali olduktan sonra Fransa ile ikili ilişkilerin sıkı tuttu, devletin modernleşme yolunda Fransa'yı örnek alarak ilerlemesini istedi. Mısır'ın modernleşmesi amacıyla ikili ilişkileri sıkı tutan Fransa Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı'ya karşı isyanında Mısır'ı destekleyerek İngiltere'nin bu bölgedeki hâkimiyetine son vermek istedi.¹⁴⁰

İngiltere, Hindistan ile İngiltere arasında oluşan ticaret yolunda Doğu Akdeniz'in önemini iyi bilmekteydi. Bölgedeki siyasi faaliyetlerini de bu çıkar üzerine kuran İngiltere; Mehmet Ali Paşa'nın Basra Körfezi ve Kızıldeniz'den doğu Akdeniz'e gelen ticaret yolları üzerinde egemenlik kurmasını istemedi. Bu bağlamda Mısır isyanında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savundu. Osmanlı Devleti'ni destekledi.¹⁴¹

Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa İsyanı'nda İngiltere'den yardım talebinde bulundu. Fakat İngiltere Avrupa içindeki Belçika ve Hollanda sorunuyla ilgilendiği için Osmanlı'ya yardım etmedi. Fransa, Mehmet Ali Paşa'yı desteklediği için Osmanlı'ya yardım etmemesi Osmanlı'yı Rusya ile ittifaka zorladı. Osmanlı üzerinde etkili duruma gelen Rusya; Fransa ve İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarlarında tehlike arz ettiği için İngiltere ve Fransa bu oldubittiye karşı harekete geçtiler. Çıkarları doğrultusunda Mehmet Ali Paşa'yı Osmanlı ile anlaşma yapmaya zorladılar. 1833 yılında Osmanlı ile

¹³⁸ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831-1841*, 118.

¹³⁹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 129.

¹⁴⁰ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 129.

¹⁴¹ Doğançay, *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 16.

Mehmet Ali Paşa Kütahya Antlaşması'nı imzaladı. Anlaşmaya göre Mehmet Ali Paşa Mısır, Girit, Suriye valiliğine, oğlu İbrahim Paşa Cidde valiliğine atandı. Bunun yanında İbrahim Paşa'ya Adana'nın vergi toplama görevi verildi.¹⁴²

1831 yılında başlayan Mehmet Ali Paşa isyanı İlk başlarda Osmanlı Devleti'nin iç sorunu olarak görülse de bölgenin jeopolitik konumundan dolayı 1831- 1841 yıllar arasında önemli bir Avrupa sorunu haline geldi. Mehmet Ali Paşa isyanı Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Akdeniz'deki politikalar doğrultusunda karlı çıktığı bir isyan oldu. Rusya Osmanlı Devleti ile Hünkâr İskelesi Anlaşması imzalayarak Boğazlar üzerinde avantaj elde etti. Fransa'nın isyanın başında Mehmet Ali Paşa'yı desteklerken daha sonrasında Osmanlı'yı desteklemesi diğer Avrupa ülkeleri ile karşı karşıya gelmesine neden oldu ve bu isyandan çok bir avantaj elde edemedi. Bu isyandan en karlı çıkan devlet İngiltere oldu. İngiltere Hindistan ticaret yolunun güvenliğini ve Doğu Akdeniz'deki ticaret yolunun güvenliğini korudu ve Fransa'yı bu bölgede etkisiz hale getirdi. Hindistan'dan gelen ticaret yolu ağında hem Basra Körfezi yolunu hem Kızıldeniz'deki ticaret yolunu koruyarak Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetini artırdı.¹⁴³

4.4. Süveyş Kanalı'nın Açılma Süreci ve Kanalin Açılmasına Tepkiler

Süveyş Kanalı Akdeniz'le Kızıldeniz'i birbirine bağlayan uzunluğu 193 kilometre, genişliği 66-77 metre arasında, en derin noktası 24 metre olan yapay bir kanaldır.¹⁴⁴

Tarih boyunca bu bölgede yaşayan milletler Akdeniz ile Kızıldeniz'in birbirine bağlanması için birtakım çalışmalar yaptılar.¹⁴⁵ Bu bağlamda devletler kanal açma çabasına girerek küçük çaplı kanallar açtılar. Açılan ilk kanal ise Kızıldeniz'le Akdeniz'i birbirine bağlama çabasında olmayan, Nil Nehri ile Mısırda bulunan Timsah Gölünü birbirine bağlayan kanaldır.¹⁴⁶

Coğrafi keşiflerden sonra Doğu- Batı ticaret yolunun Afrika'nın çevresinden dolanarak gitmesi tüccarlara zaman ve maliyet açısından büyük yük getirmekteydi. Bu bağlamda devletler Hindistan'dan gelen ticaret yolunun daha kısa bir yolla Batıya ulaşması için farklı girişimlerde bulundular. Bu girişimlerin ilki Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgali sırasında gündeme geldi. Napolyon Bonapart Hindistan'ı işgal ederek İngiltere'nin buradaki egemenliğini sonlandırma amacıyla Akdeniz'le Kızıldeniz arasında kanal açmak istedi. Bu bağlamda Akdeniz'le Kızıldeniz arasında açılacak kanal için bir komisyon oluşturdu. Kanal açma fikri Akdeniz'le Kızıldeniz arasındaki seviye

¹⁴² Doğançay, *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 20.

¹⁴³ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831-1841*, 120.

¹⁴⁴ Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası* (İstanbul: Aktif Yayınevi, 2004), 200.

¹⁴⁵ Tuba Çınar, “Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı” Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, *Mustafa Öztürk (ed.) vd. (Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012)*, 395.

¹⁴⁶ Çınar, “Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı”, 395.

farkı ve Napolyon'un yenilmesiyle rafa kaldırıldı. Fransızların bu fikri Mehmet Ali Paşa'nın Valiliği zamanında da devam etti. Ancak Mehmet Ali Paşa burada açılacak kanalın Avrupalı devletlerin mücadele alanına dönüşeceği endişesi ile bu fikre sıcak bakmadı.

Mehmet Ali Paşa'nın ölümünden beş yıl sonra 1854 yılında Mısır valisi olan Said Paşa kanal fikrini tamamen değiştirdi. Buraya açılacak kanalın Mısır'ın çehresini değiştireceği ve Mısır'ın Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan edeceği fikriyle Ferdinand de Lesseps'e 30 Kasım 1854 tarihinde kanal açma imtiyazı verdi.¹⁴⁷ Ancak bu anlaşmanın Osmanlı Devlet'i tarafından imzalanarak yürürlüğe girmesi gerekiyordu. O dönemde Osmanlı Devleti Kırım Savaşı ile meşgul olduğu için imtiyaz sözleşmesini imzalamadı. Bundan dolayı Lesseps projeyi erteledi.¹⁴⁸

İngiltere, burada açılacak kanalın Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü bozacağını, Sait Paşa'nın güçlenerek Osmanlı'dan ayrılacağı ve Fransa'nın düşmanca tutumunun bölgeyi tehlikeye düşüreceği düşüncesini yaydı. Fransa'nın burada başarılı olması İngiltere'nin Hindistan ile ticaretini kaybetme ihtimali, Ümit Burnu ticaret Yolu'na hâkim olma avantajının kaybolma ihtimalinden dolayı İngiltere, burada açılacak kanalın açılmasını ilk başlarda istemedi.¹⁴⁹ İngiltere mevcut ticaret yollarındaki hâkimiyetinden dolayı bu gibi projelerin karşısında yer aldı. Bu bağlamda 1855 yılında Lesseps'in yapmak istediği kanal projesinin hayal ürünü olduğu fikrini savundu.

Projenin hayal ürünü olmadığını kanıtlamak isteyen Lesseps projenin fizibilitesini hazırlayarak uluslararası bilim adamlarından oluşan komisyonu sundu. Komisyon yapmış olduğu incelemede projenin uygulanabilir olduğu kararını verdi. Bilim adamlarının vermiş olduğu bu karar Lesseps'in projesi için finansman bulmasını kolaylaştırdı.¹⁵⁰

1854 yılında Fransa'nın Kırım Savaşında Osmanlı'yı desteklemesini fırsat bilen Lesseps 1856 yılında Said Paşa'dan tekrar bir imtiyaz sözleşmesi aldı. Osmanlı Devleti bu sözleşmeyi imzalama konusunda İngiltere'nin tepkisinden çekindiği için anlaşmayı beklemedi. Ama Lesseps bu karışıklığı fırsata çevirip 1858 yılında anonim bir şirket kurarak projeyi fiili olarak başlattı.¹⁵¹ İngiltere bu oldu-bittiye karşı Said Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin izin vermediği uyarısında bulunarak donanmasını Doğu Akdeniz'e getirdi. Bunun üzerine Lesseps ve şirket açıklama yaparak projenin henüz başlamadığı, sadece keşif çalışmasının yapıldığını belirtti.¹⁵²

İngiltere 1863 yılına kadar Süveyş kanalına karşı muhalefet etti. Sait Paşa'nın ölümünden sonra yerine İsmail Paşa'nın vali olarak tayini ve İngiliz Başbakanın ölümü ile İngiltere'nin kanal politikası tamamen değişti. Bu politikaların değişmesinde sadece

¹⁴⁷ Cavid Oral, *Akdeniz Meselesi I* (Adana: Bugün Matbaası, 1643), 192.

¹⁴⁸ Karal, *Fransa-Mısır*, 91.

¹⁴⁹ Çınar, “Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı”, 395

¹⁵⁰ Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 413.

¹⁵¹ Karaca, *Büyük Oyun*, 88.

¹⁵² Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831-1841*, 88.

Başbakanın ölümü değil 1862 yılında Sir Henry Bulwer’in Mısır ziyareti sırasında İngiltere'nin muhalefetine rağmen kanal çalışmasının devam ettiği gerçeği idi. İngiltere'nin politika değişikliğiyle birlikte Osmanlı Devleti Lesseps'in imtiyazlarını onayladı. Osmanlı Devleti'nin projeyi onaylaması ile birlikte 1859 yılında başlayan inşaat süreci hızlandı ve 1876 yılında tamamlandı. Ancak kanalın resmi açılışı 1869 yılında gerçekleştirildi.¹⁵³

1847'den 1859 yılına kadar kanalın geçeceği güzergâhlar üzerine birçok kişi tarafından planlar hazırlandı. 1859 yılında Avusturya asıllı mühendis Negrelli'nin hazırladığı planlara göre kanalın inşaat süreci başladı.¹⁵⁴ 193 kilometre, genişliği 66-77 metre enlilikte ve en derin noktası 24 metre olan kanal için ciddi bir iş gücüne ihtiyaç vardı. İş gücünün tedariki konusunda Said Paşa, Lesseps'e 50.000 işçi bulmayı taahhüt etti. Ancak Said Paşa 12.000 işçi buldu. İşçi bulma konusunda sıkıntı yaşayan Said Paşa 20 yaşının altındaki gençlerin de kanal kazma işinde çalışmasının zeminini hazırladı. Burada çalışacak işçilerin barınma, yeme-içme gibi tüm ihtiyaçlarını karşılamayı ve günlük yevmiye olarak işçilere 2,5 - 3 piastres¹⁵⁵ ödemeyi kabul etti. Ancak işçiler zaman içerisinde bu paranın az olduğu gerekçesiyle yevmiyelerinin artırılmasını istedi ve günlük olarak 6 ile 8 piastres ödeme almaya başladılar. Çalışma şartlarının zor olması ve işler arasında ayırım yapılması zaman içerisinde protestolara neden oldu ve yer yer kanal çalışmaları durdu. 1862 yılında 25.000 işçiye ödeme yapılarak işlerin tekrar başlaması sağlandı. Bunun yanında modern kazma makinelerinin ilk örnekleri kanal kazma faaliyetinde kullanılmaya başlanmasıyla kazma faaliyetleri hızlandı. Kanalın yapım sürecinde 1 milyondan fazla işçi çalıştı. Kanal maliyetini çıkarmak için 400.000 hisse pay edildi bu hisseler ülkelere göre farklı şekilde pay edilerek satışı yapıldı. Kanalın maliyeti ise 200 milyon frank olarak hesaplandı.¹⁵⁶

Kanalın faaliyete geçmesinden sonra İngiltere Hindistan ile ticaret yolunu koruma konusunda Rusya ve Fransa ile rekabet etti. 1882 yılında Mısır'daki ayaklanmaları ve İskenderiye limanında İngiliz filosunun bombalanmasını da bahane ederek Mısır'ı işgal etti. Fiilen kontrol altına aldığı Mısır'ın stratejik konumunu da kullanarak Doğu - Batı ticaret yollarının güvenliğinin sağlarken diğer sömürge alanlarındaki güçlendirdi. Bunun yanında Mısır ve Kıbrıs'ta üsler kurarak Doğu Akdeniz'i tamamen kontrol altına alıp bölgede hâkim güç oldu.

¹⁵³ Çınar, “Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı”, 400.

¹⁵⁴ Ali Tanoğlu, “Mısır ve Süveyş Kanalı”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, II/ 3-4, (1953), 35.

¹⁵⁵ Kuruş. Mısır'ın kullanmış olduğu para birimidir.

¹⁵⁶ Tanoğlu, “Mısır ve Süveyş Kanalı”, 35.

4.5. İngiltere’nin Mısır’ı İşgali

Hindistan sömürgecilikte İngiltere’nin en önemli sömürge alanı ve kilit noktasıydı. İngiltere Hindistan’ı savunmak ve sömürge alanlarını kaybetmemek için Hint Okyanusu ve Hindistan ticaret yolu üzerindeki hayati öneme sahip yerleri ele geçirmek ve buralara ticaret yolunu savunacak üstler kurulması gerekliliğine inandı. Bu fikre binaen İngiltere Kıbrıs Adası, Malta Adası, Cebelitarık Boğazı, Kuveyt, Umman, Yemen, Sevakın Adası, Perim Adası, Somali, Sudan, Irak, Lübnan, Bahreyn, Yemen gibi stratejik yerlere güvenlik amaçlı üsler kurarak bölgeyi güvenlik altına aldı. Ancak Fransızların İngiltere’nin hâkimiyetinde olan Hindistan’a gidecek yeni bir yol açması, İngilizleri endişelendirdi. Süveyş Kanalı’nın açılmasını engelleyemeyen İngiltere Osmanlı Devleti’ni ve yerel yöneticileri ikna çabasına girerek kanalın kontrolünü ele almak istedi. Kanalın açılmasında yüklü para harcayan Lessepse ve Mısır valisi Said Paşa borçları ödemek için hisseleri satışa çıkardı. Bu bağlamda fırsat kollayarak ve kendi çıkarlarına uygun düşecek olan kanalın hisselerini alarak kanalı kontrol etmeye başladı. Kanalın güvenliğini sağlamak için Mısır’ın ve Sudan’ın işgal edilmesi gerekliliğini savunan İngiliz yöneticiler öncelikli olarak Mısır’a yüklü borçlar verdi. Borçlanmanın doğurduğu kabullenme ile İngiliz işadamları Mısır’dan ticari ve siyasi imtiyazları kopararak modern emperyalist işgali gerçekleştirip Mısır’a yerleşmeye başladı. İngiltere’nin kullandığı taktiğin aynısını kullanan Fransızlarda Mısır’ı başka bir taraftan işgal etmeye başladı. Her iki ülkeden borç alan Mısır yönetimi bu iki devletin sözünden çıkamaz hale geldi.¹⁵⁷

Hidiv İsmail Paşa İngiltere ve Fransa’dan aldığı borçlardan dolayı ülkeyi zor duruma düşürdü. 1872’de yıllık geliri 9,5 milyon olan Mısır’ın dış borcu o dönemde 100 milyon lirayı, faizi ise 7,5 milyon lirayı geçti.¹⁵⁸ Mısır’ı yüklü borç altına sokan İngiltere yarattığı fırsatla ülkeye müdahale etmeye başladı. İlk işlem olarak Mısır’a bir heyet göndererek maliyesini inceleyip maliyenin bozuk olmasını dillendirerek İngiliz ve Avrupalı uzmanlar tarafından maliyenin kontrol edilmesi gerektiğini belirtti. İngilizlerin yaptığı bu teklifi kabul etmeyen Hidiv İsmail Paşa Fransız uzmanların da incelemesini istedi. İngiltere ve Fransa arasında çekişmeye neden olan bu konu 1876 yılında Mısır Duyun-ı Umumiye kurumunun kurulmasına neden oldu.¹⁵⁹ İngiltere ve Fransa arasındaki rekabet Duyun-ı Umumiye kurulmasından sonra da devam edince her iki devletten bir bakanın Mısır’da görev yapmasına karar verildi. Mısır’da yaşanan bu gelişmelere halk tepki göstermeye başlayınca II. Abdülhamit, Hidiv İsmail Paşa’yı görevinden alarak yerine Mehmed Tevfik Paşa’yı tayin etti. Siyasi ve ekonomik olarak kötü durumda bulunan Mısır’ı Mehmet Tevfik Paşa da düzlüğe çıkaramayarak durumun

¹⁵⁷ İsmail Görgen, *Doğu Akdeniz’de İngiliz Fransız Mücadelesi* (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yüksek Lisan Tezi, 2013), 17. / BOA, HR.SYS / 33-53, 26.08.1895 (M).

¹⁵⁸ Mehmet Maksudoğlu, *Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999), 200.

¹⁵⁹ Çabuk, *İngiltere’nin I. Dünya Savaşı’nda Orta Doğu’daki Propaganda Faaliyetleri*, 6.

daha da kötü olmasına neden oldu. Bunu fırsat bilen İngilizler ülkeyi yönetmeye başladı.¹⁶⁰

Fransız ve İngiliz bakanları Hidiv Tevfik Paşa’dan tasarruf bahanesi ile Mısır ordusundaki subay sayısını azaltmasını istedi ve Mısır ordusundan 2500 subay görevinden uzaklaştırıldı. Görevine son verilen subaylar Miralay Arabî’nin etrafında toplanmaya başladı. Bu tehlikeli girişimin farkına varan Hidiv Tevfik Paşa Arabî’yi ülkeden uzaklaştırma gayretine girdi. İsmail Paşa’nın bu girişimine karşı ordudan atılan subaylar halkı kışkırtarak Arabî’nin uzaklaştırılmasını engelledi. Hidiv Tevfik Paşa’nın gönderemediği Arabîye Şerif Paşa Hükümeti’nde Harbiye Nazırlığı görevi verildi. Yabancıların girişimlerini unutmayan Arabî “Mısır Mısırlılarıdır.” Tezahüratlarıyla 1882 yılında Avrupalı Düyun-u Umumiye görevlileri ve Mısırlı olmayan subayların görevlerinden uzaklaştırılmasını sağladı.¹⁶¹ Mısır içinde bu sorunlar yaşanırken İngilizlerin aklında ise Fransızları Süveyş Kanal’ından uzak tutarak kanalın ve ülkenin tek hâkimi olma fikri vardı. İngilizlerin bu fikrine karşı Fransızlar Mısır’da askeri tatbikat yapma girişiminde bulundu. Ancak İngilizler bunu engellemek için İstanbul konferansı düzenledi. Yapılan bu konferans II. Abdülhamit’in konferansa temsilci göndermemesinden dolayı neticelenmedi. Hem Mısır’a hem de konferansa gönderilecek temsilciler İngiliz ve Fransızların işini yarayacaktı. Bunu bilen II. Abdülhamit konferansa temsilci göndermeyi reddetti.¹⁶²

II. Abdülhamit’in engellemesine karşı İngiliz ve Fransızlar 1882’de Mısır’ın İskenderiye kentinin önlerine donanmalarını yolladılar. Halkı galeyana getiren bu hareket halkın desteği ile Harbiye Nazırı olan Arabî Paşa “Yabancı donanmalar İskenderiye’den uzaklaşmadan Mısır’da halkın güvenliğini sağlamak ve olayları kontrol altına almak güçtür.” diyerek uyarıldı.¹⁶³

Fransa’da hükümetin düşmesi ve İngiltere’de müdahale karşıtı Charles de Freycinet başa geçmesi gibi siyasi krizler Mısır’ın işgalini geciktirdi. Fransız halkının Ortadoğu’da böyle bir maceraya atılmaması gerektiği fikrinin yaygın olması Fransız Meclisi’nin Mısır’a müdahale edemeyeceğini açıklamasına neden oldu. Bu açıklamadan sonra Fransız gemileri İskenderiye’den ayrıldı. Fransızların ayrılması İngilizlerin işine yaradı ve İngilizlerin Mısır’a tek başına müdahalesinin önünü açtı.¹⁶⁴ İngilizlerin Mısır’a müdahalesi kaçınılmaz hale gelince Arabî Paşa İskenderiye’yi savunmak için tahkimat başlattı. Bu tahkimattan haberdar olan İngiltere 24 saatlik süre tanıdı. Tanınan süre içinde cevap alamayan İngiltere Amiral Seymour komutasında 11 Temmuz 1882’de İskenderiye’yi topa tuttu. Yoğun top atışına dayanamayan savunma siperleri beyaz

¹⁶⁰ Karaca, *Büyük Oyun*, 415./ Maksudoğlu, *Osmanlı Tarihi*, 290.

¹⁶¹ Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye’yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, 103.

¹⁶² Süleyman Kani İrtəm, *Osmanlı Devleti’nin Mısır, Yemen ve Hicaz Meselesi* (İstanbul: Temel Yayınları, 1999), 109.

¹⁶³ Kızıltoprak, *Mısır’da İngiliz İşgali Osmanlı’nın Diplomasi Savaşı(1882-1887)*, 46.

¹⁶⁴ Joan Haslip, *İngiliz Merkezli Şark Politikası ve II. Abdülhamit*, çev. Zeki Doğan(İstanbul: Fener Yayınları, 1998), 196.

bayrak çekerek teslim oldu. İngiltere Mısır’ın işgalinde kendilerine sorun çıkaran Arabî Paşa’yı birkaç gün sonra Kahire’de yakaladıktan sonra Seylan Adası’na sürgün etti.¹⁶⁵

Mısır, Napolyon Bonapart’dan itibaren Fransa’nın ilgisini daha çok çekmişti. Kavalalı Mehmet Ali Paşa zamanında ikili ilişkilerini geliştirdi. Mısır’a göndermiş olduğu kalifiye elemanlarla modernleşmesine katkı sunan en önemli Avrupa ülkesi oldu. Ama içişlerindeki karışıklıktan kaynaklı İngiltere’yle mücadele edemedi. Kanal açıldıktan sonra Doğu Akdeniz’deki en önemli rekabet alanı haline gelmişti. Kanal, İngiltere için Hindistan ticaret yolunun güvenlik üssü, Fransa içinse İngiltere’nin Hindistan’a giden ticaret yolunu engelleyerek kendi nüfuzunun etkili hale getirme çabasıydı. Bu politikasında başarısız olan Fransa kendisine yeni hedef olarak Akdeniz’deki İngiliz hâkimiyetini sonlandırmak ve İngiltere’ye karşı düşmanca tavır sergileyerek Mısır’dan İngiltere’nin çıkmasını sağlamak olarak belirledi. Ancak Mısır’ı aldıktan sonra Doğu Akdeniz’deki gücünün artıran İngiltere daha güçlü hale gelerek her alanda Fransa’yı engelledi. İngiltere’yi engelleyemeyeceğini anlayan Fransızlar 1904 yılında imzalanan ittifak anlaşmasıyla İngiltere’nin Mısır’daki hâkimiyetini kabul etti.¹⁶⁶

Mısır resmîyette Osmanlı Devleti’ne bağlı görünse de İngiltere’nin uyguladığı politikalar neticesinde gayri resmî İngiltere’nin hâkimiyetine girdi. Fransa ile yaşadıkları rekabette galip gelen İngiltere I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle Mısır’ı tek taraflı olarak ilhak ettiğini açıkladı ve Osmanlı Devleti hâkimiyetini sonlandırdı.¹⁶⁷

4.6. İngiltere’nin Lübnan Politikası

19. yüzyıldan sonra Doğu Akdeniz’de vuku bulan olayların baş aktörleri İngiltere ve Fransa’dır. Ortadoğu’da birçok ülkeyi kendilerine nüfuz alan seçen ülkeler Lübnan’da kendilerini destekleyen gruplarla rakip devletlere karşı birlikte hareket etmişler ya da onları örgütlemişlerdir. Bu konuda Rumlar, Marunîler¹⁶⁸ ve Dürzîler¹⁶⁹ Avrupalı devletlerin nüfuz kurmasına öncülük etmişlerdir.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Görgen, *Doğu Akdeniz’de İngiliz Fransız Mücadelesi*, 19.

¹⁶⁶ Görgen, *Doğu Akdeniz’de İngiliz Fransız Mücadelesi*, 18./ BOA, HR.SYS / 33-53, 26.08.1895 (M).

¹⁶⁷ Kocabaş, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere*, 40.

¹⁶⁸ Marunîler: Kurucusu Aziz Mârûn’a nisbet edilen ve V. yüzyıldan itibaren ağırlıklı olarak Lübnan’da yaşayan bir hristiyan cemaati. Bu hususta daha geniş bilgi için bk. İsmail Taşpınar, “Marunîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s.71-72.

¹⁶⁹ Dürzîlik, VI. Fatımî Halifesi el-Hâkim bi-Emrillah’ın (375-411/985- 1021) saltanat yıllarının son dönemlerinde tarih sahnesine çıkmış ezoterik bir fırkadır. Fırkanın inanç boyutu Hamza b. Ali tarafından belirlenmekle birlikte, bu inançları insanlara açıklayarak davette bulunan ilk şahıs olan Neştekin ed-Derezi’nin ismine nispetle Dürzîlik olarak tanınmıştır. Bu hususta daha geniş bilgi için bk. Aytekin Şenzeybek, “Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 31, 2011, 173-216

¹⁷⁰ Mustafa Akar, *Arşiv Vesikaları Işığında Cebel-i Lübnan ve Şam Hadiseleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996), 13.

Lübnan’da çıkan sorunun altında da bu iki devletin Suriye üzerinde elde etmek istedikleri nüfuz mücadelesi yatmaktadır. Özellikle Dürzîlerle Marunîler arasındaki sorunun baş müsebbipleri bu devletlerdir.¹⁷¹ Bu iki devlet Osmanlı Devleti’ne karşı uyguladıkları baskı ile ülkede emirlik sistemini kaldırarak Dürzî ve Marunîli iki başlı bir yönetim teşkil etmişlerdir. Osmanlının bölgedeki valisine bağlı olan bu iki kaymakamlık düzeninin birini Dürzîler diğerini Marunîler etkisi altına almıştır. İki başlılığın olduğu her yerde olduğu gibi bölgedeki bu sistem de tutmamış bu iki grup bölgede askeri, iktisadi ve siyasi mücadeleye girişmişler ve ülkede çatışmaya neden olmuşlardır. İngiltere ve Fransa’nın bölgede istediği bu iki başlı sistem, ülkeyi önce zayıflatmış, kendilerinin istediği böl, parçala ve sonra yönet sitemine dönüşmüştür. Lübnan’da oluşan bu iki başlı düzende dengenin Marunîler lehine değişecek olmasında Suriye’nin Fransız etkisine gireceğini bilen İngilizler, 1846-1860 yılları arasında kaymakamlık sisteminin işleme için çalışmışlardır. 1860 yılına doğru III. Napolyon bölgede bağımsız bir Suriye fikrini ortaya atmış ve böylece Süveyş Kanalı’nı tamamen ele geçirmeyi planlamıştır.¹⁷²

İngilizler III. Napolyon’un bu düşüncesini anlamakta geç kalmamış ve Fransızların desteklediği Marunîlerin karşısında Dürzîleri desteklemiştir. Bu iki devletin çıkar çatışması Lübnan’da Dürzî –Marunî çatışmasına neden olmuştur. Ülkenin kuzeyinde yaşayan Marunîler feodal yapıdaki denetim sitemine karşı bölünmeye başladı. Büyük aileler ikta toprağı olarak elde tutukları arazilerinin vergilerini verdikleri müddet boyunca özerk bir yapıya sahipti. Ancak ülke içinde çıkan huzursuzluk ile bölgedeki tepkiler Marunîlerin ayaklanmasına ve kendi Köylü Cumhuriyeti adında bir cumhuriyet ilan etmesine sebep oldu. Osmanlı Devleti’nin iç karışıklıkları önlemek için 1856 yılında Islahat Fermanı’nın yayınlamasıyla Müslüman olamayanlarla Müslümanları eşit sayması tepki ile karşılandı. Islahat Fermanı’nın verdiği ayrıcalıklar ve Marunîlerin kendi cumhuriyetini ilan etmesi Dürzîler ve Sünnîlerin bu hadiselerden yararlanarak kendi egemenlik alanlarını kurma çabasına itti. Bu çalışmalar ülkedeki gerilimi iyice artırarak 1860 yılında bir grup Marunî’nin Dürzî köyüne baskın düzenlemesine neden oldu. Bu baskından sonra kıvılcım almayı bekleyen olaylar dizini başladı ve olaylar Suriye’ye sıçradı. Müslüman Hristiyan çatışmasına dönen olay neticesinde uluslar arası soruna dönüştü. Osmanlı bölgeye Fuat Paşa’yı gönderip olaylara müdahale etmesini istese de İngiltere ve Fransa barış bahanesine sığınarak müdahale etti. Fransa olayları önlemek için bir filo gönderirken İngiltere de bu girişim sonucunda bölgenin Fransız hâkimiyetine girmesini kendine tehdit olarak algıladı.¹⁷³ İngilizler ve Fransızlar bölgede kendi çıkarlarını korumak için çalışma yapsalar da olay

¹⁷¹ Haluk Ülman, *1860–1861 Suriye Buhranı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966), 28.

¹⁷² Ülman, *1860–1861 Suriye Buhranı*, 28-29. / İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 18.

¹⁷³ J. Stanford Shaw ve Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmanlı (İstanbul: E Yayınları, 1994), 62.

önce Rusya rekabeti daha sonrasında ise Ortadoğu rekabetine döndü. İngilizler için ticaret yollarının güvenliği, Fransızlar için ise Çukurova’daki pamuk üretimini denetleme isteği bu iki devleti karşı karşıya getirdi.¹⁷⁴

İngiltere Lübnan’da çıkan bu gerilimden faydalanmak için Osmanlı Devleti’nin bölgeye gönderdiği Fuat Paşa’yı aracı olarak kullanıp Fransa, İngiltere ve Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu bir çözüm üretmeyi hedefledi. Bu kapsamda Fransa ve İngiltere bölgeye asker göndermeyi planladı. Plan kapsamında bölgeye gelen askerler sahilde bulunacak ve karaya çıkmadan altı ay sonra ülkelerine dönecekti. Bu bağlamda İngiltere vakit kaybetmeden Beyrut kıyılarına donanmasını gönderdi.¹⁷⁵ İngiltere’nin bu atağına karşı Fransa’da Beyrut’a çıkarma yaptı. Fuat Paşa iki devletin ülkeye girmesini engellemek adına Şam’a giderek olaylara neden olanları astırdı. Fuat Paşa bölgedeki otorite boşluğunu gidermeye çalışırken İngiltere de Fransa’nın Beyrut’tan çıkması için 1861 yılında “Lübnan Nizamnamesi” oluşturulmasını sağladı.¹⁷⁶ Nizamnameye göre Lübnan’a Hristiyan bir vali atanacak, merkezi yönetim için meclis kurulacak, Dürzî, Müslüman, Marunî, Katolik, Ortodoks Rum temsilcilerden ikişer kişi bulunacaktı. Ülkeye de uluslararası koruma verilecekti. Yapılan bu planlamaya göre Lübnan Osmanlı’dan biraz daha uzaklaşarak bağımsız bir ülke olacaktı.¹⁷⁷ Bu statüde Lübnan Osmanlı’dan tamamen kopacaktı. Olayları bu şekilde değerlendiren Fransa bölgeye asker çıkarmış, Suriye ve bölgeyi kontrol altına almayı planlamıştı. İngiltere ise bu girişimin ticaret yollarına ve Akdeniz’deki üstünlüğünü sonlandıracağını bildiği için Lübnan’ın muhtariyet şeklinde olan yönetimini destekleyeceğini belirterek bu girişimi engelledi. Bunun sonucunda bölgede İngiltere’nin isteği oldu ve Lübnan muhtariyetle yönetilmeye başlandı. İngiltere bu girişimler sonucunda Fransa’yı bir kez daha yenerek ticaret yollarının güvenliğini Lübnan ve Suriye’de sağladı.¹⁷⁸

4.7. İngiltere’nin Kıbrıs Politikası

İngiltere Hindistan’ı müstemleke ettikten sonra Hindistan’dan İngiltere’ye kadar olan ticaret yollarını Fransa ve Rusya’ya karşı koruma politikasına girmiştir. Bunun için de Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü destekleme politikası gütmüştür. Bu politika 19. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Ancak İngiltere 19. yüzyılın ortasına doğru Osmanlı Devleti’nin dağılacağını öngörmeye başlamasıyla birlikte kendi payına düşeni alma gayretine girmiştir. Özellikle Süveyş Kanalı’nın açılması ve Basra Körfezi

¹⁷⁴ Olcay Özkaya, *Tanzimat Devri Cebel-i Lübnan Olayları (1860-1861)*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002), 24.

¹⁷⁵ Kocabaş, *Paris’in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar*, 292.

¹⁷⁶ Kocabaş, *Paris’in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar*, 293./ John P. Spagnola, *France and Otoman Lebanon 1861-1914* (London: Published for The Middle East Centre St Antony’s College Oxford, 1977), 41.

¹⁷⁷ Spagnola, *France and Otoman Lebanon 1861-1914*, 41./ Kocabaş, *Paris’in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar*, 293.

¹⁷⁸ Kocabaş, *Paris’in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar*, 294.

ticaret yolu üzerinde olan bölgeleri stratejik noktalar olarak belirlemiştir. Bu stratejik noktalardan birisi de Kıbrıs’tır.¹⁷⁹

Kıbrıs bulunduğu konum itibarıyla Basra Körfezinden gelen ticaret yolu limanları, Mısır’da açılan Süveyş Kanalı’na yakınlığı itibarıyla stratejik bir noktada yer alır. İngiltere bu kadar önemli olan bu adayı kontrol edebilmek için Osmanlı toprağı olan Kıbrıs’a girmenin yollarını aramıştır. Beklediği fırsat Süveyş Kanalı’nı hisselerini aldıktan sonra ellerine geçmiştir.¹⁸⁰ 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı’nın Hindistan’dan ticaret yolunda önemli bir geçiş noktası olacağını öngören İngiltere kanalın hisselerini büyük kısmını 1875 yılında topladı. Elde ettiği bu hisselerle Akdeniz’de güçlü bir noktaya erişen İngiltere, bölgeye hâkim olmak için stratejik noktalara yerleşmenin planlarını yapmaya başladı.¹⁸¹

1875’ten sonra Akdeniz’e yerleşme planı yapan İngiltere, Başbakan Disraeli’nin göreve gelmesiyle bu politikasına hız verdi. Disraeli’ye göre sömürge imparatorluğu olan İngiltere’nin bu sömürgelerini ve ticaret yollarını kontrol etmek için Akdeniz’e kesin olarak yerleşmesi gerekliydi.¹⁸² Disraeli’de bu düşünce ile Akdeniz’deki stratejik noktaları belirleyip o bölgelere yerleşme planları yaptı. İngiltere için bu stratejik noktalar: Aden Körfezi, Kıbrıs, Süveyş Limanı, Malta Adası, Mısır ve Cebelitarık Boğazı’dır. Bu stratejik noktaları İngiltere bir bir ele geçirerek planlarını uygulamıştır.¹⁸³

Cebelitarık ve Süveyş Kanalı’na sahip olan İngiltere Akdeniz’de daima söz sahibi olmak için yeni üsler kurmak gerektiğine inanıyordu. Bunun için bölgede yeni üs yerleri kurmak için uygun yerleri tespit etti. Ancak bu bölgeye kurulacak üslerde tepki ile karşılaşmamak için geçici üs formülünü devreye soktu. Bunun için uygun yerler ise ada ya da yarım ada şeklinde olan yerlerdi. Kıbrıs’ta bu geçici üs formülünün örneği olarak Akdeniz’de uygulanan bir adadır.¹⁸⁴

1840’lardan sonra Çar I. Nikolay İngiliz ve Fransız’larla anlaşarak imparatorluğu paylaşmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 1853’te Petersburg’da verilen bir kokteyl de Çar I. Nikolay, İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour’a, *"Kollarımız arasında bir hasta adam var, çok ağır hasta"* diyerek, Osmanlı topraklarını paylaşmak teklifinde bulunmuştur. İngiltere’nin Boğazlardan vazgeçmeyeceğini anlayan Ruslar daha sonra Kırım Savaşı’nı başlatmıştır. İngilizler ve Fransızlar, Rusya’nın sıcak denizlere inme politikası engellemek için savaşta Osmanlı Devletine destek vermişlerdir. Bu destekle birlikte Osmanlı Rusları mağlup etmiştir. Osmanlı toprakları üzerindeki emellerinde

¹⁷⁹ Çabuk, *İngiltere’nin I. Dünya Savaşı’nda Orta Doğu’daki Propaganda Faaliyetleri*, 1-6.

¹⁸⁰ Ali Efdal Özkul, “Kıbrıs’taki İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri”, Haydar Çoruh (ed.), *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 303.

¹⁸¹ Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı İngiliz Anlaşması*, 31.

¹⁸² Nasim Zia, *Mısır’ın İngiltere’ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi* (İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1975), 11.

¹⁸³ Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı İngiliz Anlaşması*, 33.

¹⁸⁴ Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı İngiliz Anlaşması*, 33-34.

vazgeçmeyen Ruslar, Ortodoksları bahane ederek ıslahatlar isteyerek Osmanlı’nın iç işlerine müdahale etmeye başlamıştır. 1871 Fransa’nın Almanya’ya yenilmesiyle birlikte Paris Antlaşması’nın bağlayıcılığı kalmadığını bahane ederek 1877’de Osmanlı topraklarına saldırmıştır. Osmanlı ile Rusya arasında gerçekleşen 93 Harbi’nden sonra imzalan Ayastefanos Antlaşması ve Berlin’de düzenlenen kongre ile İngiltere ve diğer Avrupalı ülkeler Osmanlı topraklarını kendi lehlerine parçalama girişimine girmişti.¹⁸⁵ Bu anlaşma ve konferanstan sonra Akdeniz’de güç dengesi değişmeye başladı. İngiltere Başbakanı Disraeli, yaşanan bu güç dengesi değişikliğinden etkilenmemek, Akdeniz’deki ticari ve siyasi kazanımları korumak için Kıbrıs ve İskenderun’un işgal edilmesini istedi. Ancak İskenderun Fransızların etki alanı içinde olduğundan İskenderun’dan vazgeçti.¹⁸⁶

Başbakanın talimatı karşısında İngiliz Büyükelçisi Kıbrıs’ı işgal etmek için Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ile temasa geçti. İngiliz elçisi Layard Kıbrıs karşılığında Ayestefanos anlaşmasını tanımayacaklarını ve anlaşmada geçen Batum, Kars ve Ardahan dışında başka yerlerinin işgal edilmeyeceği sözünü verdi. Sadrazam İngiltere’nin teklifini II. Abdülhamit’e bildirdi. II. Abdülhamit de İngiliz elçisiyle görüşerek bu isteklerinin olmayacağını söyledi. Ret cevabına kızan İngilizler Osmanlıyı baskı altına almak istediler. Eğer Osmanlı Devleti kendi tekliflerini kabul etmez Ayestefanos Anlaşmasını imzalarsa İngiltere’nin de Kıbrıs’ı işgal edeceği tehdidinde bulundular.¹⁸⁷ İngiltere’nin bu tavrına ve baskılarına daha fazla dayanamayan Osmanlı Devleti 25 Mayıs 1878’de Kıbrıs’ın sevk ve idaresini İngiltere’ye verdi. Anlaşma karşılığında İngiltere’nin desteğini alan Osmanlı Devleti Rusya’ya karşı kazanım elde etse de stratejik bir noktayı İngiltere’ye verdi.¹⁸⁸

İngiltere Rusya’ya karşı Osmanlı’ya yapacağı yardımda istekleri Kıbrıs’la sınırlı kalmamıştı. Osmanlı tebaasında yer alan Hristiyanlar için ıslahatlar yapmasını istemişti. Osmanlı’ya yardım bahanesi ile yola çıkan İngiltere Osmanlı topraklarını parçalamak için ilk hamlesini yapmış ve Ermeniler üzerine geliştireceği politikayı uygulamaya koymuştu.¹⁸⁹ İngiltere ile imzalan bu anlaşmada Osmanlı Devleti de kendini güvene almak için bir madde koydu. Maddeye göre Rusların işgal ettiği şehirler Osmanlıya teslim edilmezse İngiltere’nin Kıbrıs’ı boşaltması gerekecekti.¹⁹⁰

Savaşlardan yorgun ve zayıf çıkan Osmanlı Devleti hem İngiltere hem de Rusya’ya karşı Kıbrıs’ı kullanmak istedi. Rusya’nın Osmanlı’nın Doğu sınırlarında ilerleme ihtimaline karşı İngilizlerin Kıbrıs’ta bulunması Osmanlı Devleti’nin

¹⁸⁵ Abdurrahman Çaycı, Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 55.

¹⁸⁶ Erhan Afyoncu ve Ali Ahmetbeyoğlu, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001), 130.

¹⁸⁷ Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye’yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, 132.

¹⁸⁸ Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, 534.

¹⁸⁹ Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, 535

¹⁹⁰ Afyoncu ve Ahmetbeyoğlu, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, 133.

menfaatineydi. Çünkü Osmanlı Devleti sıcak denizlere inmek isteyen Rusya'yı engelleme adına İngiltere'yi kullanacaktı. Nitekim yapılan anlaşma karşılığında Kıbrıs geçici olarak İngiltere'ye verildi.¹⁹¹

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan bu anlaşmayı Fransa ve Rusya istemedi. Daha öncesinde tedbirlerini alan İngiltere, Berlin Konferansı'nda baş delegeşi Lord Salisbury'un girişimleri Fransa'nın önünü kesmişti. Lord Salisbury Fransız delegesine Tunus işgali konusunda Fransa'yı desteklediklerini bildirmişti. Bunun yanında İngiltere İsmail Paşa'nın elinde bulunan Süveyş Kanalı hisselerinin bir kısmını alarak Fransa'nın tepkisini gidermek istedi.¹⁹²

İngiltere Osmanlı ile yapmış olduğu bu anlaşmaların maddelerine uymayarak I. Dünya Savaşı'nda Kıbrıs'ı ilhak ettiğini açıkladı. İngiltere ve Osmanlı arasında imzalanan Kıbrıs Antlaşması'nın 6 maddesine uymayan İngiltere adadaki hukuksuz işgalini sonlandırmayarak bu hukuksuzluğu devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin kabul etmediği ilhakı 24 Temmuz 1923'te Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile imzalanan Lozan Antlaşması'nda kabul ettirdi.¹⁹³

4.8. İngiltere'nin Malta Politikası

Akdeniz'iz ortasında merkezi konum ve doğal limanları ile birkaç takımadadan oluşan Malta adası Avrupalı devletler için önem arz etmekteydi. Doğal özellikleri ve bulunduğu konumdan dolayı doğal üs bölgesi olan takımadalar ilk olarak Fransa'nın dikkatini çekti. Fransa; 1798 yılında Mısır, Filistin, Suriye, Sicilya ve Malta gibi bölgelere saldırarak Akdeniz'de güç noktası olmayı hedefledi. Bu bağlamda Fransa 1798 yılında Osmanlı toprağı olan Malta adasını işgal etti. Napolyon önderliğinde işgali gerçekleştiren Fransa adayı kolonileştirdi. Fransa'nın bu tutumu İngiltere'nin dikkatini bu bölgeye çekmesine neden oldu. İngilizler, Avrupa ve farklı noktalarda savaşan Fransız ordusuna karşı fırsat kollamasına neden oldu. Bu bağlamda İngilizler Fransa'nın adadan çıkması için baskı kurmuş ve İngiliz güçleri, adanın ana limanı Valletta'ya saldırmıştır. Birkaç gün süren savaş sonunda 1800 yılında İngiltere ve Fransa arasında Amiens Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Fransızların adayı işgalini sonlandırması sağlanmıştır.¹⁹⁴

Fransızların adayı terk etmesinden sonra adanın geleceğı tartışılır duruma gelmiştir. Bu tartışmaları sonlandırmak için İngiltere, 1801 yılında hareket geçmiştir.

¹⁹¹ Cezmi Eraslan, "İrak'ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 35, (1994), 233.

¹⁹² Kocabaş, *Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar*, 313./ Ülman, I. *Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaşı*, 151.

¹⁹³ Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, 140. / Kocabaş, *Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar*, 22.

¹⁹⁴ Albert Ganado, *İngiliz ve Fransız Karikatürlerinde Malta, 1798-1815* (London: Said International Yayıncılık, 1989), 52.

Alexander Ball, Charles Cameron tarafından sivil komiser olarak adaya gönderilmiştir. Malta’nın önde gelen liderleri İngiltere’nin bu teşebbüsüne karşılık adanın bağlı olduğu Sicilyalı IV. Ferdinand’a ada üzerindeki haklarını İngiltere Kralı II. George devretmesi için dilekçe vermiştir. Anlaşmaya bağlı olarak V. Ferdinand bu dilekçeyi kabul etmemiştir. Bunu üzerine Malta adası sakinleri anlaşma koşullarını protesto için 1802 yılında Malta Adaları ve Bağımsızlıkları Haklar Bildirgesi’ni yayınlamışlardır. Bu bildiriye göre ada sakinleri İngilizler tarafından nasıl yönetilmek istediklerini Baş Komiser Charles Cameron’a bildirmişlerdir. Baş Komiser Charles Cameron’da bildiriye İngiliz Kralına sunarak ada sakinlerinin isteklerini iletmiştir. Bu bağlamda İngiliz ordusu Malta Adasını işgal etmiştir. İngiltere’nin bu işgali karşısında Fransa Amiens Anlaşmasına uymadığı için İngiltere’ye savaş ilan etmiştir. Fransa’nın bu tutumuna karşı İngiltere, stratejik öneme sahip olan adayı işgal etmeye karar vermiş ve Fransızların egemenliğini tamamen bitirmiştir.¹⁹⁵

Ada halkının İngiltere’nin işgaline sessiz kalması İngiltere’nin etkinliğini artırmasına zemin hazırlamıştır. Fransızların arkasında bıraktığı kaosu düzelter Ball, ada yönetiminde çok fazla değişikliğe gitmeden halkın güvenini kazanmış ve işgali kolaylaştırmıştır. Ball’ın özellikle yolsuzluğu azaltmak ve verimliliği artırmak için maliyeyi sıkı bir şekilde kontrol altına alması, Akdeniz’deki korsanlık faaliyetlerini engellemesi, tarım için yeni ürünler getirerek ekimini sağlaması halkın güvenini elde etmesini sağlamıştır. Ball’ın yapmış olduğu bu çalışmalar adanın ticaret merkezi olmasını sağlamış ve ada halkının yaşam standartlarını yükseltmiştir.¹⁹⁶

Adanın İngiliz kolonisi olması ise 1813 yılında olmuştur. Napolyon bu yılda neredeyse her yerde yenilgiler almış ve İngilizlere karşı girdiği savaşları kaybetmiştir. Bunun üstüne İngilizler adanın kolonileştirilme sürecini başlatmıştır. Malta’ya sınırsız yetkilere sahip valiler atamıştır. İngiltere’nin bu fikir değişikliği ada halkının tepkisini çekmiş ve İngiltere protesto edilmiştir. Bunun üstüne İngiltere ada halkının ve diğer Avrupalı devletlerin tepkisini azaltmak için adayı ilk olarak İngiliz Protektorası -geçici olarak tek taraflı koruma altında tutma- yaptığını beyan etmiştir. Protektorası olarak yönetim ve karar almanın sadece adadaki mecliste olacağını beyan eden İngiltere tepkileri azaltmayı hedeflemiştir. Ancak ada hakkındaki nihai karar Viyana Kongresi'nde (1814-15) verilmiştir. Viyana Kongresi'nde adanın artık bir İngiliz koloni olduğu kabul edilmiş ve Malta 1964'teki bağımsızlığına kadar Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kalmıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Ganado, *İngiliz ve Fransız Karikatürlerinde Malta, 1798-1815*, 53.

¹⁹⁶ Ganado, *İngiliz ve Fransız Karikatürlerinde Malta, 1798-1815*, 53.

¹⁹⁷ Ganado, *İngiliz ve Fransız Karikatürlerinde Malta, 1798-1815*, 54.

4.10. İngiltere’nin Basra Körfezi Ticaret Yolunu Güvence Altına Alma Çabaları

İngiltere’nin Süveyş Kanalı açılmadan önce Hindistan ticaretinde kullandığı yollardan biri de Basra Körfeziydi. Basra Körfezi İran’la Birleşik Arap Emirlikler arasında olan Hürmüz boğazından başlayarak Irak’ın güneyinde yer alan Basra Limanına kadar ilerlemektedir.

Körfez ülkeleri Osmanlı Devleti’nin Irak’ı fethinden itibaren Osmanlı’ya bağlı küçük devletler şeklinde teşekkül etmiş beylikler ve şeyhliklerden ibaretti. Bu şeyhlikler Osmanlı’nın bölgede gücünü azalmasına istinaden ön plana çıkmaya başladı. Osmanlı’nın Mısır’ı kaybetmesi ve bölgede gücün İngilizlere geçmesiyle birlikte İngilizler bu devletçikleri muhatap aldı. Buna istinaden 1853 yılında bu devletlerle İngiltere arasında “Britanya İmparatorluğu ile Denizlerde Kalıcı Ateşkes Antlaşması”¹⁹⁸’nı imzalandı.

Basra Körfezine kıyısı olan Basra, Kuveyt, Katar, Umman, Bahreyn gibi devletler liman devletleriydi ve farklı milletlerden, mezheplerden insanları içlerinde barındırmaktaydı. Din ve kültür bağı olmayan bu devletlerde sömürgeci devletlerin nüfuzunu engellemek zorlaşıyordu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti bu bölgelerde İngiliz nüfuzunu engellemekte zorlandı. Ancak bu devletlere nazaran Musul ve Bağdat gibi iç kesimlerde kalan yerlerde ise yabancı müdahalesi olmadığı için sömürgeci devletlerin nüfuz alanı olmaktan uzak kalıyordu. İç kesimlerde kalan şehirler bir kabile lideri veya şeyh tarafından yönetildiği için Osmanlı’nın bu bölgeyi kontrol etmesi kolaydı. Denize kıyısı olan şeyhliklerde ise fiili kontrol daha zordu. Osmanlı Devleti bu küçük devletlerin kontrolünü kaybetti. Osmanlı Devleti’nin kontrol kaybetmesi ile birlikte İngilizler kıyı kesimlerdeki şehirlerden başlayarak iç kesimlere kadar nüfuz alanını genişletip kabile şefleri ve aşiret liderlerini nüfuz alanına aldı¹⁹⁹

4.10.1. Katar Politikası

İngiltere Hindistan ticaret yolunun güvenliğini sağlamak için 1820’den sonra Basra Körfezi’ne kıyısı olan şeyhliklerin liderleri ile anlaşmalar imzaladı. Bu küçük şeyhlikler zaman içerisinde İngiltere’nin üst bölgeleri olacaktı. Buradaki üst bölgelerinden birisi de Katar’dı.

Katar, konum itibarıyla Necid bölgesinde Basra Körfezi’ne hâkim yarımada şeklinde bir şeyhlikti. Ekonomik gelirini inci avcılığı ve deniz ticareti ile sağlardı. Katar, Osmanlı Devleti’nin bölgeye gelmeden önce Portekizlilerin nüfuz alanıydı. 1538 yılında Osmanlı Devleti Portekizlileri Basra Körfezi’nden attıktan sonra Katar’ı da

¹⁹⁸ M. Youssuf Choueiri, *Ortadoğu Tarihi*, (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2011), 11.

¹⁹⁹ Choueiri, *Ortadoğu Tarihi*, (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2011), 11. / Doğançay, *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 11.

Osmanlı'ya bağladı ve 19. yüzyıla kadar İstanbul'dan atanan nüfuzlu kişiler tarafından idare edildi.²⁰⁰

1800'lerden sonra Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti zayıflayınca İngilizler bu bölgeye yöneldi. 19. yüzyılın ilk yarısında İngilizler Katar'daki nüfuzlarını gizli anlaşmalarla sağladı. 1856'da Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşa girip zayıf düşmesiyle İngilizler bu gizli anlaşmaları açıktan yapmaya başladılar. Bu anlaşmalarla Osmanlı ve Katar arasındaki bağları koparan İngilizler bölgede kendileri için önemli bir üst kurdular. İngilizlerden sonra bölgenin stratejik olarak önemini fark eden Fransız, Alman ve Ruslar 19. yüzyılın son çeyreğinde bölgeye demir yolu ve deniz ticareti bahanesiyle girmek istedi. Ancak İngiltere bölgedeki çıkarlarını korumak için bu devletleri askeri, siyasi ve iktisadi olarak etkisiz hale getirip Katar'daki tek söz sahibi ülke oldu.²⁰¹

4.10.2. Bahreyn Politikası

Bahreyn, Katar gibi Necid bölgesinde yer alan ve Katar'ın kuzeyinde küçük bir ada ülkesidir. 1558 yılında Bahreyn'in lideri olan Murad Şah'a gönderilen fermanla toprakların savunulması ve mal varlıklarına saldırıların önlenmesi, bu girişimlerde bulunulması durumuna karşı tedbirlerin alınması emri verilmiştir.

Osmanlı Devleti bölgeye gelmeden önce bölge Portekizlilerin ticaret alanıydı. Osmanlı Devleti'nin bölgeye gelmesiyle birlikte Portekizliler bölgeden uzaklaşmaya başladı. 1558'den 1800'lere kadar Osmanlı Devleti adaya hâkim oldu. 19.yüzyılda zayıf düşen Payitaht bölgedeki hâkimiyeti zayıflamaya başlayınca İngilizler bölgeye hâkim olmak için Bahreyn Emirlerini baskı ve istibdatla anlaşmalara zorladı.²⁰²

Bahreyn, 19. yüzyılın birinci çeyreğinden sonra İngiltere'nin etkisinde kalmaya başladı. Bölgeye hâkim olmak isteyen İngilizler Bahreyn emirlerini ve yöneticilerini köle ticareti yapma ve korsanlık faaliyetlerinden koruma bahanesiyle baskı altına aldı. Yapılan istibdat politikasına daha fazla dayanamayan Bahreynli yöneticiler İngiltere ve Bahreyn arasında ikili anlaşmalar imzalayarak İngilizlerin bölgeye yerleşmesine fırsat verdi. Anlaşmalarla bölgeye giren İngilizler pek çoğu ticaretle uğraşan Bahreyn halkına imtiyazlar vererek kendilerine karşı oluşabilecek tepkilerin önüne geçti. ²⁰³

1861 yılına kadar devam eden bu durum tepki ile karşılanmayınca İngilizler üs bölgeleri kurma faaliyetlerini hayata geçirmek için Bahreyn'e yeni bir teklif sundular. Bu tekliflerde Bahreyn emirlerine dışarıdan gelecek saldırılara karşı kendilerini koruma vaat ediliyordu. Bahreynli yöneticilerin teklife olumlu bakmasıyla İngilizler bölgeye

²⁰⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleleri*. (İstanbul: Turhan Kitabevi, 2000), 174.

²⁰¹ Doğançay, *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 13.

²⁰² Doğançay, *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 14

²⁰³ Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010

karakollar inşa etmeye başladı. Bununla da yetinmeyen İngilizler bölgedeki memurlarını Bahreyn'e yerleştirmeye başladı ve Bahreyn'e giriş çıkışları pasaportlu hale getirdi. Bu çalışmalarında bölgeye girme ihtimali olan korsanların girişini engellemek bahanesini kullanarak nüfuzlarını artırmayı amaçladılar.²⁰⁴

İngilizlerin bu bölgedeki boşluğu değerlendirmesinden rahatsız olan Osmanlı Devleti Bahreyn'i Bağdat vilayetine bağlayarak kısmen de olsa kontrolde tutmayı hedeflemekteydi. Ancak Osmanlı Devleti bu fikrini fiiliyata dökemedi. Asrın ortalarında Rusların Osmanlıya karşı savaşmasını ve bölgedeki yöneticilerin kendi çıkarlarına göre davranmasını fırsat bilen İngilizler siyasi faaliyetlerle bölgedeki varlığını pekiştirdi. Bunun en büyük kanıtı ise Osmanlı Devleti aleyhine rahat bir şekilde menfi ifadelerde bulunmaları ve Osmanlı gemilerine saldırımları olarak tezahür etti. Bu olayları fiiliyata dökerken de İngilizlerin bu şekilde emirlerde bulunduğunu söylediler.²⁰⁵ Bölgede vuku bulan bu hadiseler alenen Osmanlı Devleti'ne karşı savaş sebebi idi. Ancak bu olayların zamanlamasına bakıldığında Osmanlı Devleti'nin bu vakalara cevap vermeyeceği zamanlardı. Çünkü o dönemde Osmanlı Devleti kendi içinde birçok olumsuz hadise ile uğraşmaktaydı.²⁰⁶

4.10.3. Kuveyt Politikası

Arap Yarımadası'nın kuzeydoğusunda, Basra Körfezi kıyısında yer alan kuzeyde Irak ve güneyde Suudi Arabistan ile komşu olan bir Arap ülkesidir. Kuveyt İngiltere'nin bölgedeki hâkimiyetini artırmak için Sabah ailesine desteklemesi ile kurulmuş bir emirliktir. Bu emirlik hem İngiltere'nin menfaatini kolluyor hem de bölgede artan Vahabilik tehlikesini engelliyordu.²⁰⁷

Osmanlı Devleti, Arap Yarımadasını ele geçirdikten sonra bu bölgedeki birçok noktayı şeyhler ve emirlerle yönetti. Ancak Kuveyt Osmanlı topraklarına bağlandıktan sonra herhangi bir yönetici ataması olmadı. Kuveyt'e yönetici atama ve yerel yöneticilerle iş birliği gibi çalışmalar yapılsa da bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği zamanında Kuveyt, İngiliz nüfuz alanına düşmesi endişesinden dolayı Basra'ya bağlandı. İngilizlerin bölgedeki yöneticilerle yaptığı ikili anlaşmalara binaen Kuveyt gemilerine kendi bayraklarını astı. Bu girişimler üzerine Mithat Paşa, Kuveyt'in Osmanlı'nın varlığını kabul etmesi karşılığında her türlü vergiden muaf tutacağı teklifinde bulundu ve yerel yöneticiler bu teklifi kabul etti.

²⁰⁴ Yılmaz Karadeniz- Hidayet Kara, “Bağdat, Basra, Bahreyn ve Necid Bölgelerinde Osmanlı-İngiliz Nüfuz Mücadelesine Dair Layiha”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, 172.

²⁰⁵ Doğançay, *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 115.

²⁰⁶ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahse'da Osmanlı Hâkimiyeti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 109.

²⁰⁷ Rafeq, Abdul-Karim, *Farklı Bir Güç Dengesi-18. ve 19. Yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu. Ortadoğu Tarihi – Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften*, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2011), 281.

Mithat Paşa, valiliği zamanında bu bölgede etkin bir siyaset yürüterek İngilizlerin bu bölgede nüfuz alanı oluşturmalarını engelledi. Ancak onun 1872 yılında istifa etmesinden sonra İngilizler tekrardan girişimlere başladı. Sabah Ailesi ile tekrardan bağlantı kuran İngilizler ikili anlaşmalar yaptı. Yapılan anlaşmanın maddelerine göre İngiltere Kuveyt’in bölgede etkili olması için aileye para ve politik destek verecekti. Bu sayede aile hem Osmanlı’ya karşı hem de bölgede bulunan diğer emirliklere karşı güç kazanacaktı. Bu desteklerine karşılık aile bölgede İngilizlerin çıkarlarını koruyacaktı.²⁰⁸

İngiltere’nin Kuveyt’e önem atfetmesinin en büyük sebebi bölgenin Basra Körfezi’ne hâkim konumda olması ve Hindistan’dan Batıya doğru giden ticaret yolunun güvenlik noktasında olmasına binaen önem arz etmesiydi. Buna ek olarak da doğal liman olması İngilizlerin dikkatini çekmişti. İngilizler Kuveyt’i ele geçirdikten sonra ikmal noktası olarak kullanacaktı.²⁰⁹

Almanlar Osmanlı ile iyi ilişkiler kapsamında Berlin-Bağdat-Basra demir yolunu inşa ederek Kuveyt’e kadar uzanmasını sağlayacaklardı. Bu projeden sonra Almanlar Basra Körfezinde buharlı gemi taşımacılığına başladı. İngilizler, Almanların bu bölgede amaçlarını bildikleri için Almanların Kuveyt’te imtiyaz almasını önleme gayretine girdi. Çünkü Kuveyt İngilizlerin Hindistan ticaret yolunda önemli bir karakoldu. Bu karakolun Almanların eline geçmesi İngilizlerin bu bölgede rahat bir şekilde ticaret yapmasını, ticaret yollarını kontrol etmesini ve siyasi faaliyette bulunmasını engelleyecekti. Bu da İngilizlerin çıkarlarına ters düşecekti. Bunun için İngilizler Kuveyt Şeyhi ile temasa geçerek Almanların bu girişimini önlediler. Akabinde Irak’tan bağımsız bir devlet olması için girişimlere başladılar. Kuveyt Şeyhleri için bağımsızlık yolunda güçlü bir devletin desteğini almak Osmanlıya karşı avantaj sağlayacaktı. Yapılan anlaşma ile mutabakat kuruldu ve Kuveyt bağımsızlığını ilan etti.²¹⁰ Kuveyt’in bağımsızlığını tanıyan ilk ülke ise İngiltere oldu. İngiltere’nin bu politikası ticaret yolunun güvenliğini sağlama ve bölgeye müdahaleleri önleme adına büyük başarı oldu.²¹¹ Nitekim o dönemde bölgede olan Lord Curzon bölgenin önemini Lordlar Kamarası’nda yaptığı konuşmada şu şekilde ifade etmiştir: “*Körfez, Hindistan’ın deniz sınırının bir parçasıdır... Sadece yerel itibarımızı zedeleyeceği için değil, binlerce mil öteye uzanacak etkiye sahip olacağı için de Körfez sularında herhangi bir rakip ya da üstün siyasal çıkarların gelişmesine izin vermemek Britanya politikasının temel ilkesidir.*”²¹² Curzon, bu konuşmasında bölgenin İngiltere’nin ticari ve siyasi faaliyetleri için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

²⁰⁸ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleleri*, 181.

²⁰⁹ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, 25.

²¹⁰ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, 25-30

²¹¹ Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, Çev., Turan Keskin (İstanbul: Yordam Kitap, 2011).

²¹² Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Basım Yayınları, 2013), 264-265.

4.10.4. İngiltere’nin Irak Politikası

Basra körfezinin en kuzeyinde bulunan Irak, bulunduğu bölge itibariyle stratejik öneme sahip bir yer oldu. Hindistan’dan gelen ticaret yolunun Basra Körfezine gelip buradan Bağdat ve Halep yoluyla Akdeniz’e ulaşması bölgenin stratejik önemini artırdı. Özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren bu bölge Avrupalıların dikkatini fazlasıyla celp etti.

Avrupalı devletlerden sömürgecilik yarışına başlayan İngiltere, Fransa ve Rusya bu bölgede 18. yüzyıl ikinci yarısından itibaren etkinliğini artırmak istedi. Avrupalı devletlerin bu bölgedeki çıkarlarının farkına varan Osmanlı Devleti 19. yüzyıldan itibaren kendi sınırları içerisinde yer alan Basra bölgesini koruma politikasına başladı. 19. yüzyılda Osmanlılık politikası ile hareket eden Osmanlı Devleti bu fikri uygulama alanını kaybetmesiyle birlikte İslamcı bir politika izledi.²¹³

Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgede Araplar, Türkler, İranlılar ve Kürtler; Süryaniler, Nasturidiler, Ermeniler ve Keldaniler yaşamaktaydı. En kalabalık olan grubu Araplar oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti’nin güneydoğusunda yer alan bölge Anadolu topraklarından çıkan ve bu bölgede nehir taşımacılığına uygun yere ulaşan Fırat ile Dicle nehirleriyle dikkat çekmektedir. Bu nehirlerin oluşturmuş olduğu vadilerden gelen yol doğu istikametinde Basra Körfezine oradan da Hindistan’a, batı istikametinde ise Anadolu ve Suriye’ye oradan da limanlar vasıtasıyla Avrupa’ya ulaşmaktadır.²¹⁴

Irak jeopolitik önemi açısından değerlendirildiğinde ticari faaliyetler ve yeraltı zenginlikleri bakımından sömürgeci zihniyeti taşıyan devletlerin dikkatini çekti. İngiltere açısından değerlendirildiğinde bu bölge Hindistan ticaret yolunun korunması ve mevcut durumun sürdürülebilir olması açısından önemliydi. Bu bölgenin sömürgeci başka bir devletin eline geçmesi İngiltere’yi Hindistan’da zor duruma düşürebilirdi. Hindistan’da İngiltere’ye karşı yapılacak olası bir kara ve deniz harekâtına karşı bölgenin elde tutulması İngiltere özelinde zorunluydu.

Irak’ın bu stratejik özelliklerin yanında bölgeye hâkim olmak isteyen devletlerin Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinden Hindistan’dan gemilerle gelen ürünleri İskenderun limanı ve Suriye limanları üzerinden Avrupa’ya ulaştırma emelleri vardı. Hindistan’dan gelen ürünler önce Bağdat’a oradan Fırat nehrinde bulunan gemilerle Birecik’e getirilirdi. Birecik’e ulaşan ürünler buradan kervanlarla Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerinde bulunan yollarla Avrupa’ya kadar gönderilirdi. Bu yolları ele geçirmek isteyen büyük güçler Osmanlı kontrolünde olan Irak’ı elde etmek için bölgenin sosyal yapısını kullandılar.²¹⁵

²¹³ Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, 230.

²¹⁴ Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*(İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları vakfı Yayınları, 1987), 12.

²¹⁵ Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, 225. / AJDVN.DVE. / 5-32, 29,10.1260 (H).

İngiltere ayrıca buharlı gemilerin Hindistan çevresindeki yollarda güvenliğinin sağlanması yönünde Osmanlı Devlet’ine baskı yaparak Sultan Abdülmecid’den Müslümanların İngilizlere karşı savaşmaması yönünde tavsiye niteliğinde bir mektup göndermesini sağlamışlardı.²¹⁶

4.10.4.1. İngilizlerin Irak’a Gelmesi ve Irak’taki Faaliyetleri

Basra Körfezi ve Irak Avrupalı devletlerin dikkatini 19. yüzyılda çekti. İngiltere’nin Hindistan’ı kolonileştirmesi ve Hindistan’dan Avrupa’ya ticaret yolu açma gayesi, dikkatlerin bu bölgeye yoğunlaştırılmasına neden oldu. İngiltere bölgeyi sömürgeleştirirken gerek Avrupalı Devletlerin gerekse yerli Hint vatandaşlarının mukavemeti ile karşılaştı. İngiltere bu yüzyılda Basra Körfezi yolunun Kızıldeniz yoluna göre daha kısa ve emniyetli olduğunu öğrendi. Dönemin İngiliz devlet adamı Lord Palmerston bölge hakkında detaylı bir rapor oluşturulması için heyet gönderdi. İngiltere’nin sömürgeci anlayışına karşı Osmanlı bu dönemde Mehmet Ali Paşa isyanından dolayı engel olamadı. Osmanlı’nın içinde bulunduğu durumu fırsat bilen İngiliz heyet Bağdat’tan Anadolu’ya kadar olan güzergâh üzerindeki yolları, nehirleri, coğrafi şekilleri inceleyerek bölgenin ulaşımı hakkında ve bu ticaret yolunun İngiltere’nin iktisadi durumuna ne gibi katkılar sunabileceğini rapor haline getirip dönemin İngiliz hükümetine sundu²¹⁷

Bölgeye gelen İngiliz heyetinin başkanı Chesney hazırlamış olduğu raporu da Bağdat’tan Anadolu’ya gelen Fırat Nehri güzergâhının İngiltere’ye sağlayacağı avantajları şu şekilde sıraladı:

1. Hindistan’dan başlayıp İngiltere’ye kadar uzanan güzergâhlar içinde en kısa olanı Fırat Nehir yoludur. Bu yol Kızıldeniz ve Ümit Burnu yoluna göre zaman ve maddi tasarrufu sağlayacak. Bu zaman tasarrufu giderleri azaltıp geliri artırarak ekonomik girdi sağlayacaktır.

2. Hindistan Basra Körfezi Yolu diğer güzergâhlara göre daha güvenlidir.

3. Basra Körfez Yolu’nun elde edilmesi diğer ticaret yollarının güvenliğini sağlamada İngiltere’ye avantaj sağlayacaktır.

4. Nehir üzerinde yer alan ulaşım alanları diğer yollara göre daha güvenlidir.

5. Bölgedeki iletişim noktalarının önemi ve bu noktaların yola katacağı bilgi gücünü İngiltere’yi savunmada daha güçlü kılacaktır.²¹⁸

İngiliz heyetinin hazırlamış olduğu bu rapor İngiltere’de toplanan komisyona sunulup İngiltere’ye sağlayacağı ekonomik girdileri anlatıldı. Ayrıca projenin başarılı

²¹⁶ Özcan, *Pan-İslâmizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 24-27.

²¹⁷ Y. PRK.TKM./ 6-7, 14.06.1300(H)

²¹⁸ Arslanyürek, Y , Alpoğlu, O . *İngiltere’nin Sömürgecilik Politikası Çerçevesinde Fırat Vadisi Demiryolu Projesi*, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 5(10), 759-774.

olması durumunda İngiltere'nin çıkarları teminat altına alınacak ve İngiltere'ye Avrupa'da prestij sağlayacaktı.²¹⁹

İngiltere gönderdiği ilk heyetin raporları doğrultusunda bölgeye tekrardan keşif yapması için yeni heyetler gönderildi. Bölgeye gönderilen bu heyetlerden bölgede yaşayan yerli halk ve aşiretlerle ikili ilişkiler kurmaları, aşiretleri kendi nüfuz alanlarına almaları ve bölgede haberleşmeyi sağlayacak ulaşım ağlarına yönelik çalışmalar yapmaları istendi.²²⁰ Bu bağlamda 1833 yılında Halep ile Basra arasında iptal edilen İngiltere'nin posta teşkilatı 1836 yılında tekrardan açıldı. Bu posta yolu Lübnan'ın Beyrut şehrinden başlayıp Şam'a oradan Hil şehrine ve buradan da Basra'ya ulaşırdı. Basra'ya gelen postalar deniz yoluyla Hindistan'ın Bombay şehrine ulaştırılırdı.²²¹

İngiltere Irak'ta konsolosluk açtıktan sonra Bağdat konsolosu bölgedeki olaylara müdahale ederek nüfuzunu artırdı. Bölgeye Bab-ı Ali'den gönderilen valiler kendi çıkarları doğrultusunda İngiltere'nin bu girişimlerini görmezden gelip etki alanlarını artırmasına çanak tutmaktaydı. Valilerin bu tutumundan haberdar olan Bab-ı Ali yönetimi bu valileri görevden almak istediğinde İngilizler, Bab-ı Ali'de bulunan bazı bürokratları çeşitli hediyelerle kandırıp valilerin görevden alınmasını engelliyordu. Basra bölgesinde çalışan Osmanlı memurları ise İngilizlerin bölgede yapmış olduğu çalışmaları raporlaştırıp Bab-ı Ali yönetimine gönderdiklerinde ise onlar aleyhinde sahte raporlar hazırlayarak görevden uzaklaştırılmasını sağlıyordu. Buna karşı çıkan Mütesellim Süleyman Ağa da İngilizlerin nüfuz ettiği bürokratlardan dolayı görevinden alındı.²²²

İngiltere'nin Irak politikasında bu kadar yoğunlaşmasının en büyük sebebi bölgenin stratejik ve ekonomik öneminden kaynaklıdır. Sömürgesi halinde bulunan Hindistan'ın ticari yollarını güvende tutma ve Fransızların Mısır'ı işgal ederek doğuya ulaşma çabasını engelleme üzerinedir. Fransızların işgal politikası İngiltere'nin bölgede tedbir almasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda İngiltere Hindistan'ın Basra Konsolosluğuna takviye kuvvet ve konsolosluk emrine silahlı bir gemi verdi. Ayrıca konsoloslukta çalışan personeline muafiyeti sağlayarak personelin bütün ülkede serbest dolaşmasının iznini aldı.

1808-1821 yıllar arasında Bağdat konsolosluğuna tayin olan J. Rich bölgedeki nüfuz alanını artırmak için bölge halkı ile bir araya gelip onları Bağdat hükümetine karşı ayaklandırdı. Ayrıca J. Rich bölgeyi inceleme bahanesiyle Kürt ve Arap aşiretlerle ilişkiler kurdu. İngiliz elçisinin yaptıklarının iyi niyetli görüşmeler olmadığından şüphelenen Bağdat Valisi Davud Paşa, Avrupalı devletlerin imtiyazlarını kaldırıp İngiliz konsolosunu gözaltına aldı. Konsolosun gözaltına alınmasına tepki gösteren İngiliz büyükelçisi, Bab-ı Ali'de baskı kurarak konsolosu serbest bıraktırdı. J. Rich'ten sonra

²¹⁹ Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, 228.

²²⁰ Y. PRK.TKM./ 6-7, 14.06.1300(H)

²²¹ Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri’nde İlk İngiliz Vapurları*, 103.

²²² Doğançay, *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 7.

bölgeye atanan J. Taylor ılımlı bir siyaset izleyerek suyu bulandırmadan büyük imtiyazlar elde ederek bölgede İngiliz nüfuz alanını artırdı.²²³

4.10.5. Osmanlı Devleti’nin Irak’ı Elde Tutmak İçin Uyguladığı Politikalar

Basra Körfezi ve Irak jeopolitik konumundan dolayı 18. yüzyılda Avrupalı devletlerin ilgisini çekti. Hindistan’dan gelen gemiler için en kısa yolun bu olması bölgenin önemini iyice artırdı. Osmanlı toprağı olan Irak’ta İngiltere, Fransa, Rusya, İran gibi güçlerin faaliyetlerinin artmaya başlamasıyla hem Osmanlı Devleti hem de Avrupalı Devletler için stratejik önemi arttı. Bu güçlere karşı Osmanlı Devleti topraklarını koruma politikasına başladı.²²⁴

19. yüzyılda askeri, siyasi ve ekonomik olarak zayıflayan Osmanlı Devleti bölgedeki varlığını korumak için Avrupalı devletlerin birbirleriyle mücadelesinden yararlanarak denge siyaseti izledi. Yukarıda sayılan sebepler, bölgenin Dersaadet’e uzak olması, bölgeye kalifiye memurların gitmek istememesi, iklim şartların zorluğu, bölgenin sürgün yeri olarak kullanılması devletin buradaki otoritesini zayıflattı. Osmanlı nüfuzunun azalması ile bölgede eşkıyalık, anarşi baş göstermeye başlayınca bölgenin zirai ve ticari açıdan fakirleşmesine neden oldu.²²⁵ Ayrıca bölgenin güneyinde yer alan Bahreyn, Katar, Kuveyt ve Umman İstanbul’a uzak olması bahane edilerek tamamen başıboş bırakılmıştı. Buradaki başıboşluktan yararlanan İngiltere şimdi çıkarları için bölgede propaganda yapmaya başladı. İngiltere’nin bölgedeki faaliyetinin arttığını gören Osmanlı Devleti tedbir almaya başladı. Irak’ta propaganda yapan tek devlet İngiltere değildi. İranlılar da bölgede etkin bir rol istemiyordu. Özellikle mezhep çatışması üzerinden ilerleyen İranlılar bölgedeki eğitim kurumlarını ellerine geçirmişler ve bölgede Şiiilik propagandası yapmışlardı. Bu konuda o kadar ileri gitmişlerdi ki ordu içerisinde kendilerine taraftar bile toplamışlardı.²²⁶

Bölgede din adamları ve âlimler için ayrılan vakıf arazilerin gelirlerinin valiler tarafından hazineye aktarılması, askerlerin maaşlarını düzenli alamaması, maaşların düzenli alamayan askerlerin bir kısmının yerli halka saldırmasına, büyük güçlerin bölgede etkin güç olma çabası bölgede otorite boşluğuna sebep oldu. Bu durumun farkında olan Osmanlı Devleti bu otorite boşluğunu ortadan kaldırmak ve bölge halkının devlete bağlılığını artırmak için birtakım çalışmalar yaptı. Bu çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Osmanlı Devleti bölgede ilk olarak bayındırlık faaliyetleri ve ticareti etkin kılmaya çalıştı. Bunun yanında Osmanlı Devleti bölgedeki ticari faaliyetleri artırarak bölge halkının sıkıntılarını gidermek için Bağdat’tan Kerbela’ya oradan da İran sınırına

²²³ Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, 230.

²²⁴ Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, 235.

²²⁵ Doğançay, *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 10.

²²⁶ Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, 236.

ulaşacak bir demir yolu hattı inşa etmeye çalıştı. Bölgede söz sahibi olmak isteyen Rusya Avrupa’dan gelen ürünleri kendi sınırlarından İran’a götürmesi bölge için ticaretin zayıflamasına neden olmuştu. Bu demir yoluyla Rusya’nın etkiliğini azaltarak Osmanlı Devleti’nin bölgeye eski ticari hareketliliği sağlamasını planlandı.²²⁷

2. İranlıların bölgede yaptıkları Şiilik faaliyetlerini sadece bölge ile sınırlı tutmayıp Anadolu’ya kadar ilerletmişti. Propaganda için Şiilik üzerine yazdırdıkları kitapları bölgede dağıtılmış hatta bu kitaplar İstanbul’a kadar ulaştırılmıştı. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti; İranlıların faaliyetlerini sonlandırmak için bu kitapları toplatarak imhasını, dağıtan ve yazan kişilerin ise sürgününü gerçekleştirdi. Bölgede etkin olan ve Şii propagandalığı yapan İranlıları böylelikle engelledi.²²⁸

3. Osmanlı Devleti 1880’den sonra bölgedeki Ehlibeyt ve Şiiler için kutsal sayılan imamların türbelerinin tamirat ve tadilatını gerçekleştirerek bölge halkının gönlünü almaya çalıştı. Bunların başına Hz. Hüseyin’in Kerbela’da bulunan türbesi gelmektedir. Bunun yanında Kerbela ve Necef, Kazımiye’de yer alan türbelerin tamiratını gerçekleştirilmek isteyen İran Şahı’nın isteğini kabul etmeyerek bu bölgedeki türbelerinin tamiratını yaparak İran’ın bölgede nüfuzunu azaltmak istemiştir. Bölgedeki vakıfların maddi açıdan zayıf olduğunu bilen dönemin padişahı II. Abdülhamit bu türbeleri şahsi parası ile yapmıştır.²²⁹

4. Osmanlı Devleti bölgede yaşayan Şii din adamlarının devlete bağlılığını artırmak için din adamlarına nişan, rütbe ve hediyeler vererek yaptıkları çalışmaları ödüllendirip onların üzerinde nüfuzunu artırmaya çalıştı.

Osmanlı Devleti İran’ın Bağdat’taki çalışmalarını engelleme adına çalışmalar yaptı. Bu çalışmalardan biri İran Şahı ülkesinde meşrutiyet isteyen din adamlarına baskı yapmaya başlayınca bu din adamları halife olarak Osmanlı Sultan’ından yardım istediler. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nin Şii din adamları için uyguladığı ılımlı politika müspet sonuçlarını göstermişti.²³⁰

5. Osmanlı Devleti’nin bölgede yaptığı en büyük faaliyet eğitim çalışmalarıdır. Şiilik propagandası yapan bölgedeki İranlıların bu faaliyetleri Irak’ta görevli devlet memurlarının raporu ile merkeze gönderilen raporlardan anlaşılmaktadır. Şiilik faaliyetlerini engellemek için Osmanlı Devleti ise iki yol izlemiştir. Tercih ettiği birinci yol Şii nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde henüz okuma yazma bilmeyen çocukları İstanbul’daki medreselerde eğitmek, buradan mezun olduktan sonra tekrardan bölgeye gönderilerek Sünni kaideler üzerine çalışmalarına sağlamak. İkinci yol olarak ise bölgede Arapça ‘ya hâkim din adamlarını yüksek maaşlarla görevlendirerek bölgedeki halkı bilgilendirmesini sağlamayı amaçlamıştır. Bunun yanında Bağdat, Basra, Musul

²²⁷ Kurşun, *Basra’da ve Katar’da Osmanlılar*, 65.

²²⁸ Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, 236.

²²⁹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 171-172.

²³⁰ Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, 238.

gibi kentlerde ilk, orta ve lise dengi okular açılmıştır. Bu çalışmalarla Osmanlı Devleti bölgeyi tekrardan kontrol etmeye amaçlamıştır.²³¹

6. Irak bölgesinde yaşayan aşiretlerin kendi aralarındaki çekişmeler devletin her kademesine zarar vereceğini bilen devlet adamları bunu önlemek için cebir kullanmak yerine iyi niyet ile yaklaşmıştır. Bunun için de bölgeye yüksek rütbeli subayları görevlendirmiştir. Bu anlaşmazlıkları bitirerek bölge halkının ve aşiretlerinin devlete bağlılığını artırmayı amaçlamıştır.²³²

Osmanlı Devleti’nin yaptığı bu çalışmalar iç ve dış güçler tarafından kesintiye uğramıştır. Özellikle bölgedeki çıkarını korumak isteyen İngiltere bu ıslahatları engelleyerek bölge halkı üzerinde nüfuzunu artırma, İran’ın Şiilik faaliyetleriyle bölgedeki etkinliğini artırma gayreti bu çalışmaları engellemiştir.²³³

4.10.6. İngiltere’nin Irak Bölgesindeki Nüfuz Mücadelesi

4.10.6.1. İngiltere’nin Hollanda ile Nüfuz Mücadelesi

15. yüzyılda Vasco de Gama’nın Ümit Burnu’nu geçerek Hindistan’a ulaşmasından sonra Portekizliler bu bölgede kolonileşip doğunun zenginliklerini Batıya taşıyarak ticari köprüler kurdular. 16. yüzyılın ortalarında Portekizlileri Hollandalılar takip edip Hindistan’da kolonileşerek bölgedeki eyaletlerin birçoğunda yapılan ticarete hâkim oldu.²³⁴ İngiltere ile mücadele eden Fransa’nın Avrupa topraklarında kaybettiği rekabet alanını Hindistan topraklarına taşıması ve bölgede egemen güç olmak için diğer Avrupalı Devletleri buradan uzaklaştırması Hollanda’nın bu coğrafyada etkisiz kalmasına neden oldu.²³⁵

19. yüzyıla geldiğimizde ise İngiltere bölgeye hâkim olan büyük güç haline geldi. Hollandalılar ise bu yüzyılda İngiltere ve Fransa kadar etkili olmasa da Hindistan, Ortadoğu, Atlas Okyanusu çevresindeki bölgelerde ticaretini devam ettirdi. Bu bölgedeki ticari faaliyetlerin yüksek maliyetlere neden olması Hollanda’nın Hindistan’dan Avrupa’ya kısa yol arama çalışmalarına soktu. Hindistan’dan Avrupa’ya gidebilecek en kısa yolun, Basra körfezinden Fırat Nehri aracılığıyla Akdeniz’e ulaşan ticaret yoluydu. Bu yolu kullanmak isteyen Hollandalılar Osmanlı Devleti ile çalışmalara başladı. Hollandalılar Fırat nehrinde İngilizlere verilen imtiyazların kendilerine de verilmesini ya da bölgedeki nehir üzerinde gemi yüzdürme imtiyazı istiyorlardı. Osmanlı Devleti’nin bu imtiyazları kendilerine verdiği takdirde bölgede hem Osmanlı Devleti’nin bütçesine ek gelir sağlayacağını hem de İngilizlere karşı

²³¹ Kurşun, *Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hâkimiyeti*, 34.

²³² Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, 239.

²³³ Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, 239.

²³⁴ Çınar, “Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı”, 399.

²³⁵ Doğançay, “XIX. Yüzyılda Fırat ve Dicle Havzasında Büyük Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri”, 37.

mücadele edeceklerini ifade ederek Lynch Company’ni şirketinin daha kontrollü davranacağını ve Umman-ı Osmanî’yi zararından kurtulacağını savunuyordu. Hollanda’nın bu taktiğini gören İngiltere, Osmanlı Devleti’ne Fırat Nehri’nde gemi yüzdürmede ısrar edeceklerini ilettili. İngiltere’nin buradaki faaliyeti sadece ticari değil milli çıkarları ve iletişim faaliyetleri olduğu için Osmanlı Devleti’ne Hollanda’ya karşı imtiyaz verilmemesi yönünde baskılar yaptı. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunmuş olduğu siyasi, iktisadi ve askerî kurumlar devletin İngilizlerin talepleri doğrultusunda hareket etmesine neden oldu. Bunun neticesinde Hollanda Fırat Nehri’nde imtiyaz hattı elde edemedi.

Hollanda Devleti, Osmanlı Devleti’nden Fırat Nehri’nde imtiyaz almak için uğraşırken bir yandan da Süveyş Kanalı’nda söz sahibi olmak istiyordu. Bu bağlamda Hollanda kanaldan hisse alarak kanala ortak oldu. Ancak almış oldukları hisse İngiltere, Fransa ve Sait Paşa’nın elinde bulunan hisselerle göre çok azdı. Bu bağlamda kanalda söz sahibi olamadılar. Hollanda’nın bölgede İngiltere’ye karşı bulunmuş olduğu faaliyetler bunlarla sınırlı kaldı. İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda bu bölgede uygulamış olduğu politikalarla Hollandalıları etkisiz bıraktı.²³⁶

4.10.6.2. İngiltere’nin Fransa ile Nüfuz Mücadelesi

Hindistan ve Avrupa arasında maddi ve zaman açısından tasarrufu sağlayan en kısa yol Fırat ve Dicle güzergâhıydı. Bu güzergâhı elde etmek için en zorlu mücadele ise İngiltere ile Fransa arasında oldu. İngiltere ve Fransa; Avrupa, Afrika, Amerika ve Asya’da sömürgecilik mücadelesine girdiler. Bu mücadele alanlarında İngiltere’ye karşı başarısız olan Fransa İngiltere’nin bu etkinliğini ortadan kaldırmak için Hindistan ve Ortadoğu’da yeni politikalar uyguladı.²³⁷

1789 Fransız İhtilali’nda bütün dikkatini iç siyasete veren Fransa Napolyon önderliğinde Avrupa’dan büyük başarılar elde etmeye başlaması ile iki devlet arasında gerilim yeniden artmaya başladı. Napolyon Bonapart devletin başına geçtikten sonra Osmanlı Devleti ilişkilerini ilk zamanlar iyi tutmaya çalıştı. Ancak Mısır’ı işgal ederek Ortadoğu’da ve Akdeniz’deki izleyeceği politikanın ipuçlarını verdi. Fransa Mısır’ı işgal etmekle İngiltere’nin Hindistan ticaret yolunu tehdit etmeye başladı. Bununla yetinmeyen Fransa bölgeyi işgal ettikten sonra ordusunun bir kısmını Suriye ve Irak’ı işgal etmek için bölgeye gönderdi. Fransa Irak ve Suriye’yi aldıktan sonra Fırat Nehri ile Hindistan güzergâhı arasında karakol durumunda olan Basra Körfezini kontrol altına alıp İngiltere’yi bölgede etkisiz hale getirecek ya da İngiltere’yi sıkı kontrol edecekti. Fransa’nın uygulamak istediği bu politika başarıya ulaşırsa İngiltere’nin kontrolünde

²³⁶ Doğançay, “XIX. Yüzyılda Fırat ve Dicle Havzasında Büyük Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri”, 38.

²³⁷ Eraslan, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”, 235

olan Hindistan ticaret yoluyla Fırat ile Dicle nehirleri Fransa'nın hâkimiyetine girecek ve İngiltere bölgeden uzaklaştırılacaktı.

Bu süreçte İngiltere adına Chesney, Almanya adına ise Moltke Fırat ve Dicle Nehirlerinin ticaret için potansiyelin araştırmaktaydı. Fransızlar ise İngiltere ve Almanya'nın yaptığı bu çalışmaları daha öncesinde yapmış ve Mısır'ın işgalinden önce bu bölge için politikalarını belirlemişlerdi.²³⁸

İngiltere Savaş Bakanı Fransızların uyguladığı politika ile Fırat ve Dicle Nehirlerinden Basra körfezine inip oradan da Hindistan'a ilerleyeceğini belirterek Fransa'ya engel olunması gerektiğini vurguladı. İngiliz bakanın bu açıklamalarından hemen sonra Napolyon, bölgeyi ele geçirmek için ordusuna Mısır'la birlikte Irak ve Suriye'ye saldırın emrini verdi. Ancak Fransa bölgede hiç beklemediği bir mukavemetle karşılaştı. Bu mukavemet karşısında başarısız olan Fransız orduları, İspanya'da da olaylar çıkmasından mütevellit Mısır'dan çekildi. 1801 yılından 1830 yılına kadar kendi iç sorunları ile uğraşan Fransa bölgenin hâkimiyetini İngilizlere kaptırdı.

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valisi olmasından sonra bölgede sultan gibi davranmasını fırsat bilen Fransızlar bölge için ileri tarihlere bıraktıkları politikalarını tekrardan gün yüzüne çıkarmalarına umut oldu. Hindistan yolu için geçiş noktası olan Mısır'ı elinde bulunduran Mehmet Ali Paşa; daha önce de bahsettiği üzere askeri, iktisadi ve bayındırlık faaliyetlerinde ülkenin gelişimi için Fransa ile işbirliği yaptı. Bu işbirliği ile Mısır'ı elinde tutmayı hedefleyen Fransa bu amacına ulaşarak Mısır'ı kontrol etmeye başladı. Bunun yanında yapılan işbirliğini fırsat bilerek Arabistan, Suriye ve Irak'ı ele geçirip nehirlerden gemi yüzdürmeyi hedefledi. Hedefleri doğrultusunda Mısır'ı elinde tutmak için Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı'ya karşı isyanında Mısır'ı destekledi. İngiltere ise bu isyanda Fransa'nın bölgede güçlenmesi engellemek adına Osmanlı'ya destek verdi. Mücadele sonrasında Mehmet Ali Paşa Osmanlı ve İngilizlere karşı başarısız oldu. Mehmet Ali Paşa Mısır'la sınırlı olan hâkimiyet alanına çekilerek Osmanlı'ya karşı biat ettiğini bildirdi. Fransa'nın bu politikasından haberdar olan İngiltere kendi çıkarlarına ters düşen Fransız politikasına karşı Fransa'ya mukavemet göstererek bir kez daha başarılı oldu. Bu süreçten sonra İngiltere bölgedeki nüfuzunu artırarak Lynch Şirketi ile nehirlerde faaliyet göstermeye başladı. Bu faaliyetler nehirler üzerinde ticari, askeri malzeme ve haberleşme konusunda oldu. Buna ek olarak İngiltere gemilerin güvenliği için Basra Körfezi ve Irak'ta karakol gemileri bulundurarak menfi olaylara karşı müdahale etmekte tereddüt etmedi.²³⁹

Fransızlar ise nehirler üzerindeki İngiliz hâkimiyetini kabul ederek Hindistan'a ulaşabilecek İskenderiye-Kahire alternatif demir yolunu faaliyete geçirdi ve buna ek olarak Kızıldeniz ve Akdeniz arasında kanal açma projesini planladı. Bu planlama doğrultusunda Fransızlar Mısır'a gelerek uygulanabilirliği kapsamında çalışma

²³⁸ Doğançay, “XIX. Yüzyılda Fırat ve Dicle Havzasında Büyük Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri”, 41.

²³⁹ Doğançay, *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876)* 105.

yürüttüler. Dönemin Mısır Valisi Sait Paşa Projenin gerçekleşmesi için yardım etti. Projeden haberdar olan Osmanlı Devleti proje gerçekleşirse topraklarının Avrupalı devletlerin savaş alanına döneceği endişeyle projeye karşı çıktı. İngiltere ise projenin başarılı olması durumunda kendi ticaret yollarının önemini kaybedeceğini bildiği için projeye karşı çıktı. Ancak proje Osmanlı ve İngiltere'nin tüm engellemelerine rağmen 1869 yılında başarıya ulaştı.²⁴⁰ Fakat İngiltere projeye karşı çıksa da kanal hisselerinin büyük bir kısmını alarak kanaldan en çok yararlanan ülke oldu.

Fransızlar, bu bölgedeki amaçlarından vazgeçmeyerek başka politikalar üretti bunlardan birisi de İskenderun'dan Basra körfezine kadar olan güzergâh üzerine demir yolu açma projesini Almanlara kaptırdıktan sonra İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini kırmak için tekrardan faaliyetlerine başladı. Bu bağlamda Belçikalılarla Osmanlı Devleti'ne ortak sundukları projeye göre Fırat Nehri'nin Basra körfezinden Meskene'ye kadar olan kısmı ıslah edilerek gemi taşımacılığına uygun hale getirilecek ve İskenderun Körfezi ile Basra Körfezi arasında demir yolu döşenerekten bölge birleştirilecekti. Fransızların sunduğu projeyi öğrenen İngilizler İstanbul'da sahip oldukları nüfuzu kullanarak projenin uygulanmasına engel oldu. Fırat ve Dicle nehirlerini kullanarak Hindistan'a hâkim olmak isteyen Fransa bu projede de başarısız olarak İngiltere'nin hâkimiyetin kıramadı İngiltere bölgede hâkim güç olarak I. Dünya Savaşı'na girdi.²⁴¹

4.10.6.3. İngiltere'nin Rusya ile Nüfuz Mücadelesi

İngiltere, Basra körfezi ve Hindistan'ın güvenliği açısından Fransızlardan ziyade Ruslardan endişeleniyordu. Rusların 1840'lardan sonra Kafkaslardan geçerek doğuya ve güneydoğuya ilerlemesi bu endişelerindeki haklılığı gösteriyordu. Ruslar bu şekilde hareket ederek Doğu ve Ortadoğu'yu ele geçirip stratejik noktalarda üst kurarak söz sahibi olmak istiyordu. Rusların bu politikasını ilk olarak 16. yüzyılda bölgeye hâkim olan Osmanlı Devleti gördü. Osmanlı Devleti, Rusların bu amaçlarına 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar engel oldu. 19. yüzyıldan sonra ise Ortadoğu'da etkin siyaset yürüten İngilizler, Rusların bu hedeflerine engel oldu.

İngiltere ve Rusya arasında anlaşmazlık çıkaran en büyük olay her iki devletin de nehirler üzerinde kontrolü elde tutmak istemeleriydi. Ruslar 1829 yılında Don Volga Nehri ile Hazar Denizi arasında kanal açarak gemileri hareket ettirmeleri ve buradaki tecrübesini Fırat ve Dicle Nehirlerinde de göstererek dünyaya açılmak istediklerini ifade etmeleri üzerine İngilizler de gerilim arttı. Ayrıca Ruslar Osmanlı Devleti'ne karşı sağlamış olduğu üstünlüklerini İstanbul'da İngilizlere karşı yürütmek istediler. İngilizlere karşı İstanbul'da uyguladıkları nüfuz politikasının olumsuz neticelenmesi Fırat ve Dicle Nehri üzerindeki emellerinin kısa sürede gerçekleşmeyeceğini fark

²⁴⁰ Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı(1882-1887)*, 27.

²⁴¹ Doğançay, *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 45.

etmelerini sağladı ve İngilizlere karşı yeni politikalar geliştirdiler. Bu kapsam da İngiltere'nin Birecik üzerinde yapmak istediği kanalı engellemeye çalıştılar. Ruslar, İngilizlerin yapmak istediği bu kanal projesinin İngiltere'nin sadece Hindistan ticaret yolunu kısaltmakla kalmayacağı aynı zamanda İngiltere'nin Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Suriye gibi jeopolitik ve stratejik noktaları kontrol edeceğinin farkındaydı.

İngiltere'nin bölgeye hâkim olması Rusya'nın güneye inme politikasını tamamen engelleyecekti. Rusya, İngiltere'nin bu kanal projesine karşı uyguladığı politikalara karşı çıkmak istese de başarılı olamadı. Ancak İngiltere'nin en büyük engeli İskenderun ve Birecik arasındaki kot farkı oldu. Gemileri yüzdürme işleminden sorumlu olan Chesney bu amacından vazgeçmeyerek gemi parçalarını İskenderun'dan Birecik'e taşıyarak burada birleştirilmesini sağladı ve gemileri 1836 yılında Fırat Nehrinde yüzdürdü. Ancak nehir sularının ıslaha ihtiyaç duyması ve gemiler için henüz elverişli olmamasından kaynaklı gemiler battı. Vazgeçmeyen İngilizler Lynch Şirketi ile bu amaçlarını gerçekleştirdi. Şirket 1918 yılına kadar bölgede faaliyetlerine devam etti.²⁴²

İngiltere'nin, İstanbul ve bölgede nehir taşımacılığı konusunda yapmış olduğu çalışmalar Rusları farklı politikalar geliştirmeye zorladı. Bölgede taşıma faaliyetlerinin başlamasıyla bundan faydalanmak isteyen aşiretler ve korsanlar ortaya çıktı. İngiltere bu korsan gemilerine ve haberleşme gemilerine saldırmaya başladı. İngilizler adına bu durum can sıkıcı bir hale dönüştü. İngiltere'nin bu rahatsızlığını fırsata çevirmek isteyen Ruslar gemilere saldıran aşiretlere taktik ve lojistik destek verdi. Ruslar, bu faaliyetlerin yanında İngiltere'nin haberleşme ağları ve demir yolu ağlarını etkisiz hale getirmek için bu politikaların yanında farklı çalışmalar yürüttü. İngilizler Rusların bu faaliyetlerini engellemek için bölgedeki aşiret ve toplulukları kullanarak aktif politika izledi ama Rusların bu çalışmalarını tamamen engelleyemedi. 19. yüzyılda başlayan mücadele bazı dönemler arttı, bazı dönemler azaldı ama hiçbir zaman bir taraf lehine sonuçlanmadı.²⁴³

4.10.6.4. İngiltere'nin Mehmet Ali Paşa Politikası

Mehmet Ali Paşa Mısır Valisi olduktan sonra Avrupa'yı ve Osmanlı Devleti'ni yakından takip etmekte ve Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu durumu iyi bilmekteydi. Fransızların ve İngilizlerin politikalarını yakından takip ederek bölge hakkında planlamalar yaptı. Mısır İşgali ve işgalin sonunda özellikle Fransızlarla yakın ilişkilerde bulundu. Paşa Fransa'yla geliştirdiği bu dostane ilişkilerde ordusunu askeri olarak Fransız ordusunun kullandığı askeri materyallerle donattı.

Avrupa'dan aldığı destekle güçlenen Mehmet Ali Paşa Osmanlı Devletinin o dönemde yaşamış olduğu sorunlarla gücüne güç kattı. Suriye, Irak ve Necid bölgesinde baş gösteren Vahabilik sorununu Osmanlı Devleti bastıramayınca Mehmet Ali Paşa'dan

²⁴² İlhan Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, (Ankara: Asil Yayınları, 2007), 411.

²⁴³ Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, 412.

yardım istedi. Mehmet Ali Paşa’da eline geçen fırsatı değerlendirerek bölgede kendi nüfuz alanını oluşturdu. Ortaya çıkan Vahabilik sorununu sekiz ayda bastırdı. Mehmet Ali Paşa bu olayları bastırırken hedefleri kapsamında bölge hakkında bilgi topladı. Mehmet Ali Paşa bölgeyi kontrol etmek için bölge içindeki iletişimin kesintisiz olması gerektiğini fark etti. Kesintisiz haberleşme kanalı için karayolu yanında Fırat –Dicle nehirleri önemliydi. Fırat ve Dicle nehirlerinin önemine binaen çalışmalar yaptı. Mehmet Ali Paşa’nın bu atağı Avrupalı devletlerin dikkatini çekti. Avrupalı devletlerle mücadele edecek gücü olmadığını bildiği için İngilizlerle gizli anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre İngilizler Fırat –Dicle ve Basra Körfezi arasında gemilerini rahat bir şekilde hareket ettirecek, Mehmet Ali Paşa da gemilerin güvenliğini sağlayacaktı. Burada elde edilen başarı ile bölgede ve Anadolu’da nüfuzu olan bir devlet lideri olacaktı.²⁴⁴

İngilizler Mehmet Ali Paşa ile yaptıkları bu anlaşmayla, Paşa’yı çıkarları doğrultusunda uzun bir süre kullandılar. Fırat nehrinde uzun süre hareket eden İngilizler elde ettikleri işbirliği ile bölgede nüfuz alanı oluşturdular. Mehmet Ali Paşa İngilizlerle yaptığı işbirliği kısa süreliğine İngilizlerin işine gelse de Paşa’nın hedefleri hem Fransa’nın hem de İngilizlerin çıkarlarına aykırıydı. Çıkarlar doğrultusunda hareket eden İngilizler Osmanlı Devlet’i ile birlikte hareket ederek Paşa’nın etki alanını Mısır ile sınırlandırdı. Fransızlar ise Paşa’nın İngiltere ile yaptığı gizli anlaşmaya istinaden Paşa’yı destekleme fikirlerini geri çektiler.²⁴⁵

4.10.6.5. İngiltere’nin Almanya İle Nüfuz Mücadelesi

19. yüzyıla kadar Almanya siyasi birliğini sağlayamadığı için sömürgecilik yarışında geri kalmıştı. Almanlar bu yüzyıldan itibaren ilk hedef olarak kendilerine siyasi birliği sağlama, daha sonrasında da aşama aşama Avrupa’ya ve dünyaya yayılma politikası belirlediler. Alman şansölyesi Bismarc, siyasi birliğin sağlanmasından sonra diğer bir öncelik olarak Orta Doğu’yla ilgilenmeye başlamıştı. Özellikle bu bölgedeki nehirlerin doğal su kanalı olması, ticari faaliyetler için jeopolitik öneme sahip olması önemliydi. Ayrıca Hindistan’a gitmede kısa yol olması ve bunun yanında İngiltere’ye karşı bu coğrafyada büyük başarı elde edilirse bu durum nüfuz alanı demektir.²⁴⁶

Almanlar Fırat ve Dicle nehirleri konusunda ilk girişimlerini 19.yüzyılın ilk yarısında başlattılar. İngiliz heyet Chesney öncülüğünde ilk çalışmasını 1820-1840 arasında yaparken, Alman Moltke bu nehirler hakkındaki çalışmasını İngilizlerden önce yaparak raporları hükümetine sundu. Moltke, hazırladığı raporda nehirlerin su yolu taşımacılığına uygun olduğunu, bunun yanında nehir kenarında vadi boyunca yapılacak

²⁴⁴ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831-184,566-567.* / Doğançay, *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)* 50.

²⁴⁵ Doğançay, *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 50.

²⁴⁶ Doğançay, *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 50.

demir yolu ile Anadolu’dan başlayarak Mezopotamya ve Basra Körfezi’nde nüfuz oluşturulabileceğini belirtti. Hazırlanan raporlara göre Almanlar bölgenin önemini İngilizlere göre daha önce vakıf olmuşlar ancak siyasi birliklerini sağlayamadıkları için İngiltere ile mücadeleyi birliğin sağlanması sonrasına bırakmışlardı.

1871 yılında siyasi birliğini sağlayan Almanya Avrupalı diğer devletlerin yaptığı gibi sömürgecilik yarışına başladı. Birliğin sağlanmama durumundan kaynaklı yarışta geri kalan Almanya önemli sömürge alanlarının İngiltere ve Fransa elinde olduğunu gördü. Bunun üzerine Alman imparatoru II. Willhelm, İngiltere ile Fransa’nın henüz elde etmediği Osmanlı topraklarına yöneldi. Osmanlı Devleti’ni etki altına aldıktan sonra Osmanlı’nın verimli arazilerini gelişmemiş sanayisini kullanarak Osmanlı’yı Almanya’nın pazar yerine getirmeyi planladı. Almanlar bunun yanında Osmanlı’yı etki altına aldıktan sonra İngiltere ve Fransa’nın ticaret yollarına ulaşan stratejik noktaları ele geçirmeyi amaçlamışlardı. Bunun için Almanya dönemin Osmanlı sultanı II. Abdülhamit ile ilişkileri iyi tutup Fransa’yla olan siyasi, iktisadi ve askeri güven kaybını değerlendirerek fırsata dönüştürdü. Osmanlı Devleti toprakları içinde ilk olarak El – Cezire bölgesi ele geçirmek için faaliyetlerde bulundu. Almanların bu çalışmasına İngilizler sert tepki gösterdi.

Moltke’nin hazırladığı rapora göre Almanlar ilk olarak yapacakları faaliyetleri sıraladılar. Buna göre bölgeyi kontrol altına almak birinci öncelik oldu. Bölgede nüfuz alanı bulduktan sonra nehirler üzerindeki İngiliz Lynch Şirketi’nin hâkimiyetini azaltarak Alman su yolu taşımacılığı şirketini kurarak nehirler üzerinde tek söz sahibi olunacak: Nehirleri ele geçirdikten sonra Berlin’den başlayan demir yolunu önce İstanbul’a daha sonra Fırat ve Dicle nehrinden Bağdat ile Basra Körfezine kadar ulaştıracaklardı. Hedefler doğrultusunda Almanlar II. Abdülhamit’ten 1903 yılında imtiyaz almayı başardı.²⁴⁷ Elde ettikleri bu imtiyaz Almanların Osmanlı ile İngiltere üzerinde siyasi ve ekonomik üstünlük kurmasını sağladı. Bu hedefine ulaşan Almanlar bölgedeki en önemli hedefi; İngiltere’nin Hindistan ticaret yolunu ele geçirmektir. Almanların bu politikasını bilen İngilizler bölgedeki gücünü kaybetmemek için hem Almanları hem de Osmanlı’yı askeri ve siyasi olarak tehdit etmeye başladı. Kendilerine rakip olarak kurulan Umman-ı Osmanî şirketini kısa zamanda iflas ettirerek bölgede varlığını I. Dünya Savaşı’na kadar sürdürdü. Savaş sonunda İngilizler Irak’ın büyük bir kısmını ele geçirdiği için bölgede ticari yollar ve stratejik noktalar kendilerine kaldı.²⁴⁸

4.10.6.5.1. Almanya’nın Bağdat Demiryolu İmtiyazını Alma Politikası

1869 Süveyş Kanalı’nın açılması Hindistan’a giden yolları koruma siyaseti güden İngiltere’nin bölgeye daha fazla ilgi göstermesine neden oldu. Sultan Abdülaziz

²⁴⁷ Çabuk, *İngiltere’nin I. Dünya Savaşı’nda Orta Doğu’daki Propaganda Faaliyetleri*, 6.

²⁴⁸ Doğançay, *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 50.

Rumeli ve Ege dışında Osmanlı Devleti’nin Asya topraklarında da demiryolu hatlarını kurulmasını istiyordu. 1871’de İstanbul’u Bağdat’a bağlayacak projenin hayata geçirilmesi iradesini yayınladı. Ancak bu ilk girişim büyük sıkıntılar ve acemiliklerle son buldu. 1880’de projenin hayata geçirilmesi için zamanın Nafia Nazırı Hasan Paşa çalışmalar yaptı.²⁴⁹

Alman hükümeti Bağdat demiryolu hattına baştan beri ilgi duymuş. Demir yolu hattı Almanya’nın Weltpolitik’inin (dünya politikasının) bir parçası olmuştu. Bağdat Demiryolu demek onlar için adeta doğudaki zenginliklere ulaşmak demekti.²⁵⁰ 1880’li yıllar Osmanlı –Almanya yakınlaşmasının en fazla hissedildiği zamanlardı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devlet’i Almanya ile yakınlaşmaya başlayınca “Bağdat Demiryolları” projesi’nin imtiyaz hakkını diğer devletlerin tepki göstermesine rağmen Almanya’ya 1898 yılında verdi.²⁵¹

Almanya siyasi birliğini geç tamamladığı için sömürgecilik yarışına da geç girmişti. Almanya, Orta Doğu üzerinde hâkimiyet kurmak ve bölgenin zengin kaynaklarından faydalanmak istiyordu. Bu yüzden Osmanlı devletiyle dostane ilişkiler tesis etti. Almanya, 21 Ocak 1902’de II. Abdülhamit’in onaylaması ile Konya’dan başlayarak Musul ve Bağdat üzerinden Basra Körfezine ulaşacak ana hattın ve yan hattın imtiyazlarını 99 yıllığına elde etti. Almanya, Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi ile Berlin’den başlayıp Bağdat’a kadar uzanan demiryolu yapacaktı. Almanya’nın amacı İngiltere’nin sömürgeleri ile bağlantısını kesmek ve Basra körfezine çıkmaktı. Tabii ki bu hat en fazla İngiltere’yi endişelendirdi.²⁵² Bu hat denizlerdeki İngiliz-Alman yarışının bir ögesi, nüfuz etkinliği için siyasi bir hamleydi. Almanya Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü savunmuş, parçalanmasını istemiyordu. İngiltere’yi karadan vurmanın tek yolu Mısır’dı. Demir yolları ile askeri sevkiyat güçlenecekti. Osmanlı ne kadar güçlenirse İngiltere o kadar tehlikede demekti.²⁵³ Bağdat Demir yolu İstanbul’u Hint Okyanusu ile doğrudan temasa geçirecek büyük bir ulaşım projesiydi. Bu yol, doğuya doğru nüfuzunu yaymak isteyen İngiltere ile Almanya arasında büyük bir rekabete yol açtı.²⁵⁴

²⁴⁹ Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994), 287-292

²⁵⁰ Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, 114

²⁵¹ M. Cengiz YILDIZ, “Osmanlı’dan Günümüze Demiryolu Politikalarına Genel Bakış” *Ekev Akademi Dergisi*, 8/19 (Bahar 2004), 199.

²⁵² Mustafa Öztürk, Orhan Kılıç ve Enver Çakar Ed. *Birinci Ortadoğu Semineri, (Kaynaklar, Kavramlar ve Metodoloji) Bildiriler*. (Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları 2009), 273.

²⁵³ Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923 (İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003)*, 11-119

²⁵⁴ Gülsoy, *Hicaz Demiryolu* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994), 302-304

4.10.6.6. İngiltere’nin İran’a Karşı Uyguladığı Politika

Tarihsel süreç içerisinde Irak Osmanlı Devleti ve İran arasında hep bir sorun oldu. İran bu bölgeyi elde etmek için sayısız denemeler yaptı. Osmanlı Devleti ise bölgenin huzur içinde olması adına her zaman barış içinde olaylara yaklaştı.

Sünniler ve Şiiiler için Mekke ve Medine kutsal kabul edilen şehirlerdir. Bunun yanında Necef, Kerbela, Samarra ve Kazimiye ise Şiiiler için Hz. Hüseyin’in şehit olmasında dolayı kutsaldı. İran için kutsal sayılan bu şehirlerin yanında kendi güvenliği adına önemli bir yere sahip olan Irak büyük önem arz ediyordu. Bunun yanında Fırat ve Dicle Nehirlerinin deltalar oluşturarak Basra körfezine akması bu bölgede tarımsal zenginliği sağlamakta ve İran’ın ilgisini hep celp etmekteydi. Osmanlı ile İran arasında ortaya çıkan bu gerginlik İngiltere’nin bölgedeki çıkarlarına uymamaktaydı. Bundan dolayı İngiltere, Osmanlı ile İran arasında ittifak oluşturmak istedi. İngilizler için bu ittifakın gerekçesi ise Rusya ve Fransa’nın bölgedeki amaçları ve sınırlarda yapmaya çalıştıkları menfi faaliyetleriydi. İngiltere’nin buradaki asıl amacı ise kendi çıkarlarını korumaktı. İngiltere’nin bölge için hazırlamış olduğu raporlar İran ve Osmanlı’nın menfaatineydi. Osmanlı Devleti bu raporların neticesinde İran’la geçmişten gelen husumetleri bir kenara bırakarak ittifak kurmaya hazır olduğunu İngilizlere bildirdi. İran ise Osmanlı’nın bu teklifini bekleterek Osmanlı ve İngiltere’yi oyaladı. İran’ın bu oyalama taktiğindeki asıl amacı ise Irak’ı kendi topraklarına katmak istemesiydi. Vahabilerin bölgedeki Şiiilere yönelik uyguladığı faaliyetler İran’ın bölgeye girmesine zemin hazırladı. 1812 yılında İran ordusu Bağdat’a hareket ederek bölgeyi ele geçirdi²⁵⁵

İran’ın Bağdat’ı istila etmesi Osmanlı’ya karşı savaş ilanıydı. Osmanlı Devleti’nin Batıdaki sorunlarla uğraşması İran için fırsat doğurdu. İran Osmanlı Devleti’nin Anadolu’daki ve Bağdat’taki zayıflayan gücünü fırsat bilerek buralara saldırdı. İngiltere’nin savaş önleme çabası ve Rusya ile Fransa’ya karşı ittifak kurma gayesi sonuçsuz kaldı. Bu mücadelede Osmanlı Devleti İran’a karşı hem Bağdat’ta hem de Anadolu’nun doğusunda ilerledi. İran’ın bu savaşta ordu içerisinde çıkan Kolera salgınından dolayı büyük zayıflar vermesi savaşı durdurdu. İran’ın savaşı durdurma kararı Osmanlı Devleti’nin işine yaradı ve Osmanlı Devleti ile İran arasında barış anlaşması imzalandı. II. Mahmut, İran ile yapılan anlaşmada İranlı hacıların kutsal mekânları ziyarette bulunmalarına izin verdi. Bunun yanında sınır boylarında huzursuzluk çıkaran kabilelere müdahale edeceğinin teminatını verdi.²⁵⁶

Osmanlı Devleti, İran’da çıkan olayları çözerek ülke içerisindeki sorunların ortadan kaldırmayı planlamıştı. Ancak barış kısa sürdü. Bunun en büyük nedeni ise Avrupalı devletlerin İran’da yürütmüş olduğu Osmanlı karşıtı politikalar oldu. İran Şahı, Osmanlı Devleti’nin içişlerine müdahale ederek bölgedeki aşiretleri Osmanlı aleyhine

²⁵⁵ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 173.

²⁵⁶ Doğançay, *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 36.

kışkırttı. Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa, bölgedeki Vahabiler ve başkaldıran aşiretlere karşı mücadele etti. Bölgede başkaldıran aşiretlere karşı Ali Rıza Paşa’nın hareket etmesi aşiret liderlerinin İran’a sığınmasına neden oldu. İran’ın bu başkaldıran aşiretlere kucak açması ve onları himaye etmesi Osmanlı ile İran arasındaki ilişkileri tekrar bir daha olumsuz yönde etkiledi. Osmanlı Devlet’i içişlerindeki sorunları ortadan kaldırmak için yapmış olduğu mücadelede İran’ın bu tavrını görmezden gelerek sorunun daha da büyümesine engel oldu.²⁵⁷ İngiltere ve Rusya bölgede nüfuslarını artırmak için İran’ı Osmanlı aleyhine destekliyorlardı. Bunu fırsat bilen İran Şahı bu iki devletin de desteğini alarak Osmanlı toprakları üzerinde uygulamak istediği politikaları hayata geçirmek istiyordu. Ancak Rusya ile İran arasında gerçekleşen olaylarda Rusya’nın Türkmençayı Antlaşması ile İran’dan toprak alması ve Hazar Deniz’inde İran’ı kısıtlaması Rusya ile İran’ın arasını germişti.²⁵⁸ Rusya, sıcak denizlerin inme politikası kapsamında İran’la arasının gergin olmasını istemiyordu. Bu nedenle İran’ın Osmanlı’ya karşı vereceği her mücadelede desteklediğinin teminatını veriyordu. İran’ın bu faaliyetlerinden rahatsız olan İngiltere’de bölgede tek güç olmak adına Rusya’yı İran’dan uzaklaştırmaya çalışıyordu. İngiltere ve Rusya bölgedeki amaçlarını gerçekleştirmek için hem Osmanlı aleyhine çalışmakta hem de Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmaktaydı. Bu kapsamda İngiltere, Osmanlı ile İran arasında 1848 yılında "Erzurum Muahedesi" anlaşmasını imzalattı. Ancak bu anlaşma da iki devlet arasındaki sorunları ortadan kaldırmada başarılı olmadı.

1852 yılında Osmanlı Devleti İran’la barışı sağlamak için görüşmeler başlattı. Ancak Rusya’nın İran’ı desteklemesi neticesinde çalışmalar sonuçsuz kaldı. İran ve Rusya’nın bölgedeki çıkarları, saldırgan tutumları Osmanlı Devleti’ni tedbir almaya zorladı. Osmanlı Devleti, bu bağlamda doğu sınırından gelecek tehlikelere karşı bölgede 30 bin kişilik ordu kurdu.²⁵⁹ Bunun yanında Rusya’nın İran’dan desteğini çekmesi için diplomatik çalışmalar yürüterek İran’a saldırgan tutumunu engellemeye çalıştı. Bu çalışmalardan 2 yıl sonra Rusya ile Osmanlı arasında Kırım Savaşı çıktı.²⁶⁰

1856 yılında Osmanlı Devlet’i Kırım Savaşı’nda Rusları yendi. Bu savaştan iki yıl önce İngiltere olası bir Osmanlı-Rus savaşına karşı Osmanlı ile ittifak yaparak Osmanlı Devleti’ni destekledi. Rusya’nın Kırım’da yenilmesi üzerine İngiltere Irak bölgesindeki faaliyetlerini yoğunlaştırdı ve Rusya’nın İran’ı desteklemesine engel oldu. Buna rağmen İran, Osmanlı sınırındaki aşiretleri kışkırtarak Osmanlı aleyhine zararlı faaliyetler yürütmeye devam etti. İran’ın bu faaliyetlerine karşı tedbirler alan Osmanlı

²⁵⁷ Uçarol, *Siyasi Tarih*,175.

²⁵⁸ Steven Sabol, *Orta Asya’da Rus İngiliz Rekabeti*, çev. Nasuh Uslu, Türkler, C.18, (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 587. / Erdoğan, *XIX. Yüzyılda İngiltere’nin Türkistan (Orta Asya) Politikası (İngiliz Kaynaklarına Göre)*, 51.

²⁵⁹ Doğançay, *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 40

²⁶⁰ Doğançay, *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 40. / Uçarol, *Siyasi Tarih*,176

Devleti İran'a karşı mücadelesinde başarılı oldu. Bu başarıya binaen mutabakat metni hazırlandı ve İran'ın bunu kabul etmesini sağladı.²⁶¹

Osmanlı ile İran arasındaki bu sorunlar devam ederken İran Şahı ile Şehzade Abbas Mirza arasında taht mücadelesi başladı. İngilizlerin desteği ile Mirza, Şah'ın elinden kurtarıldı. Şehzade Mirza, hem Osmanlı Devlet'i hem de İngiltere için İran'a karşı kullanılan bir koz haline geldi. İngiltere Şehzade Mirza'yı kendi himayesine alarak hem İran'ı bölgeden uzak tuttu hem de İran içerisinde kendi fikirlerini yayacak tahta çıkma ihtimali olan birini ele geçirdi. İngiltere böylece kendi güdümünde bir Şah yetiştirme fırsatı ele geçirdi. İngiltere ve Rusya'nın yanında Avrupa'daki bazı devletler de İran için kendi çıkarları doğrultusunda politikalar geliştirmekteydiler. Bunun için İran'a teknoloji, eğitim ve ekonomik anlaşmalar sundular. İngiltere kısa sürede İran'ı etki altına alamayacağını ve diğer Avrupa ülkelerinin bu bölgedeki nüfuzunu azaltamayacağını bildiği için mevcut yönetimi zayıflatma politikasına yöneldi ve şehzade Mirza gibi hanedan içinden olanları yetiştirip tahta geçirme politikası uygulamak istedi. Ancak bilinmeyen bir sebepten dolayı Şehzade Mirza İngiltere'den Bağdat'a geldi. Bir müddet Osmanlı tarafından misafir edilen Şehzade Mirza daha sonrasında İran'a gitti.²⁶²

4.10.7. İngiltere'nin Orta Asya'da Ruslara Karşı Uyguladığı Politika

İngiltere, sömürgecilik yarışına girdikten sonra yönünü ülkesinin zenginleştirecek, sömürge imparatorluğu kuracağı bölgelere döndü. Bu yerlerden birisi de Hindistan'dı. İngiltere Hindistan'ı ve Hindistan ticaret yolunu ele geçirdikten sonra artık bölgenin güvenliğini sağlamayı hedefledi ve bu kapsamada çalışmalarda bulundu.

Ruslar yarışta geride kalsa da Orta Asya üzerinden hareket ederek Uzak Doğudaki zenginliklere ulaşmayı ve bölgeye tek başına hâkim olmayı hedefledi. 19. yüzyılda bu emellerini gerçekleştirmek için Orta Asya'da bulunan hanlarla ilişkilerini güçlendirdi. Ticari faaliyetlerin gelişmesiyle birlikte Rus tacirler ve Rus askerleri Orta Asya'nın içlerine doğru ilerledi. Rusların bu yayılmacı ve sömürgeci politikası çatışmaları da yanında getirdi.²⁶³

Rusların ve İngilizlerin 1800'lerden sonra Asya ve Güney Asya'da egemen güç olma çabası bu iki devletin politik çıkarları doğrultusunda hareket etmelerine neden oldu. Bu çatışmada her iki ülkede kendileri için önemli olan jeopolitik noktalar üzerinden hareket etti. İngilizler ve Rusların mücadelesinde Güney Asya ve Türkistan bölgesi yaşanan rekabetin önemli noktalarıydı. İngilizler Türkistan'ı Ruslardan almak için tampon bölge olarak Afganistan'ı kullandı.²⁶⁴

²⁶¹ Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017).

²⁶² Uçarol, *Siyasi Tarih*, 176.

²⁶³ Sabol, *Orta Asya'da Rus İngiliz Rekabeti*, 586.

²⁶⁴ Sabol, *Orta Asya'da Rus İngiliz Rekabeti*, 587.

15. yüzyılda Altın Ordu Devleti’nin yıkılmasıyla birlikte Asya kıtasında geniş bir yayılma alanı bulan Ruslar 19.yüzyıla gelindirdiğinde bu etki alanını Asya’nın güneyine doğru ilerletmeye başladı 1801 yılında Rus Çarı I. Aleksandr, Hindistan’a gidecek bir keşif birliği görevlendirdi. Keşif birliğinin başında General Orlov görevlendirildi. General Rusya’dan başlayan keşif yolculuğunu bir askeri sefer şeklinde Buhara ve Hive Hanlıkları üzerinde gerçekleştirdi. Generalin olumlu raporları sonucunda Ruslar 1803 yılında Buhara’ya askeri kervan gönderdi. Gönderilen bu kervan bölgedeki Kazakların tepkisiyle karşılaştı ve geri döndü. Rusların bu kaygı verici ilerleyişini durdurmak için İngilizler 1809 ve 1814 yılları arasında Tahran’da İran’la iki anlaşma imzaladı. Bu anlaşmalarla İngilizler Rus ilerleyişine karşı ilk setini çekti. Ancak bu dönem için İngiltere, Rusların ilerleyişlerini engellemeyi hedefledi. Ancak başarılı olamadı. Bu başarısızlığın en önemli sebebi de askeri ve siyasi gücünü Ortadoğu’da Fransızların politikasını engellemeye yoğunlaştırmış olmasıydı. 1815 yılında Napolyon ve ordusunun Ortadoğu’da yenilmesi üzerine İngilizler bu bölgedeki etki alanını artırmaya başlamıştı. İngiltere, İran ve Afganistan’la imzaladığı dostluk anlaşmalarıyla Asya’nın güneyini, kuzeyde gelecek tehlikelere karşı güvence altına almıştı. Anlaşmalara göre İran ile Afganistan, Hindistan’a doğru kuzeyden ve Batıdan gelecek hareketlerde bunları engelleyecekti. İngilizler böylece Hindistan yolu üzerinde emelleri olan Fransızları engellemişti. İngiltere tarafından 1832 yılında Hindistan Valisi olarak atanan Sir Alexander Burnes, Afganistan’ı ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında ülkenin dört kabile tarafından yönetildiğini gördü. Bu karışıklıktan yararlanmak isteyen İngilizler bu bölgedeki taht mücadelelerine katılarak bölgede uygulamak istediği politikaları hayata geçirme fırsatı buldu.²⁶⁵ 1839 yılında İngiliz ordusu bölgeye hareket ederek Afganistan ve Türkmenistan politikalarını hayata geçirmeye başladı.

19. yüzyılda İngilizler İran’la Rus arasındaki arabuluculuktan olumlu sonuçlar alamayınca İran ile Rusya arasında savaş tekrardan başladı. Savaş başladıktan sonra İran, İngiltere’den isteklerde bulunsada İngiltere bu istekleri karşılamadı. Bunu fırsat bilen Ruslar Revan, Nahçıvan ve Tebriz’i ele geçirdi. İran’ın Hazar Denizi üzerinde ticaret faaliyetleri yapan gemilere Türkmenlerin saldırması üzerine Rusya’dan yardım istedi. İran’a yardım etmeyi kabul eden Ruslar İran’la Türkmençayı Anlaşmasını imzaladı. Anlaşma kapsamında Rusya, İran’ın Hazar Denizi üzerinde savaş gemisi bulundurma hakkını kısıtlamaya gitmemesine rağmen İran bu hakkını kaybetti. Rusya anlaşmaya bağlı olarak Hazar Denizi üzerinde stratejik öneme sahip noktalara ele aldı. Bu bölgeyi ele geçirdikten sonra Rusya Hindistan’a inmeye bir adım daha yaklaştı. Sonuç olarak İngiltere, Rusya ile girdiği rekabette İran’ın kuzeyini savunamadı ve Rusya’nın güneye doğru ilerlemesini artıracak hatalarda bulundu ve bundan yararlanan Ruslar Türkistan Hanlıklarını işgal etmeye başladı. İngiltere’nin nüfuz alanın zayıfladığı bu bölgelerde Ruslar kendi nüfuz alanlarını oluşturmak istedi. Ancak İngilizler

²⁶⁵ Erdoğan, *XIX. Yüzyılda İngiltere’nin Türkistan (Orta Asya) Politikası (İngiliz Kaynaklarına Göre)*, 52.

bölgeden gelen raporlarla rahatladılar. Rusya’nın bölgeye hâkim olmak için uyguladığı politikalara İngiltere’nin verdiği karşı tepki Rus basınına da yansımıştı. Hatta Rus basını çıkan haberlerin İngilizler tarafından yapılan yalan haberler olduğunu vurgulayarak kendi halkına moral vermek istemişti.²⁶⁶

Yüzyılın başlarından itibaren Rusya, Kazak ve Kırgızların bulunduğu bölgeleri ele alma sürecini devam ettirdi. 1826-1860 yılları arasında bölgedeki Hive ve Buhara Hanlıkları savaş halindeydi. Bu iki hanlığın mücadelesi burada Rusya’nın işini kolaylaştırdı. 1865 yılında Rusya Taşkent’i ele geçirdi. 1867 yılında Ruslar General Kaufman’ı Türkistan’a vali olarak atadı. General bölgeye gelir gelmez bölgede Rus ilerleyişini hızlandıracak çalışmalar yaptı. Bölgede Rusların etkisini artıracak “Geçici Yasa” adı altında bir yasayı 1868 yılında gerçekleştirdi. Bu yasa ile Buhara, Rusya’ya bağlı bir devlet haline geldi. 1873 yılında Hive’ye karşı Kaufman harekete geçerek bu toprakların Rus toprağı olması için çalıştı. İngilizler bölgedeki Rus faaliyetlerini protesto etti. 1872 yılında İngiltere ile Rusya arasında anlaşma imzalamak istedi. Ancak Afganistan’ın durumunu netleştiremedikleri için sonuçsuz kaldı. 1873 yılında tekrar bir İngiliz – Rus Anlaşması gerçekleştirildi. Türkmenistan ve Afgan sınırı iki devlet için sınır kabul edilse de bu kez İran sınırı bu anlaşmanın uygulanabilirliğini ortadan kaldırdı. 1879 yılında Ruslar Türkmenlere karşı tekrar bir savaş başlattı. Ancak Türkmenler Rusları geri püskürterek amaçlarını bir müddet daha engelledi. Rusların bu girişimleri karşısında İngilizler müdahale etmekte ya da politika üretmekte isteksiz kaldı. 1885 yılında bölge Rusya’nın işgaline uğradı. Ruslar bölgeyi ele geçirerek Afganistan sınırına kadar geldi. Rusların bölgeyi ele geçirmesi, İngilizleri bu bölgeye yoğunlaşmasına ve Rusların ilerleyişlerinin durdurulmasını kolaylaştırdı.²⁶⁷ İngilizler bu bölgede Rusya ile sıcak bir savaşa girmekten hep geri durdu. Ellenborough, hazırladığı raporda bu bölgede çıkacak bir savaşta İngiltere’nin Rusya’yı önleyeceği fakat İngiltere’nin bu savaşta maddi kaybının fazla olacağını anlattı. Bu doğrultuda İngilizler bu bölgede savaşmaktansa Ruslara karşı savaşacak gruplara destek verdi. Ancak ülkenin kuzey kısmındaki kabilelerin İngiltere’nin bölgedeki faaliyetlerinden rahatsız olması bu durumu biraz daha açıklar durumdaydı. Bunun yanında bölgede Rusya’ya karşı mücadele edilmesi durumunda Rusların bölgedeki nüfuzunu kullanarak İngiliz birliklerine karşı yerel direniş oluşturabileceğini ifade etti. Buna karşılık İngiltere bölgedeki Rus ilerleyişini durdurmak için Afgan, Türkmen ve Sihleri destekledi. Ayrıca bölgede Rus ilerleyişine karşı doğrudan bir tepki vermenin onların dikkatini Hindistan’a yoğunlaştırma ihtimalini düşünerek bölgede el altından faaliyetler yürüttü.²⁶⁸

²⁶⁶ Erdoğan, XIX. Yüzyılda İngiltere’nin Türkistan (Orta Asya) Politikası, 52. / Sabol, Orta Asya’da Rus İngiliz Rekabeti, 587.

²⁶⁷ Erdoğan, XIX. Yüzyılda İngiltere’nin Türkistan (Orta Asya) Politikası, 52. / Sabol, Orta Asya’da Rus İngiliz Rekabeti, 588.

²⁶⁸ Erdoğan, XIX. Yüzyılda İngiltere’nin Türkistan (Orta Asya) Politikası, 52. / Sabol, Orta Asya’da Rus İngiliz Rekabeti, 588

4.11. İngiltere’nin Kızıldeniz Ticaret Yolunu Koruma Politikası

Aden Körfezi, Hint okyanusundan Aden şehri etrafından Kızıldeniz’e giren doğal bir körfezdır. Birçok devlet tarihsel süreçte bu bölgeyi stratejik gördüğü için burada hâkimiyet kurmak istemiştir. Bu konumundan dolayı denizcilikle ilgilenen ve ticaretle uğraşan devletlere ev sahipliği yapmıştır. Körfeze kıyısı olan Somali, Yemen, Umman’da hâkimiyet kurmak isteyen devletlerin hedefi olmuştur.

Avrupalı devletlerden Portekiz, bölgenin önemini kavrayan ilk devlet olmuştur. Ümit Burnu’nun keşfinden sonra Portekizliler Hindistan’ı keşfetmiş ve bölge hakkında bilgi toplamıştır. Ticaretini geliştirmek isteyen Portekizliler Aden Körfezi’ne ulaşarak bölgenin içlerine kadar girmek istemişler ancak bölgede hâkim güç olan Memlûklular ve daha sonra hâkimiyet kuran Osmanlılar tarafından engellenmişlerdir. Osmanlı Devleti bölgeye hâkim olduğu dönemde Hint okyanusunda Portekiz ticaret ve savaş gemilerini engellemeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır.

Osmanlı Devleti’nin bölgedeki Portekiz faaliyetlerini engellemeyi hedeflediği zamanlar da İngilizler ortaya çıkarak bölgeye sahip olmak istemiştir. Hindistan’ı ele geçiren İngilizler bölgeyi güvence altına almak için faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetleri yürütmek için Hindistan Ticaret Şirketi’ni kurmuşlardır. Şirket çıkarları doğrultusunda hareket ederek bölge hakkında bilgi toplatmıştır. İngiltere’nin bölgeye ilk geldiği zaman 1609 yılı olsa da şirketin ve İngilizlerin etkinliği 18. yüzyılda artmış ve bölgeye askeri birliklerini de bu dönemde göndermişlerdir.²⁶⁹

4.11.1. İngiltere’nin Umman Politikası

Avrupalı devletler gerek Basra Körfezi olsun gerekse Aden Körfezi olsun bu bölgeleri ilgi göstermeleri 19. yüzyılda olmuştur.²⁷⁰ İngiltere körfezde yer alan diğer devletlerle nasıl irtibata geçmişse Umman ile de öyle irtibata geçti. Ummanlı yerel yöneticileri anlaşma ve baskılarla nüfuzları altına aldılar. Ummanlı yöneticiler de verdikleri tavizlerden dolayı bu etki alanından bir türlü çıkmadılar. Rahat hareket kabiliyeti bulan İngilizler istemedikleri veya çok istedikleri durumlarda kolaylıkla müdahale edecek bahaneler buluyorlardı. Ayrıca Ummanlı tüccarlara imtiyazlar vererek menfi hadiselerin önüne geçebiliyorlardı.²⁷¹

1800’lerde toprakları günümüzdekinden geniş bir alanı kaplayan Umman, o dönemin yöneticilerinden Said Hanedanı üyeleri İngiltere ile yaptıkları gizli anlaşmalarla 1891 yılında kendilerine bağlı olan Zanzibar’ı Dofar karşılığında

²⁶⁹ Durmuş Akalın, “XIX. Yüzyılda Aden Körfezi’nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti”, *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*. Saraybosna / BOSNA HERSEK) ed. Hasan Kara, (Denizli (04-05 Mayıs 2015), 55.

²⁷⁰ İhsan Süreyya Sırma, “Yemen”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, (Eskişehir: MEB Yayınları, 1997). 395.

²⁷¹ Doğançay, *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, 115.

İngiltere’ye bıraktı.²⁷² Bu yapılan anlaşmayla Zanzibar’ı sömürgesi haline getiren İngilizler hem Umman hem de Zanzibar’ı elde ederek ticaret yollarından Basra yolu ve Ümit Burnu yolunu güvence altına almaya başardı.

4.11.2. İngiltere’nin Yemen Politikası

Osmanlı Devleti, Yemen’de de Aden Körfezi’nde hâkimiyet kurma çabası Kanuni Sultan Süleyman zamanında oldu. Hadım Süleyman Paşa, 1538’de Yemen’i aldıktan sonra Osmanlı Devleti bölgede hâkimiyet tesis etti. Daha sonrasında Yemen alındıktan sonra bir grup tarafından küçük çaplı olaylar çıksa da 1569 yılında Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa bölgedeki huzursuzluğu giderip Yemen’i tekrardan ele geçirdi. Böylece Yemen Osmanlı nüfuz alanına tekrardan girmiş oldu. Yemenin Osmanlı hâkimiyetine girmesini kabul edemeyen Zeydî²⁷³ imamlar isyan ederek Yemen’in güney bölgesinde Osmanlı hâkimiyetini kısa bir süre ortadan kaldırdı. Bunun üzerine Koca Sinan Paşa ordusunu tekrardan hazırlayarak Yemen’deki başıbozukların üzerine hareket etti. Habb civarında Ordu güneyden gelen takviye birliklerin gelmemesi ve Mısır’dan takviye alınamaması üzerine Kocasinan Paşa Muhammed bin Şemseddin ile sulh Antlaşması imzalayarak 6.000 akçe karşılığında bölgeyi Muhammed bin Şemseddin’e verdi.²⁷⁴

Kocasinan Paşa’nın Habb’da Muhammed bin Şemseddin ile anlaşma yaptığı sırada Yemen Beylerbeyliğine tayin olan Behram Paşa, Zebid bölgesine gelerek Taiz – Beyda üzerinden Habb kalesine doğru harekete başlamıştı. Bu güzergâh üzerinden bölgeye ulaşan Behram Paşa, İmam Mutahhar ve kardeşi tarafından savunulan kaleyi fethederek tekrardan Osmanlı hâkimiyetine girmesini sağladı. Habb ve bölgedeki irili ufaklı 200 kalenin Osmanlı’ya teslim olmasıyla birlikte Osmanlı Devleti Yemen’e yapmış olduğu seferi sonlandırdı.²⁷⁵ Böylece Osmanlı Devleti bölgede güvenliği sağlayarak ticaretin gelişmesini sağladı.

Aden Körfezi jeopolitik ve stratejik açıdan ticari gemiler için önemli bir noktaydı. Özellikle bölgede ticaret yapan Hint tüccarlar için Aden şehri ticaretin başkentiydi. Bölgede ticaret yapan birçok tüccar da Aden şehrinde oturmaktaydı. İngiltere’nin sömürgecilik faaliyetlerine başlaması ile birlikte Hindistan Ticaret Şirketi bölgedeki tüm ticaret noktalarına hâkim olmak istedi. Bu kapsamda bölgeyi gezen

²⁷² Turan Keskin, *Fırat ve Dicle Nehirleri Üzerinde Yapılan Ticaret (1838-1914)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 87.

²⁷³ Zeydilik (Zeydî İmamlar): 7.yüzyılın ilk çeyreğinde Kûfe’de ortaya çıkan, Irak, Taberistan ve özellikle Yemen’de varlığını sürdüren ılımlı bir Şîi fırkası. Bu hususta daha geniş bilgi için bk. Yusuf Gökalp, “Zeydiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s.328-331

²⁷⁴ Saadettin Baştürk, “Yemen’de Osmanlı-Zeydî Mücadelelerinin Sebep ve Sonuçları” *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.9 sayı 1, (Temmuz 2013), 11-20

²⁷⁵ Baştürk, “Yemen’de Osmanlı-Zeydî Mücadelelerinin Sebep ve Sonuçları”, 16-17.

kâşifler 1600’lerden sonra Yemen sahillerinde görülmeye başladı. İngilizler 17. yüzyılda bölgeye gelse de asıl faaliyetlerini 18. yüzyılda gösterdiler.²⁷⁶

1798 yılında Fransızların Mısır’ı işgal etmesi ile birlikte Kızıldeniz üzerinde İngiliz ve Fransız rekabeti yaşandı. Osmanlı Devleti’nin iç sorunlar nedeniyle Mısır’da İngilizlerle birlikte hareket etmesi, İngiltere’nin bölge içerisindeki tasavvurlarını kolaylaştırdı. Fransa’nın bölgede yayılmasını önlemek adına İngilizler, Kızıldeniz üzerinde bulunan adalara üst kurmak istedi. Ada üzerindeki yaşam şartlarını insanların yaşamasını elverişli olmaması nedeniyle İngilizlerin Yemen’e yönelmesine neden oldu. İngilizler Aden şehrine gelmesiyle birlikte Aden şehrine hâkim olan Lahec Sultanı İngilizlerle 1802 yılında dostluk ve ticaret anlaşması yaptı. Yüzyılın başında Dostluk Anlaşması ile gelen İngilizler 1839 yılında Aden şehrine tamamen yerleşti²⁷⁷

Mehmet Ali Paşa’nın emrindeki Mısır birlikleri Yemen’in kuzeyine hâkim olduktan sonra Yemen’e doğru ilerlemeleri İngiltere’nin buraya yerleşmesindeki temel sebep oldu. Ancak Mehmet Ali Paşa komutasındaki birlikler Lübnan’da çıkan olaylar nedeniyle Beyrut’a yöneldi. Birliklerin Lübnan’a yönelmesi ile birlikte Yemen’de Osmanlı askeri kalmadı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Yemen’in idaresini Şerif Hüseyin bin Ali’ye devretti.²⁷⁸ İngiltere’nin uzun süredir beklemiş olduğu fırsat eline geçmişti. Lahec Sultanı ile yürütmüş oldukları müzakerelerden sonuç alamayan İngilizler 1839 yılında Hindistan’da bulunan Doğu Hindistan Şirketi’ne ait donanma ile Aden şehrini bombaladı ve böylelikle Aden’e asker çıkartarak bölgeyi ele geçirdi. Bu tarihten sonra İngilizler Yemen’e yerleşerek bu bölgede direkt olarak veya dolaylı olarak yönetimini tesis etti. Bölgeye girdikten sonra İngilizler hemen bölge çevresinde bulunan kabilelerle siyasi ve ticari anlaşmalar yaparak nüfuz alanını genişletti. Bölgedeki gücünü tesis ettikten sonra İngilizler Hindistan’la Yemen arasındaki bağlantıyı geliştirip bölgenin ticari ve askeri olarak merkez nokta olmasını sağladı. Osmanlı Devleti İngiltere’nin bölgedeki faaliyetlerini gözden geçirdikten sonra bölgeye tekrardan hâkim olmak istedi. Dönemin sultanı Abdülmecid, Mekke şerifinin yardımcısı Tevfik Paşa’yı Yemen’i alması için görevlendirdi.²⁷⁹

Tevfik Paşa, Mısır kuvvetleri ile hareket edip Yemen’i tekrardan ele geçirdi. Mısır kuvvetlerinin bölgeden ayrılmasından sonra Osmanlı Devleti Yemen’e tekrardan yerleşti. Osmanlı Devleti Yemen’e yerleşirken kuzeyde çıkan otorite boşluğunu kullandı. Osmanlı Devleti’nin gelmesi ile Yemen’de birçok şehir Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetini kabul etti. Ancak Sana şehrinin alınması mümkün olmadı. 1849 yılında başlayan Yemen seferi 1872 yılında Sana şehri alınıncaya kadar devam etti.²⁸⁰

²⁷⁶ Baştürk, “Yemen’de Osmanlı-Zeydî Mücadelelerinin Sebebi ve Sonuçları”, 17.

²⁷⁷ Akalın, “XIX. Yüzyılda Aden Körfezi’nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti”, 62.

²⁷⁸ Mehmet Besim Darkot ve R. Harman, “ Fırat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: TDV Milli Eğitim Basımevi), 622.

²⁷⁹ Sırma, “Yemen”, 396.

²⁸⁰ Sırma, “Yemen”, 397.

Osmanlı Devleti Yemen’in kuzeyinde belli bölgelere yerleştikten sonra İngilizler güneydeki hâkimiyetlerinin devam ettirmek için Osmanlı Devleti ile anlaşma imzaladı. Bu anlaşma kapsamında İngilizler Yemen’in güneyindeki varlıklarını Osmanlı’ya kabul ettirdi. İngiltere Hindistan ticaret yolunu güvence altına almak için birçok bölgede uygulamış olduğu politikayı bu bölgede de uygulamaya devam etti. 1882 yılında Mısır’ı tamamen ele geçirdikten sonra 1889 yılında yapmış olduğu anlaşmayla varlığını güvence altına aldı. İngiltere Yemen’deki varlığını pekiştirmek için Aden şehrinin dışında Mukalla(El- Mukelle)²⁸¹ şehri El Kaayti ile himaye antlaşması imzalayarak bölgedeki nüfuzunu artırdı. İngiltere bölgedeki kabilelerle anlaşmanın dışında bölge hakkında detaylı bilgiye sahip olmak için bölgenin topografik haritasını çıkartarak arazileri tetkik etti. Böylece kuzey sınırını belirledi.²⁸²

Osmanlı Devleti’nin 1800’lerden I. Dünya Savaşı’na kadar savaşlarla uğraşması İngiltere’nin bölgedeki hâkimiyetini artırmasına neden oldu. Bunu fırsat bilen İngiltere’de bölgedeki varlığını ve nüfuz alanlarını derinleştirerek uzun bir süre devam edecek İngiliz hegemonyasına bölgeye yerleştirdi.²⁸³

4.11.3. İngiltere’nin Sevakin Adası Politikası

Kızıldeniz’i tarih boyunca önemli kılan Doğu –Batı ticaretinde iki önemli yoldan birisi olmasıdır. Kızıldeniz’in ticaret yollarından biri Akdeniz’den başlayarak Nil Nehrine oradan Kene’ye ulaşırdı. Kene’den çöl üzerinden kervan yolunu takip ederek Kuseyr Limanına buradan da Yenbu ve Cidde’ye varırdı. İkinci yol ise Akdeniz’den Süveyş’e oradan da Cidde’ye ulaşırdı. Cidde limanından hareket eden gemiler Sevakin Adasına oradan da Afrika’ya dağılırdı.²⁸⁴

Portekizlilerin Ümit Burnu’nu keşfetmesinden sonra ticaret yolu bu bölgeye kaymaya başlamıştı. Baharat yolunu ele geçiren Portekizliler Cidde önlerine gelerek bölgede hâkimiyet kurmaya çalışmıştı. Memluklu Devleti Portekiz’in bu çalışmalarına engel olamadı. Bundan güç alan Portekizliler Sokotra Adası, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi çıkışlarını kontrol ederek Doğu mallarının bölgeye girişini engelleyip Ümit Burnu Ticaret Yolu’nu aktif tuttu.²⁸⁵

Akdeniz’i kontrol altına alan Osmanlı Devleti ticaret yollarının güneye kaymasına kayıtsız kalmayarak bölgede hâkimiyet kurmak istedi. Bunun için Kızıldeniz’e ve Sevakin Adasına hâkim olmak istedi. Kızıldeniz ve Sevakin Adası

²⁸¹ Mukalla(Mukelle): Aden körfezi ve Maskat şehri arasında liman şehridir.

²⁸² Akalın, “XIX. Yüzyılda Aden Körfezi’nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti”, 65.

²⁸³ Sırma, “Yemen”, 397. / Akalın, “XIX. Yüzyılda Aden Körfezi’nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti”, 65.

²⁸⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 2-4.

²⁸⁵ Nikolay İvanov, *Osmanlı’nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574*, çev. İlyas Kemaloğlu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 3.

ticaret gelirleri ve asker temini için Osmanlı Devleti’ne katkısı büyük olacaktı. Bunun yanında Osmanlı Devleti’nin bölgeye hâkim olması için dini faktörler de vardı. Bölgeye hâkim olan Memluk Devleti, Şii Safavi Devleti’ne karşı Osmanlıyı desteklemediği için İstanbul bundan rahatsızlık duymaktaydı. Bu sebeplerin yanında diğer bir sebep ise Portekizliler bölgeye geldikten sonra misyonerlik faaliyetleri yürüterek Hristiyanlığı yayma çabaları vardı. Ayrıca Osmanlı Devlet’i ve İslam dünyası için önemli olan Mekke ve Medine’yi tehdit etmeye başlamıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ilk olarak Mısır daha sonra Sevakın Adasını idaresine aldı. Sevakın alındıktan sonra Mısır’a bağlı bir sancak haline dönüştürüldü. 1555 yılında Özdemir Paşa’nın Habeşistan’ı almasıyla Sevakın Adası merkezi eyalete dönüştürüldü.²⁸⁶

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti yükselme dönemindeki gücünü kaybetmiş, duraklamaya girmişti. Buna bağlı olarak da maddi gücünü kaybetmiş ve birçok eyaletleri ve sancakları birleştirme kararı almıştı. Bu bağlamda Habeş eyaletini Cidde’ye bağlayarak statüsünü düşürdü. Osmanlı Devleti’nin eski gücünde olmamasını fırsat bilen Fransızlar, Mısır’ı işgal etti. İngilizler, Fransızların Mısır işgalinin İngiltere’nin sömürge yollarını engelleyerek bu bölgeden yeni bir ticaret yolu tesisi etmek istediğinin farkındaydı. 1798 yılında gerçekleşen işgal İngiltere ve Mehmet Ali Paşa’nın yardımı ile 1801 yılında sonlandıran Osmanlı Devleti Paşa’yı bölgeyi kontrol etmesi için görevlendirdi. Bu görev Mehmet Ali Paşa’nın bölgedeki nüfuz alanını genişletmesine sebep oldu. Mehmet Ali Paşa, eline geçen fırsatları değerlendirerek Hicaz ve Sudan’ı kendine bağladı. 1848 yılında Paşa’nın ölümüne kadar Sevakın Adası Mısır’a bağlı kaldı. Paşa’nın ölümünden sonra Sevakın Adası tekrardan Cidde’ye bağlandı²⁸⁷

Mısır’ın işgali bittikten sonra bölgede İngiliz nüfuzu genişledi. 18. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti bu nüfuz alanına rağmen İngilizlerin bölgenin kuzeyine doğru ilerlemesini engelledi. Fransız–Mısır sermayesi ve Mısır iş gücü ile Süveyş Kanalı’nın yapımına 1859 yılında başlanmış ve 17 Kasım 1869 yılında görkemli bir törenle kanal açılmıştır. Süveyş Kanalı açılınca Hindistan ticaret yolu yön değiştirerek Kızıldeniz’e yöneldi. Basra Körfezi Ticaret Yoluna göre transit geçiş avantajı Kızıldeniz’in önemini artırdı. Kızıldeniz, Avrupalı devletlerin dikkatini çekerek bölgeye yoğun bir ilginin olmasına neden oldu. İngiltere ile geçmişten rekabeti olan Fransa bölgede söz sahibi olmak için Kızıldeniz etrafında hâkim konumda olan bölgeleri almaya çalıştı. Fransızların bu tutumu İngiltere’nin bölgede siyasi, askeri ve iktisadi önlemler almasına neden oldu.²⁸⁸

²⁸⁶ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 363-365.

²⁸⁷ Kamil Çolak, “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi”, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2,(2008), 160. / Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*,365

²⁸⁸ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 366./ Çaycı, Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911), 31-35.

İngilizler 1822 yılında Mısır’ı işgal edince Sudan’da Mehdiler²⁸⁹ ayaklandılar. Mısır yönetimi işgali bastırırken Kızıldeniz’de bulunan İngiliz donanması komutanı Sevakın Adasının İngilizlerin yönetimine geçtiğini ilan ederek Mısır Hidivliğinin bunu mecburi olarak kabul etmesini sağladı. İngilizlerin bu tutumuna Osmanlı Devleti itiraz etse de İngilizler adada bulunan Mehdi taraftarlarına askeri hareket düzenledi. İngilizlerin adadaki işgali Osmanlı ile İngilizler arasında diplomatik savaşa dönüştü. İngilizler adadaki ilk zamanlarında Osmanlı Devleti’ne iyi görünmeye ve devletin gönlünü hoş etmeye çalıştı. İngilizler adaya yerleştikten sonra Sudan’a askeri hareketler düzenledi. Fransa, Osmanlı ve Rusya İngiltere’nin bu tutumunu diplomatik nota ile protesto etti. Ancak İngiltere’yi engelleyemediler. İngilizler Sudan’ı aldıktan sonra Şeyh Bergus adasına yeni liman yaptılar. Yapılan bu limanla Sevakın Adası eski ticari ve siyasi önemini kaybetti. İngilizler bölgeye tamamen yerleştikten sonra Osmanlı Devleti’i bölgede nüfuz alanını kaybetti ve I. Dünya Savaşı ile birlikte bölge ile bağlantısı kalmadı.²⁹⁰

4.11.4. İngiltere’nin Perim Adası Politikası

Perim Adası, Kızıldeniz’in girişinde karakol vazifesi gören Araplar tarafından Mayyun Adası olarak adlandırılan adadır. Stratejik konumundan dolayı ilgilenen ilk Avrupa devleti Portekizlilerdi. Portekizliler bu adaya 1513 yılında Veracruz adını verdiler. Osmanlı Devleti 1517 Mısır seferine çıkmadan 1515-1516 yılları arasında Yemen’i ele geçirdi.²⁹¹ Osmanlı Devleti 16. yüzyılın başlarında Portekiz ve diğer Avrupa ülkelerinin bu bölgedeki faaliyetlerinin kutsal mekânlara zarar verme ihtimaline karşı Kızıldeniz’i ve çevresinin güvenliğini sağlayarak Mekke ve Medine gibi kutsal mekânların güvenliğini sağladı. İngilizler ise 1601 yılında kurdukları Doğu Hindistan Şirketi ile Hindistan’a ilk seferlerini yaptı. Ümit Burnu Yolu’nu kullanan gemiler 1607 yılında Kızıldeniz’e yönlendirildi. Hollandalıların etkinliğini kırmak için yapılan bu rota ile İngilizler Kızıldeniz’e girdi. 19. yüzyıla kadar birçok defa bölge de hâkim olma mücadelesi olsa da hâkim unsur Osmanlı Devleti oldu. 19. yüzyıla kadar İngilizler Osmanlı’nın uyguladığı politikalardan dolayı bölgenin kuzeyine çıkamadılar. Mısır’da bulunan paşalar İngiltere’nin ticaret yolu için istediği imtiyazları ısrarla reddetmesi İngilizleri bu bölgeye girişini 19. yüzyıla kadar engelledi.

İngiltere’nin Perim Adası ile ilgili ilk çalışmaları toprak yapısı ile alakalı olmuştur. Ancak bölgede çıkan Vahhabi Ayaklanması Aden ve Perim Adasının önemini

²⁸⁹ Mehdiler: Sudan’da Muhammed Ahmed el-Mehdi’nin başlattığı, İslâmî ıslahı amaçlayan dinî-siyasî hareket. Bu hususta daha geniş bilgi için bk. Eymen Fuâd Seyyid, “Mehdiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.28, TDV Yayınları, Ankara, 2003, s.380-382

²⁹⁰ Fatma Çalık Orhun, “Sevakın Adası Ve Türkiye’nin Afrika Politikası”, *International Social Sciences Studies Journal*, 5(35) (Mayıs 2019), 2504.

²⁹¹ Baştürk, “Yemen’de Osmanlı-Zeydi Mücadelelerinin Sebep ve Sonuçları”, 13-14. / Sırma, *Osmanlı Devleti’nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, 58.

ortaya koymuştur.²⁹² Aden Körfezi'nde Fransız tehlikesinin artması üzerine İngiltere Fransızların nüfuz alanını engellemek için Maskat Adası imamı ile anlaşmaya varıp ardından Perim ve Aden adalarına yönelmiştir. İngilizler, Perim ve Aden'de Fransızların yayılmasını önlemek için birtakım tedbirler almıştır. Fransızların 1798'de Mısır'ı işgal etmesi, Osmanlı Devletini hem iç sorunlar hem de Fransa'ya karşı koyacak gücü olmadığı için İngilizlerden yardım istemesine neden olmuştur. İngiltere, Hindistan ticaret yolunu korumak için Fransızlara karşı Osmanlı'yı destekleyerek bölgedeki çıkarlarını korumak üzere tedbirler almış ve Fransızların Mısır işgalinden sonra Hindistan'da bulunan küçük bir İngiliz birliği Perim Adasını almak için harekete geçmiştir. 1798 yılında Albay Murray komutasındaki birlik Perim'i aldı.

Perim Adası alınmadan önce İngiltere Hindistan'da hangi adanın alınması gerektiği konusunda kararsız kaldı. Daha sonrasında Yemen' bağlı olan Perim Adası'nın alınması ile Fransızların bölgede daha fazla yayılma alanı bulamayacağı fikrini savundu. Ayrıca Perim Adası, Mısır'a saldırmak için İngiltere'ye iyi bir üs olacaktı. Bu bağlamda Fransızlar bölgeye yayılacak olursa bölge üzerinden hareket ederek Fransızların Kızıldeniz sahillerine yayılması engellenecekti. Bu plan başarısız olursa Hindistan Cidde, Kuseyir ve Süveyş'e yaptığı tüm ticari faaliyetleri kesecek ve bölgenin önemini kaybetmesini sağlayacaktı. Murray, adaya çıktıktan sonra adadaki yaşam koşullarının elverişsiz olduğunu tespit etti. Bu durumu General Blankett'e rapor etti. Fransızların yayılma durumuna karşı Murray bu kez Keseyrr'n ele geçirilmesi gerektiğini vurguladı. Ancak Blankett bu duruma karşı çıktı. Bir müddet sonra Murayy ve Blankett birbirinden bağımsız hareket etmeye başladı. Blankket Fransızların bölgede yayıldığını görünce Fransızların işgal ettiği ve başında Fransız General Blliard'ın bulunduğu Kuseyrr'de bir kaleyi bombardımana tuttu.²⁹³ İngilizler 1800 yılında Süveyş'i alınca İngiliz General Blankket Kızıldeniz'deki elverişsiz şartlardan dolayı donamasını geri çekti.

İngilizler 1830 yıllarda adada buharlı taşımacılık faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte Fransızların bölgeyi tekrardan alacağı endişesine kapılarak 1857'de adayı tekrardan işgal etti.²⁹⁴ Adayı aldıktan sonra adaya bir kışla yaptırıldı. Adanın Kızıldeniz'in girişinde olması ve Babü'l Mendeb sahiline yakın olması önemini artırmıştı. İngilizlerin bölgeyi ele geçirmesi üzerine Fransızlar bölgedeki faaliyetlerinin zora gireceği endişesine kapıldı. Fransızlar da İngiltere'nin bu hamlesine karşı Şey Said Adasını işgal etti. Adayı kömür deposu yapmak için işgal eden ve bölgede söz sahibi

²⁹² Selda Güner, *Osmanlı Arabistan'ında Kıyam ve Tenkil Vehhabi-Suudiler (1774-1819)*, (İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları, 2013), 69.

²⁹³ Akalın, "İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında Perim Adası (1798-1914)", 244.

²⁹⁴ Akalın, "İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında Perim Adası (1798-1914)", 244.

olmak isteyen Fransızlar, İngilizlere karşı etkili olamadı. İngilizler Aden Körfezi'nin girişinde olan bölgeyi alarak Fransızlara karşı üstünlük kurdu.²⁹⁵

4.11.5. İngiltere’nin Sudan Politikası

Fransa ve İngiltere’nin Mısır mücadelesinde galip gelen İngiltere olmuştur. Bu bağlamda İngiltere yeni kara sınırlarını korumak için kendisine mecburi bir alan daha açmak zorunda kaldı. İngiliz politikasına göre yeni ele geçirdikleri Mısır’ı tehdit eden iki önemli devlet bulunmaktaydı. Bunlardan birisi selefi Osmanlı Devleti diğeri ise yüzyıllardır mücadele ettiği Fransa idi. Bu iki tehlikenin de Mısır’dan uzaklaştırılması ve bertaraf edilmesi gerekti. Ayrıca İngiltere’nin hem Hindistan hem de Afrika’da bulunan sömürge alanları arasında bağlantı kurması gerekti. Bu bağlantı yolu Mısır’ın işgalinden sonra Sudan’dan geçmekteydi.²⁹⁶

İngiltere ve Fransa çıkarlarının çatışması Akdeniz’in doğusunda şiddetli bir şekilde ortaya çıktı. İngiltere Süveyş Kanalı ve Mısır’daki hâkimiyetini pekiştirmenin peşinde, Fransa ise İngiltere’nin bu hâkimiyet alanlarından sonuçlarından kendisini koruma çabasındaydı. İngiltere için Fransa’yla yaptığı mücadelenin yanında Nil Nehri’nin havzasına Almanya’nın girme endişesi ortaya çıktı. Bu sorunu başlamadan çözmek isteyen İngiltere 1890 yılında Kuzey Denizi’nde yer alan Heligoland Adası’nı Almanya’ya vererek Almanya’nın dikkatini bu bölgeden uzaklaştırmaya çalıştı.²⁹⁷ Almaya ve İngiltere arasında yapılan anlaşmayı haber alan Fransa İngiltere’ye kesin uyarı verdi. Fransa’nın bu tepkisi karşısında İngiltere Fransa ile de Ümit Burnu Yolu üzerinde olan Zanzibar ve Madagaskar’daki konumlarını içeren anlaşma imzaladı. 1890 yılında yapılan bu anlaşmaya göre Fransa Zanzibar’da İngiltere’nin varlığını kabul edecek, İngiltere’de Madagaskar’daki Fransız hâkimiyeti kabul edecekti. Bunun yanında İngiltere Nijer’den başlayarak Çad Gölü’ne kadar olan Afrika’nın batı kıyısındaki Fransız hâkimiyetini kabul edecekti. Yapılan bu anlaşma ile Afrika kıtasında Fransa’nın hâkimiyet alanı en geniş sınırına ulaştı. Fransa’ya Cezayir’den başlayarak Nijer Nehrine kadar olan kısmın hâkimiyeti verildi. Ayrıca Sudan ve Batı Sahra’da ise serbest dolaşım elde etti. Fransa elde ettiği bu çıkarımların yanında Afrika’da ve İngiliz sömürge alanlarında nüfuzunu artırma gayretine girdi. Fransa’nın yapmış olduğu bu girişim yüzyılın sonlarının buhranlı geçmesine neden oldu.²⁹⁸

İngiltere ile Fransa’nın Mısır’daki hâkimiyet kavgasından sonra yeni çatışma alanı Sudan oldu. İngiltere Mısır’ı ele geçirdikten sonra ülkenin ticaretinde en önemli yere sahip olan Nil Nehri deltasını ele geçirmek istedi. Bunun nedeni Nil Nehri havzası

²⁹⁵ Sırma, *Osmanlı Devleti’nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, 71. / Akalın, “İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında Perim Adası (1798-1914)”, 244.

²⁹⁶ Görgen, *Doğu Akdeniz’de İngiliz Fransız Mücadelesi*, 20.

²⁹⁷ Çaycı, *Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, 77

²⁹⁸ Çaycı, *Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, 77/ Hans Rohde, *Asya İçin Mücadele*, çev. Bnb. Nihat, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1932),11.

Mısır'ın ekonomik açıdan can damarı olmasının yanında Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlayacağı Sudan'a gidilecek en kolay yol olmasıydı.²⁹⁹

Sudan, Mehmet Ali Paşa zamanından beri Hıdivlerin kontrolündeydi. İngiltere, Mısır'ı işgal ettikten sonra Sudan'dan gelebilecek tehlikeleri ortadan kaldırmak ve bu bölgedeki pamuk yetiştirme alanlarına sahip olmayı da hedeflemekteydi. Bu bağlamda 1898 yılında Sudan'a girmeye çalıştı. Sudan'a hâkim olma çabasında Mehdi, İngilizlerle çatışmaya girdi. Lord Kitcher, Min-Durman Savaşlarından sonra Mehdi'nin birlikleri dağıtılarak Sudan'a hâkim olundu.³⁰⁰

Afrika kıtasında İngiltere ticaret yollarına paralel olacak şekilde kuzey -güney doğrultusunda sömürge alanları elde ederken Fransa ise kıtanın batısında yer alan Senegal'den doğuya doğru ilerliyordu. Bu hareket neticesinde Fransa Marchan komutasında Büyük Sahra'yı ele geçirerek Sudan'a doğru ilerleyip Sudan'a girdi. Ancak daha öncesinde İngiltere, Fransa'dan önce davranarak Sudan'a girmişti. İngiltere ordusu Kitchner komutasında güneye doğru ilerlerken Fachoda bölgesinde Fransız bayrağının dikili olduğunu gördü. Kitchner, bölgeye gelip bayrağını diken Fransızların bölgeyi sahiplenmesini kabul etmeyerek Fransız bayrağının yanına kendi bayraklarını dikip bölgeyi sahip olduğunu iddia etti. Kitchner bu tavrı İngiltere ve Fransa arasında yeni bir gerileme sebep oldu. Kitchner bölgenin İngiltere'ye ait olduğunu bundan dolayı Fransa'nın bölgeyi terk etmesini istedi. Fransız birlikleri bölgeyi terk etmeyip direndiklerinde İngiltere, Fransız komutan Marchan'ın geri çağırılması gerektiği konusunda sert bir nota yolladı. Fransız birliklerinin bölgeyi terk etmemesi durumunda Fransa'ya savaş açacağını bildirdi. Fransa ise İngiltere'nin bu tehditkâr tutumunu ilk başlarda dikkate almadı. Ancak İngiltere'nin Fransa sömürgesi olan Tunus'un Bizerta Limanı'nı işgal girişimini öğrenince İngiltere'nin isteğine boyun eğdi. Bunun üzerine Fransa çekilme kararını İngiltere'ye bildirerek 1898 yılında Fachoda'dan ayrıldı.³⁰¹

Fachoda'da İngiltere'ye karşı savaşmaktan kaçınan Fransa zorunlu olarak taviz vermişti. Fachoda sorunu İngiltere için siyasi bir galibiyet iken Fransa içinse mağlubiyet oldu. İngiltere'ye karşı ticaret yollarındaki bu mağlubiyetlerin üstünü örtmek isteyen Fransızlar Çad ve Tibestini'yi ele geçirip Afrika'nın içinden geçen kervan yollarının kontrolünü sağlayarak nüfuzlarını artırmayı başardılar. Bu kazançları ise büyük başarılar olarak lanse ettiler.³⁰²

Fransa İngiltere'ye karşı girdiği her siyasi savaşı kaybetmenin acısıyla 1899 yılında bir girişimde daha bulunarak İran'a çıkarma yaptı. Fransa'nın bu girişimine karşı İngiltere şiddetli karşılık vererek Fransa'yı İran'dan püskürttü. İngiltere'yi yenemeyeceğini anlayan Fransa Salisbury ile Delcesse tarafından 1899 yılında imzalanan anlaşma ile Afrika'daki sömürge alanlarını netleştirdi. Bu anlaşmaya göre

²⁹⁹ Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, 32.

³⁰⁰ Rohde, *Asya İçin Mücadele*, 11.

³⁰¹ Rohde, *Asya İçin Mücadele*, 11.

³⁰² Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, 95

Sudan ve Nil deltasının tamamı İngiltere'ye bırakıldı. İngiliz siyaseti Afrika'da ve Doğu Akdeniz'de Fransız siyasetine karşı galip gelerek rüştünü bir kez daha ispatladı. Fransa'nın bu bölgede yaptığı bütün girişimler ise başarısızlıkla sonuçlanarak Fransa'yı Doğu Akdeniz'den uzaklaştırdı.³⁰³

4.11.6. İngiltere'nin Somali Politikası

19. yüzyılda İngiltere ticaret yollarını korumak için güzergâhlar üzerinde bulunan ülke, ada veya yerleşim yerlerini işgal etmeye başladı. Bu yerlerden biride Somali'ydi. Kızıldeniz'e kuzeyden bağlantısı olan Somali 16.yüzyıldan sonra Osmanlı idaresine girdi. 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti bu bölgedeki varlığını sürdürdü. 19. yüzyılda zayıflayan Osmanlı Devleti bölgeyi kontrol etmekte zorlandı. Bunu fırsat bilen İngilizler bölgede etkilerini artırmaya başladılar. Önceleri yavaş yavaş bölgeye hâkim olan İngiltere 1887 yılında Somali'nin kuzeyinde Mısır'ın hâkimiyetini kabul etti. Gelecekteki emelleri için bu bölgenin Osmanlı Devleti'ne değil de Mısır'a bağlı olması İngiltere'nin işine gelmekteydi. Çünkü bu bölgeden geçen ticaret yolu zayıfta olsa Osmanlı Devleti'ne bağlı olması kendilerine sorun çıkarabilirdi. Osmanlıya göre daha güçsüz olan Mısır Hidivliği kendiler için kolay hedefti. 1839'da Aden'i işgal eden İngiltere artık gözünü bu bölgeye dikmiş ve Afrika tarafında bulunan limanlar ve Somali ticaret yolunun güvenliği için çaba gösterdi.³⁰⁴

Hedefleri doğrultusunda İngiltere 1825 yılına Berbera Limanına yanaştı. Limana yaklaştıklarında Somali halkı gemiden inen iki İngiliz vatandaşını öldürdü. Bunu fırsat bilen İngiltere bu limana iki savaş gemisi gönderdi ve bu gemiler Somalilere saldırdı. İngiltere ile baş edemeyeceğini anlayan kabile reisleri İngiltere'ye tazminat ödemeyi kabul ettiler ve ticaret anlaşması imzaladılar. Önceki dönemlerde önemi olmayan Berbera Limanı ticaret yollarının bu bölgeden geçmesi ile değerlendirilerek ticaret üssü olma yoluna girdi. Ama 1851 yılında bu gelişmeyi etkileyecek aşiret savaşları çıktı. Zeyla Emiri Şeyh Şarmarke bu savaşları sonlandırıp barış sağlaması için Osmanlı Devleti'nin valisini bölgeye davet etti. Zeyla'nın bu davetini haber alan Aden bölgesindeki İngilizler, savaş gemilerinden ikisini göndererek Hudeyde'den hareket eden Osmanlı valisini Berbera'ya ulaşmasını engellediler.³⁰⁵

Somali'ye gönderilen İngiliz birliklerinden kâşif Frederick Forbes bölge hakkında rapor hazırladı. Hazırladığı raporda bölgenin Kızıldeniz'deki limanlara canlı

³⁰³ *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, 95./ Rohde, *Asya İçin Mücadele*,12.

³⁰⁴ Ahmet, Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, (İstanbul Kitabevi yayınları, 2011). 385.

³⁰⁵ Abdusalın Elmi Ali, *Somali Halkının Sömürgeciler Karşısındaki Bağımsızlık Mücadeleleri (1895-1960)*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018),34.

hayvan pazarı oluşturarak ihraç ettiğini belirtmişti. Hindistan Valisi’ne bölgenin vakit kaybedilmeden işgal edilmesi gerektiğini vurgulamıştı.³⁰⁶

Bölge hakkında daha detaylı bilgi almak isteyen İngilizler Kuzey Somali’ye Richard Burton’ı göndermiştir. 1854 yılında Aden Limanında hareket eden Burton Somali’nin kuzeyinde bulunan Zeyla, Harar, Berbere gibi bölgelerde keşif gezisi yapmış ve bu bölge hakkında hazırladığı detaylı raporu İngiliz yetkilere sunmuştu. Burton’da aynı Forbes gibi bu bölgeyi biran önce işgal edilerek kolonileştirilmesi gerektiğini vurgulamıştı.³⁰⁷

Fransızlarda İngilizler gibi bölgeye hâkim olmak istemişti. Bunun için Afrika’nın boynuzu olarak adlandırılan Somali’ye keşif grubu göndermişti. Bu keşif grubundan haberdar olan İngiltere zaman kaybetmeden bölgenin hâkimiyetini ele alması için Captan Moeresby ve Barker’i bölgeye gönderdi. Bölgeye gelen Captan Moeresby ve Barker, Tojoura Sultanı ile anlaşma imzalayarak Sultan’a Musa Adası’nı verdiler. Bu adayı Avrupalı başka hiçbir devletle anlaşma yapmama şartıyla verdiklerini belirttiler.³⁰⁸

Mısırlıların bölgeden ayrılması ile Etiyopya bölgeyi işgal etti. Ülkenin batısının işgalinden sonra doğusunda da Avrupalı devletlerin olması Tojoura Sultanı’nı zora soktu. İki taraftan gelen baskılardan kurtulmak isteyen Sultan İngiltere’nin tehditleri nedeniyle 1886 yılında anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile bölgenin tamamı İngiltere’nin toprağı sayıldı. Üzerinde yaşayan yerli halkta İngiltere’ye bağlı olduğu için başka devletlerle anlaşma imzalamayacak duruma geldi.³⁰⁹

Bölgedeki hâkimiyetini artıran İngiltere Güney Somali’ye önemli bir güç olan Zanzibar sultanlığı ile anlaşma imzalamak sureti ile bu bölgedeki Kismayo Limanı’nın işletim hakkın devraldı. Limanlarla bölgeye giren İngiltere zamanla bölge içinde kolonilerini genişleterek bölgenin tamamına hâkim oldu. 1898 yılında Somali’yi İngiltere Sömürge bakanlığına bağladı.³¹⁰

Afrika’nın doğusunda başlayan bu sömürge yarışı İtalya’nında dikkatini bu bölgeye odakladı. Fransa ve İngiltere kadar etkili olmayan İtalya Libya’yı işgal ettikten sonra Somali’nin güneyini de işgal etti. İtalya’nın işgalini kolaylaştıran ise İngiltere oldu. Doğu Akdeniz ve Doğu Afrika’da kendisine sürekli sorun çıkaran Fransa’nın karşısında çekiç güç olarak İtalya’yı kullanacaktı. İngiltere’nin bu siyasetini lehine çevirmek isteyen İtalya Somali’nin zayıf olan orta bölgesi ve güney kesimlerini incelemek için kâşifler gönderdi. Kâşif Robecchi Brichetti İtalya adına bölgeyi Mogadişu’dan başlayarak Hobya’ya kadar inceleyip raporlar hazırladı. Kâşif Robecchi Brichetti ile bölgeye gelen Baudidi Vesme ve Prince Ruspoli bölge hakkında raporlar

³⁰⁶ Ali, *Somali Halkının Sömürgeciler Karşısındaki Bağımsızlık Mücadeleleri (1895-1960)*,35.

³⁰⁷ Ali, *Somali Halkının Sömürgeciler Karşısındaki Bağımsızlık Mücadeleleri (1895-1960)*,51.

³⁰⁸ Bernard Lewis, *Modern Orta Doğu* çev. Mehmet Harmanlı (İstanbul: Sabah Kitapları , 1996),51.

³⁰⁹ Ali, *Somali Halkının Sömürgeciler Karşısındaki Bağımsızlık Mücadeleleri (1895-1960)*,37.

³¹⁰ Lewis, *Modern Orta Doğu*, 51.

hazırlayarak İtalyanlara sundu. Raporlar neticesinde İtalya, İngiltere’den izin alarak Güney Somali’yi işgal etti.³¹¹

Etiyopya kralı Menelik kendileri gibi aynı inanca sahip Avrupalılara 1878’de mektup göndererek bölgeden kendi paylarını almak istedi. Özellikle bölgede hâkim güç olan İngiltere ile ikili ilişkileri iyi kurmak isteyen Kral bölgeyi ele geçirmek için silah ve mühimmat yardımı istedi. Habeş Kralının isteklerini kâşiflerin raporuyla birlikte değerlendiren İngilizler Habeşistan’a yardım etmek için silah satış anlaşmasından muaf tutulmasını sağladı. İtalya’nın desteğini alan Menelik 1887 yılında Harar’a saldırdı ve şehri ele geçirdi. Aynı inanca sahip oldukları için Avrupalı devletler Menelik’in yaptığı saldırılara göz yumdu. İngilizler ise bu işi kendi yerlerine yapan Habeşistan’a karışmadı ve olayları uzaktan takip etti. Ayrıca İngilizler ticaret yollarının başka güçler tarafından korunmasından memnun oldu.³¹²

4.12. İngiltere’nin Ümit Burnu Ticaret Yolunu Koruma Politikası

İngiltere sömürgecilikte Afrika kıtasıyla ilk teması 1553 yılında Gambiya ve Gana ile gerçekleşti. İngiltere bu ülkelerden altın, fildişi ve baharat ticareti gerçekleştirdi.³¹³ İngiltere sömürgecilik faaliyetlerine kraliçe I. Elizabeth zamanında başlamıştır. Bu dönemde İngilizler Fransızlarla girmiş olduğu rekabette Fransızlara karşı üstünlük kurarak doğuya doğru denizaşırı seferleri düzenleyip ekonomisini güçlendirmeyi hedeflemiştir. 1588 yılında bu amaçları doğrultusunda İspanyol donanmasını yenerek sömürgecilik yarışına dâhil girmiş ve Afrika’nın Batı kıyılarında daha fazla görülmeye başlamıştır. Bu bağlamda ilk yerleşim yerleri ise Gambiya’dır. Ancak İngiltere Afrika’da sömürge alanlarını 16 ve 19. yüzyıllar arasında fazla ilerletememiştir. İngiltere’nin Afrika’da ilerleyememesinin birçok nedeni olsa da en büyük engel bölgedeki küçük devletlerin kendi arasındaki güç dengeleri olmuştur. Bunun yanında İngiltere’den Afrika’ya giden ilk sömürgecilerin Afrika’nın tropikal iklimine uyum sağlayamaması ve buradaki yaygın olan sıtma hastalığı karşısında çok fazla kayıp vermeleridir.³¹⁴ 18 yüzyılın sonlarında Avrupa’da yapılan sağlık atılımları ve sanayi atılımları ile büyük gelişmeler olmuş böylelikle İngiltere Afrika’da ilerleyişini sürdürmüştür.

19. yüzyıla kadar birçok nedenden dolayı Afrika’da ilerleyişini sürdüremeyen İngiltere 1808 yılında Sierra Leone kıyılarında Freetown kolonisini oluşturmuştur. Bu koloniyi kurduktan sonra kıtanın Batı kıyılarında güneye doğru ilerleyişini sürdürüp o dönemde Hollanda’nın elinde bulunan Cape Bölgesi’ni alarak fiili işgalini başlatmıştır. Hindistan’dan gelen ticari gemilerin güvenliğini sağlamak için Afrika’nın Batı, güney ve

³¹¹ Ali, *Somali Halkının Sömürgeciler Karşısındaki Bağımsızlık Mücadeleleri (1895-1960)*, 37.

³¹² Ali, *Somali Halkının Sömürgeciler Karşısındaki Bağımsızlık Mücadeleleri (1895-1960)*, 38.

³¹³ Hasret Çomak (ed.), *İngiltere’nin Afrika Politikası* (İstanbul:Beta Yayınevi, 2017), 608.

³¹⁴ Çomak (ed.), *İngiltere’nin Afrika Politikası*, 609.

Doğu kıyılarındaki bölgelere yoğunlaşmış bu bölgelerde üs konumunda bulunan yerleri işgal etmiştir. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ile İngiltere Afrika kıtası ile alakalı politika değişikliğine gitmiş güneyden kuzeye doğru Mısır'ı da içine alacak şekilde birçok bölgeyi işgal etmiştir. Hindistan ticaret yolunun Afrika kıyılarından geçen bölgelerinde Zanzibar'dan başlayarak Cape'ye oradan da Freetown bölgesine kadar doğudan batıya uzanan bir kıyı hattı hedeflemiştir. Mısır'ın işgali ile güneye doğru inen İngiltere Sudan, Somali gibi stratejik konumdaki yerleri ele geçirerek ticaret yolunun güvenliğini sağlamış ve Afrika'da büyük bir sömürge İmparatorluğu oluşturmuştur. İngiltere hedefleri doğrultusunda Afrika kıtasının iç bölgelerine ilerlememiş sadece ticaret yolunun geçtiği bölgelerde nüfuz ve sömürge alanları oluşturmuştur.

4.12.1. İngiltere'nin Batı Afrika Politikası

İngiltere sömürge yollarını korumak için Afrika'daki ilk sömürge alanına kıtanın Batı kıyılarında yer alan Gambiya, Sierra Leone, Nijerya ve Gana'yı işgal ederek gerçekleştirmiştir. Kıtada ilk işgal ettiği Gambiya İngiltere'nin Afrika'daki üst noktası olmuştur. Bilindiği gibi İngiltere Afrika'ya İlk olarak 16. yüzyılda Kraliçe I. Elizabeth zamanında ticaret bahanesi ile gelmiştir. Bu yüzyıldan sonra İngiltere bölgede koloniler kurarak bölgedeki ticaret faaliyetlerini ele geçirme, yerleşim yerlerine idare etme amacıyla Company of Merchant Adventurers of London (Londra Maceracı Tüccarlar Şirketi)'nu kurmuştur. Şirket faaliyete geçtikten sonra kendi güvenliğini sağlamak için Gambiya Irmağı üzerine Fort James kalesini yaptırmıştır. Bölgesindeki etkinliğini artırdıktan sonra ırmağın Okyanus da birleştiği bölgelere doğru nüfus alanını genişleterek bu bölgelerde Bathurst Kolonisi'ni kurmuş ve bu koloni ile Fort James'i Sierra Leone'de bulunan koloniye bağlamıştır. İngiltere'nin Gambiya'daki işgali küçük koloniler halinde başlamış ve 1888 yılında Gambiya'nın tamamına yayılmıştır. İngiltere, Gambiya'yı ele geçirdikten sonra bölgedeki sömürge faaliyetini koloni ve birliklerden alarak ayrı bir yönetime bağlamıştır.³¹⁵

İngiltere Gambiya'yı sömürgeleştirdikten sonra Afrika kıtasındaki bir diğer sömürge alanı Sierra Leone olmuştur. 1772 yılında İngiltere, köleliğin yasadışı (Somerset) ilan edilmesi ve Amerika'da özgürlüğüne kavuşan köleler için Sierra Leone kıyılarında toprak satın alıp Freetown yerleşim yerini kurmuştur. İlk başlarda küçük bir koloni olarak faaliyet gösteren bölge zaman içinde kendi kendini yönetmeye başlamıştır. Bölgedeki çıkarlarından vazgeçmeyen İngiltere bölgeyi ele geçirmek ve nüfuz alanını kaybetmemek için şirketler kurmuştur. Bu bölgedeki nüfuz alanını elinde tutmak isteyen İngiltere, Amerika'dan gelen siyahî halk ve Temne yerli halkının bağlı kalacağı Sierra Leone Company(Sierra Leone Şirketini) kurup bölgeyi yönetmiştir.

³¹⁵ İsmail Ermağan, *Dünya Siyasetinde Afrika 2*(Ankara: Nobel Yayınları, 2015), 16.

1808 yılında şirketin elinden yönetimi devralan İngiltere Freetown bölgesini kolonisi haline dönüştürmüştür. Koloni yönetimini devraldıktan sonra yaklaşık olarak 100 yıl içerisinde ülkenin tamamına hâkim olmuştur.³¹⁶

İngiltere'nin Afrika kıtasının batısında yer alan bir diğer sömürge yeri ise Nijerya'dır. İngilizler Nijerya ilk olarak 15. yüzyılda gelip bu bölgede ticari faaliyetler bulunmuşlar ve köle ticareti yapmışlardır. Bölgeye ilk geldiklerinde bölgedeki yerel halkın güçlü olmasına bağlı olarak İngiltere bölgede fazla etkili olamamıştır. Buna bağlı olarak İngiltere bölgedeki nüfuz alanını genişletmek için 1851 yılında Lagos'a saldırmıştır. 10 yıllık süre mücadele sonunda 1861 yılında İngiltere Lagos'u tamamen işgal etmiştir. 25 yıl sonra bölgedeki hâkimiyetini gerçekleştirmek için İngiltere, 1886 yılında Royal Niger Company (RNC) Nijer Ticaret Şirketi'ni kurmuştur. İngiltere ticari şirketini kurduktan sonra bölgede etkinliğini artırmıştır. Royal Niger Company kurulduktan sonra bölgedeki etkisini artırarak bölgedeki Müslüman Sokoto Halifeliği'ni de etkisi altına almıştır. 19. yüzyılda gerçekleşen bu faaliyetler 20. yüzyılın başında Sokoto'nun tamamen İngiliz kontrolüne geçmesiyle son bulmuştur.³¹⁷

İngiltere ticari yollarını korumak için Afrika kıtasının batısında yürütmüş olduğu sömürgecilik anlayışı en çok Gana'da görülmüştür. Gana yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile bölgedeki en önemli topraklardan biridir. Bundan dolayı İngiltere bölgede Portekiz ve Hollanda'ya karşı mücadele etmiştir. Diğer Avrupa ülkeleri İngiltere'nin bölgedeki hâkimiyetini ortadan kaldırmak için yerel halk olan Asente Krallığı ile işbirliği içinde çalışmıştır. İngiltere, 1805 'ten 1873 yılına kadar Asente Krallığı ile 7 kez karşılaşmış ve bu savaşların beşini kaybetmiştir. Dünyada köle ticaretinin yasaklanması ile gelirini kölelik üzerinden sağlayan Asente Krallığı 19. yüzyılın ikinci yarısında gücünü kaybetmiş ve İngiltere'ye karşı direnememiştir. Asente Krallığı'nın gücünü kaybetmesi ile İngiltere bölgenin İngiliz kolonisi olduğunu ilan etmiştir. Ancak Asente Krallığı ile yapmış olduğu anlaşmalar doğrultusunda Asente Krallığı'nı ilk başlarda koloni sınırları içerisine almamıştır. Ancak, İngiltere 1886 yılında Asente Krallığı'nın gücünü tamamen kaybetmesi ile birlikte Asente'yi işgal etmiş ve Nijer'deki toprak bütünlüğünü sağlamıştır.³¹⁸

4.12.2. İngiltere'nin Güney Afrika Politikası

Güney Afrika 1488 Ümit Burnu'nun keşfine kadar Avrupa devletleri için stratejik öneme sahip bir bölge değildi. Vasko de Gama'nın Ümit Burnu'nu geçerek Hindistan'a ulaşması ile bölge Avrupalı devletler için önemli stratejik bir noktaya dönüştü. Bölgenin stratejik önemini kavrayan Hollandalılar 17. yüzyılın ortalarıyla birlikte bölgede kendilerine ait bir üs kurarak yüzyılın sonlarına doğru güney Afrika'yı

³¹⁶ Özey, *Afrika Coğrafyası*, 18.

³¹⁷ Ermağan, *Dünya Siyasetinde Afrika*, 17.

³¹⁸ Çomak (ed.), *İngiltere'nin Afrika Politikası*, 611.

kolonileştirdi. Portekiz'in Hindistan'dan Avrupa'ya ticaret yapmaya başlamasıyla birlikte bölge stratejik olarak önemli bir konuma dönüştü. İngiltere'nin Hindistan'da kurmuş olduğu deniz ticaret ağı ve bu ticaret ağını koruma politikası İngiltere'nin dikkatini Güney Afrika'ya yoğunlaşmasına neden oldu. İngilizlerin ilk defa Güney Afrika'ya gelmesi 18. yüzyıl sonlarında gerçekleşti. Fransa'nın Avrupa'da Hollanda'yı işgal etmesi ve tüm dikkatini buraya yoğunlaştırması İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına katkı sağladı. Fransa'nın 1803 yılında Napolyon Savaşlarını başlatması ile İngiltere bölgedeki nüfuz alanını genişleterek 1805 yılında Cape'yi kontrol altına aldı. İngiltere'nin bölgeye gelmesi ile Avrupa'da yükselen tepkilere ve Afrika'daki tepkilere karşılaştı. Gelen tepkiler doğrultusunda İngiltere bölgedeki varlığının geçici olduğunu ilan etti. Ancak 1815 yılında Waterloo Savaşı'nda Fransa'yı mağlup etmesi ile birlikte Cape'yi kolonileştirmeye başladı.³¹⁹

İngiltere bölgedeki varlığını sürdürmek için Güney Afrika'daki bazı kabilelerle işbirliğinde bulundu ve nüfuz alanını genişletti. Ancak Güney Afrika'da bulunan bazı kabileler İngiltere'nin Güney Afrika'ya yerleşmesinin kabul etmeyerek İngilizlere karşı savaş açtılar. Kabilelerin bu tutumları karşısında İngiltere kabileler arasında gerçekleşen rekabette bölgedeki en güçlü kabilelerden biri olan Boerler Kabilesi'ne destek vererek diğer kabileleri yenmesine yardım etti. İngiltere Boerler Kabilesi'ne yardım karşılığında Natal'ı 1843 yılında Cape kolonisine bağladı.³²⁰

İngiltere bölgedeki varlığını sürdürmek için Boerler Kabilesi ile diğer kabileler arasında dengeyi gözeterek hareket etti. Boerler Kabilesi'nin Güney Afrika'da bulunan diğer kabilelere baskı yapması sonucunda bu kabileler İngiltere'den yardım istediler. İngiltere yardım karşılığında bu kabilelerin topraklarının ele geçirerek Güney Afrika'daki hâkimiyet alanını genişletti. Ancak Güney Afrika'da bulunan Zulular İngiltere hâkimiyetine girmeyi reddederek İngiltere'ye karşı savaş açtı. 1878 yılında gerçekleşen savaşta İngiltere galip gelerek Zululara egemenliği altına aldı ve topraklarını 13 krallığa bölerek 1887 yılında sömürgeleştirip Natal kolonisine bağladı.³²¹

İngiltere hâkimiyet alanını genişlettikçe bölgedeki diğer Avrupalı güçler İngiltere'nin egemenlik alanına kıvrarak bölgede etkili olmaya çalıştı. Ancak İngiltere bölgedeki sömürge alanlarını genişletmek için Güney Afrika'nın kuzeyinde yer alan Bostvana bölgesini 1885 yılında sömürgeleştirdi. 10 yıl boyunca küçük bir sömürge alanı olarak elinde bulundurduğu bölgeyi 1895 yılında Cape kolonisine bağladı. Bölgenin yeraltı zenginlikleri bakımından değerli madenlere sahip olması altın ve elmas ticaretinde bölgedeki yerel halkın gelir kaynağını oluşturmaktaydı. İngiltere, bölgedeki hâkim güç olan Boerlerin elinde bulunan altın ve elmaslara el koyması ile Boerlerin

³¹⁹ Özey, *Afrika Coğrafyası*, 20.

³²⁰ Halim Gençöğlü, "Güney Afrika'da Irkçılığın Kökeni", *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 2/2 82017) 85.

³²¹ Osman N. Aras, *Akıyla Kararıyla Güney Afrika*, (Bakü, Elektronik Yayın, 2004), 19.

tepkisiyle karşılaştı. Boerler 1899 yılında İngiltere'ye karşı savaş ilan etti. İngiltere ve Boerlerin arasında üç yıl süren savaş İngiltere'nin zaferi ile sonuçlandı böylelikle İngiltere bölgedeki hâkimiyetini pekiştirerek bölgeyi kolonisi haline getirdi.³²² İngiltere'nin Güney Afrika'daki diğer bir sömürdüğü ülkeler ise Lesotho ve Svaziland'dır. Bu ülkeler 1884'te 1903 yıllarında İngiltere'nin hâkimiyetine girmiştir.

İngiltere güneyde ticaret yolunu korumak için bölgeyi sömürgeleştirirken İngiliz kâşiflerden David Livingstone ve Cecil Rhodes gibi isimler Afrika'nın içlerine doğru ilerlemek için kuzeye doğru hareket etmişlerdir. Günümüzde Zanzibar ve Zimbabwe çevresinde faaliyet gösteren bu kâşifler buraların sömürgeleştirilmesinde öncülük etmişlerdir. Livingstone, 1850 ile 1873 arası Afrika'nın iç kesimlerine doğru ilerlerken “Cecil Rhodes ise De Beers Mining Company ve 1888 yılında British South African Company (BSAC)” şirketlerini kurarak bölgenin ekonomik ve siyasi yönden İngiltere'ye bağlı olmasını sağladı.

4.12.3. İngiltere’nin Doğu Afrika Politikası

Afrika kıtasının doğaüstü kıyılarını ve Ümit Burnu’nu geçerek Doğu Afrika’yı keşfeden ilk devlet Portekiz olmuştur. Portekizliler Hindistan’a gitmek için Afrika’nın Doğu kıyılarını takip ederek Hindistan’a ulaşmışlardır. Portekizlilerden sonra Afrika’nın Doğu kıyılarına Ummanlı Arap tacirler gelmiştir. Bu tacirler 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Afrika’nın Doğu kıyılarında hüküm sürecektir devlet kurmuşlardır. İngiltere ise Afrika’nın Doğu kıyılarındaki ilk teması British East India Company (BEİA) aracılığı ile gerçekleştirmiştir.³²³

İngiltere'nin Afrika’nın doğu kıyılarındaki ilk Sömürgecilik faaliyetleri Zanzibar’da gerçekleşmiştir. 1888 yılında Afrika’yı sömürmek için kurulan Imperial British East Africa Company şirketi İngiltere devlet adına toprak kiralarak sömürgeciliğin ilk adımını atmıştır. Ancak bölgede etkili olan diğer bir sömürgeci devlet Almanya kendi çıkarlarını korumak için İngiltere'ye karşı mücadele etmiş ve İngiltere ile 1890 yılında anlaşma imzalayarak Tanzanya'daki İngiliz Alman sömürge sınırlarını netleştirmişlerdir. Anlaşmaya göre 1890 yılında İngiltere Zanzibar’ı sömürgesi ilan etmiştir. Bu anlaşmadan 24 yıl sonra meydana gelen I. Dünya Savaşı ile Almanya Afrika'daki sömürge alanlarından çekilmiş ve Birleşmiş Milletler kararıyla Almanya'nın sömürgesi olan Tanzanya İngiltere'nin sömürgesi olarak ilan edilmiştir.³²⁴

İngiltere'nin Afrika'nın Doğu kıyılarındaki diğer sömürge alanı ise Kenya'dır. İngiltere, Zanzibar çevresinde nüfuz alanını genişletirken Kenya'nın Mumbasa bölgesinde toprak kiralamıştır. İngiltere adına toprak kiralayan Imperial British East

³²² Özey, *Afrika Coğrafyası*, 102-105.

³²³ Esra Sarıkoyun Değerli, "İngiltere'nin Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)", *Akademik Bakış*, Sayı 14, (Nisan, 2008). 1-15.

³²⁴ Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017). 67.

Africa Company bölgede yönetimi ele almıştır. Ancak bölgedeki köle ticaretin nedeniyle bölgenin ticari değerinin kalmamasından dolayı şirket haklarını İngiltere devletine devretmiş ve böylelikle Kenya'yı sömürgeleştirmiştir. İngiltere'nin bölgedeki diğer sömürgeleştirdiği ülke Uganda'dır. Uganda İngiltere ile Almanya arasında imzalanan 1890 yılındaki anlaşmaya göre belirsiz kalmış ve her iki devlet de Uganda'yı ele geçirmek için hâkimiyet yarışına girişmiştir. İngiltere Mısır'ın güvenliği için önemli bir noktada bulunan Uganda'yı bir oldubitti ile sömürge alanı olarak açıklamıştır. Fakat Uganda İngiltere'nin bu girişimleri karşısında İngiltere'ye karşı kendi içerisinde bulunan Buganda ile hareket etmiştir. Buganda 1890 yılında Imperial British East Africa Company tarafından ele geçirilmiş ve 1893 yılında anda yönetimi İngiltere'ye devredilerek İngiltere'nin sömürgesi haline getirilmiştir.³²⁵

İngiltere Doğu Afrika'da bulunan diğer ülkeleri Somali ve diğer sultanlıkları sırasıyla işgal etmiştir. Ancak Süveyş Kanalı'nın açılması ile Fransa bu bölgede İngiltere'ye karşı hâkim güç olmaya çalışmış ve İngiltere ile Fransa arasında süren bir rekabet alanı meydana gelmiştir. 1882 yılında İngiltere Mısır'ı işgal ederek bölgedeki nüfuz alanını genişletmiştir. Somali'ye hâkim olmak isteyen Fransız ve İtalyanlar İngiltere ile bölgenin hâkimiyeti konusunda güç yarışına girmişler ve bu üç devlet ülkenin tamamına hâkim olmadan kendilerine verilen belirli bölgelerde hâkimiyet sürmüşlerdir. Fransa Cibuti'de, İtalyanlar Somali'nin güneyinde yer alan bölgede, İngiltere ise Kızıldeniz ticaret yolunu korumada etkili olabileceği kuzeyde sömürge alanları oluşturmuştur. İngiltere kıyı boyunca deniz ticaret yolunu korumak için önemli noktaları İngiliz ticaret şirketleri yoluyla ya da doğrudan o bölgelerde nüfuz alanı oluşturarak korumaya çalışmıştır. Afrika'nın doğu kısımlarında da yine aynı yöntemi kullanan İngiltere önce şirket eliyle daha sonrasında ise İngiliz donanmasıyla bu bölgeleri işgal etmiş ve kendi sömürge alanlarını oluşturmuştur. İngiltere Somali'den sonra sudan üzerinden Eritre ve Etiyopya'ya işgal etmiştir. Ayrıca Afrika'nın doğu kıyıları boyunca yer alan Reunion, Seyşeller, Mauritius ve Komorolar gibi Adaları sömürgeleştirmiştir.³²⁶

³²⁵ Akalın, "İngiltere'nin Imperial British East Africa Company'den Uganda'yı Alması ve Osmanlı Devleti'nin Bölgeye Bakışı (1887-1894)", 133-172

³²⁶ Özey, *Afrika Coğrafyası*, 104.

5. SONUÇ

Hindistan, Avrupalı devletler için yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile Avrupalıların zihninde Binbir Gece Masalları'nı daki gibi ilgi çekici bir ülke olmuştur. Hindistan yüzyıllar boyu baharat ürünleri ve ipek kumaşlar başta olmak üzere birçok ürünü dünyaya ihraç etmiştir. Hindistan'dan çıkan bu ürünler başta Basra Körfezi ve Kızıldeniz olmak üzere farklı yollarla dünyanın çeşitli bölgelerine nakledilmiştir. Bu ürünler ihraç edilirken geçtiği güzergâhlar üzerindeki tüccarlarla büyük kazançlar bırakmış, ulaşmış olduğu pazarlarda yüksek fiyatlara alıcılarıyla buluşmuştur. Hindistan'ın bu zengin iktisadi yapısı, Batılı devletlerin gözünde Doğunun zengin bir kıta olarak algılanmasına neden olmuştur. Avrupalı devletler bundan dolayı Hindistan'a ulaşma ve Hindistan ticaret yollarını ele geçirme siyasetini gütmüşlerdir.

15. yüzyıla kadar Hindistan ticaret yolları Osmanlı, Memlûklüler gibi güçlü Müslüman devletlerin hâkimiyetindeydi. Avrupalı devletlerin bu yolları ele geçirmek için Müslüman devletlere karşı mücadele etmesi ve bu mücadelelerden mağlup ayrılması onların bu ticaret yollarına hâkim olmalarını imkânsız kılmıştı. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'i Türk gölü haline getirmesi ve buradaki ticari yollar ile limanlara sahip olması Avrupa devletlerini yeni yollar bulmaya yönlendirdi. 15. yüzyılın sonlarında Portekizliler Afrika kıtasını dolanarak Afrika'nın en uç noktası Ümit Burnu'na oradan da Hindistan'a ulaştılar. Portekizlilerin açmış olduğu bu yeni yol Osmanlı ve Avrupa coğrafyasında ekonomik değişimlere neden oldu. Portekizliler Hindistan'a giden yeni bir ticaret yolu keşfederek Akdeniz'de hüküm süren Osmanlı Devlet'ini ve Memluk Devlet'ini ekonomik olarak zarara uğrattı. Portekizliler bu yolla büyük gelirler elde ederken kısa zamanda diğer Avrupa devletlerinin dikkatinin buraya kaymasına neden oldu.

Sömürgecilik faaliyetlerine geç başlayan İngiltere 16. yüzyıldan sonra denizde ve sömürge alanı kara parçalarında güçlenmeye başladı. 17. yüzyıldan sonra Hindistan'da hâkimiyet kurmaya başlayan İngiltere Hindistan'a sahip olmak isteyen Avrupalı rakiplerini parça parça bölgeden uzaklaştırdı. Bölgedeki rakiplerin uzaklaştırdıktan sonra İngiltere, Hindistan ticaret yolunun tek hâkimi olmayı başardı. Bu bölgeden Avrupa'ya ham madde taşıyan İngiltere kısa sürede Güneydoğu Asya'yı İngiliz ürünlerinin pazarı haline getirdi. İngiltere'nin bu faaliyetleri 19. yüzyıla girerken İngiliz devletinin en önemli gelir kalemi haline dönüştü. Hindistan'ın İngiltere için en büyük gelir kalemine dönüşmesinin sebebi ise Amerika kıtasındaki sömürge alanlarının kendisine isyan etmesi ve Amerika Birleşik Devletleri adı altında bağımsızlığını ilan etmesi oldu. Bundan dolayı İngiltere Hindistan ve Hindistan ticaret yolu üzerine gelebilecek her türlü tehdidi takip ederek bertaraf etmeye gayret etti.

İngiltere'nin Hindistan ticaret yolunu korurken en büyük tehditler Fransa ve Rusya'dan geldi. Fransa 1798 yılında Napolyon önderliğinde Mısır'ı işgal ederek

Akdeniz'e hâkim olma, arkasından Mısır üzerinden yeni bir güzergâhla Hindistan'a ulaşabilmeyi amaçladı. Ancak İngiltere, Fransa'nın bu faaliyetine karşılık Osmanlı ile işbirliği yaparak 1801 yılında Fransa'yı Mısır'dan çıkardı. Mısır'a hâkim olma fikrinden vazgeçmeyen Fransa Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valisi olmasıyla birlikte birçok alanda anlaşmalar yaparak bölgede faaliyetlerini artırıp kendine nüfuz alanı oluşturmıştır. Fransa'nın amaçlarının farkında olan İngiltere, 1840 yılında “Londra Protokolü” ile Mısır'ın Mehmet Ali Paşa'ya verilmesini sağladı ve bu doğrultuda Fransa'nın Mısır üzerindeki etkisini azalttı. Mısır üzerindeki amaçlarından vazgeçmeyen Fransa Hidiv İsmail Paşa'nın Vali olması ile tekrardan bölge üzerindeki emellerini faaliyete geçirmiştir. Hindistan'a gidecek yeni bir ticaret yolu arayışında olan Fransa Mısır ve Akdeniz'i birbirine bağlayacak Süveyş Kanalı projesine girmiş, 1869 yılında Süveyş Kanalı'nı açarak bu amacına yaklaşmıştır. Fransa'nın Mısır üzerindeki emellerinin farkında olan İngiltere Süveyş Kanalı hisselerini büyük bir kısmını alarak Fransa'nın hareket alanını kısıtlamış ve 1882 yılında Mısır'ı işgal ederek Fransa'nın bölgedeki nüfuzunu sonlandırmıştır.

Mısır üzerindeki nüfuz alanını İngiltere'ye kaptıran Fransa 1840 yılından sonra ticaret yolları üzerinde söz sahibi olmak için Lübnan üzerinden İngiltere'yi kısıkaca almaya çalıştı. İngiltere Lübnan'da Fransızlara karşı Dürzîleri destekledi, Fransızlar ise İngiltere'ye karşı Marunîleri kullandı. Lübnan'da yaşanan bu güç mücadelesi 1861 yılında Birleşik Lübnan Anayasası ile Lübnan muhtariyete dönüştürülmesi ile neticelendi. Böylece Fransa'nın ticaret yoluna hâkim olma çabası İngilizler tarafından boşa çıkarılmış oldu.

Ticaret yolları üzerinde sürekli tehditlerle uğraşan İngiltere, Hindistan ticaret yolunu korumak için Doğu Akdeniz'de stratejik noktaları kontrol ederek Rusya ve Fransa'ya karşı üstünlük kurmayı amaçladı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti ile diğer Avrupa devletleri arasında denge kurma çabasına girdi ve kendi çıkarları için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar savundu. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gücünü kaybeden Osmanlı'ya karşı Avrupa devletlerinin baskılarının artması sonucunda Osmanlı Devleti'nin dağılacağını varsayarak kendine düşebilecek pastadan büyük pay almayı amaçlayıp Osmanlı Devleti aleyhine çalıştı. Bu kapsamda 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nda Rusya'nın galip gelmesine bağlı olarak Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ı geçici olarak istemiştir. Osmanlı Devleti İngiltere'yi yanına çekmek için İngilizlerin Kıbrıs'a yerleşmesine izin vermiştir. İngilizlerin Kıbrıs'a yerleşmesini istemeyen Fransa, İngilizlere tepki göstermiştir. Fransa'nın bu çıkışına karşılık İngiltere, Fransa'nın Tunus işgaline ses çıkarmayarak bölgede varlığını kabul ettirmiştir.

Siyasi birliğini geç sağlayan Almanya sömürge yarışında Fransa ve İngiltere'ye karşı geride kalmıştı. Bu açığı kapatmak için Osmanlı Devleti'ne yaklaşıp Berlin'den başlayarak önce İstanbul'a daha sonra Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinden Bağdat ile

Basra Körfezine kadar demir yolu hattı imtiyazını elde etmişti. Almanların bu imtiyazla İngiltere'nin ticaret yollarının tehdit etmeye başlaması İngiltere'nin tepkisine neden olmuştur. İngiltere ilk olarak Lynch Şirketi'ne rakip olarak kurulan Umman-ı Osmanî şirketinin iflas etmesini sağlamış ve daha sonrasında bölgedeki etnik gruplarla işbirliği yaparak Almanların projelerini sabote edip sonuçlanmasını engellemiştir.

İngiltere, Doğu Akdeniz, Basra Körfezi ve Kızıldeniz'de ticari ve siyasi üstünlüğünü korumayı hedeflemiştir. Bu güzergâhlar üzerinde İngiltere'nin üstünlüğünün korunması, Hindistan'ın savunulması ve Doğudaki sömürge İmparatorluğu ile iletişim sağlanması açısından önem arz etmekteydi. Bunların yanı sıra Sanayi İnkılâbı ile başlayan endüstrileşmedeki gelişmeler sömürgecilik, siyasi rekabet ve askeri güç Avrupa dışına çıkarak yeni kıtalarda özellikle Mezopotamya bölgesi, Afrika'nın kuzey ve doğu kıyıları Uzakdoğu büyük devletlerin rekabet alanı olmuştur.

İngiltere, Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra kanalın hisselerinin büyük bir kısmını ele geçirmesinden itibaren Kızıldeniz ticaret yolunu korumak için bölgede Fransa ile mücadeleye girdi. Fransa, Süveyş Kanalı'nın olduğu bölgeye hâkim noktaları ele geçirmek için İngiltere'ye karşı mücadelelerde bulundu. İngiltere ise Mısır, Sudan, Somali, Sevakin Adası, Umman, Yemen, Aden Körfezi, Perim Adası gibi stratejik noktaları işgal ederek Fransa'nın bölgedeki nüfuzunu kırmıştır.

İngiltere, Hindistan ticaretini zinde tutmak için birçok ticaret yolu kullanmıştır. Bu yollar Ümit Burnu, Basra Körfezi ve Kızıldeniz ticaret yolları olmuştur. Hindistan'dan başlayarak İngiltere'ye kadar uzanan bu yollar; Ümit Burnu yolu üzerinde bulunan Sudan, Somali, Mozambik, Güney Afrika, Nijer, Gambiya; Basra Körfezi yolu üzerinde bulunan Kuveyt, Bahreyn, Katar, Irak, Kıbrıs, Lübnan; Kızıldeniz ticaret yolu üzerinde bulunan Umman, Yemen, Mısır gibi devletler üzerinden geçmiştir. İngiltere bu yolları korumak için Fransa, Rusya, Almanya, İtalya ve bölgede bulunan devletlerle mücadele etmiştir. Bu mücadeleler genellikle askeri, siyasi ve ekonomik baskılarla gerçekleşmiştir.

İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği emperyalist devletlerin Ortadoğu ve Afrika'daki hegemonyası II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Savaş sonrasında sömürgeci devletler Asya ve Afrika'daki sömürgelerini kaybetmiş. Burada bağımsız devletler kurulmuştur. Ancak görünüşte bağımsız olan bu devletler emperyalist devletlerin ekonomik, siyasi ve kültür sömürgesiyle hala işgal altındadır. Özellikle ticaret yolu ve yer altı zenginliklerinin bulunduğu bölgelerde sistemli bir şekilde terör olayları, ırkçılık siyaseti, din ve mezhep savaşları, İç savaş, kargaşa çıkarttırılarak bölgedeki hakimiyetlerini korumayı sürdürmüşler ve sürdürmeye de devam etmektedirler.

Emperyalist güçlerin sömürge alanlarında kullandığı diğer bir yöntem ise vekil savaşları yaptırmasıdır. Emperyalist güçler üçüncü devletler üzerinden yer altı kaynakları bakımından zengin olan Ortadoğu ve Afrika'da vekâlet savaşları

yaptırmaktadırlar. Bu kargaşa ortamında kendileri için gerekli ham maddeleri hem daha uyguna almakta hem de bölgede ki savaşı körükleyerek terör örgütleri ile bu bölgedeki devletlere milyarlarca dolarlık silah satışı yapmaktadırlar.

Yakın tarihimizde Tunus'ta başlayan Arap Baharı zaman içinde Kuzey Afrika ve Ortadoğu'yu etkisi altına almış ve mevcut rejimlerin değişmesine neden olmuştur. Rejim değişikliği ile birlikte bölgede siyasi boşluklar meydana gelmiştir. Bu siyasi krizden yararlanan terör örgütleri ve İsrail nüfuz alanlarını ve topraklarını genişletmeye başlamıştır. Kriz ortamını fırsata çevirmek isteyen ABD ve Avrupalı devletler bölgeye askerî üstler kurarak bölgedeki siyasi ve ekonomik sömürüyü kendi lehlerine çevirmek istemektedir. Batılı devletlerin bu aç gözlülüğü günümüzde devam etmektedir. Zamanla bu açgözlülük III. Dünya savaşına giden yolu açacaktır.

KAYNAKLAR**Arşiv Belgeleri**

- (BOA), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. AJDVN.DVE. / 5-30, 29,10.1260 (H).
 (BOA), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. AJDVN.DVE. / 5-32, 29,10.1260 (H).
 (BOA), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. HR.SYS / 33-53, 26.08.1895 (M).
 (BOA), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. Y. PRK.TKM./ 6-3, 14.06.1300(H).
 (BOA), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. Y. PRK.TKM./ 6-7, 14.06.1300(H).

Tetkik Eserler

- Acar, İrfan C. *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Afyoncu, Erhan ve Ahmetbeyoğlu, Ali. *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001.
- Akalın, Durmuş. “İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında Perim Adası (1798-1914)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.3/56, (2014). www.academia.edu/42024021
- Akalın, Durmuş. *Süveyş Kanalı Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi (1854-1882)*. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- Akalın, Durmuş. "İngiltere'nin Imperial British East Africa Company'den Uganda'yı Alması ve Osmanlı Devleti'nin Bölgeye Bakışı (1887-1894)", *Dergipark.*, Cilt 36, Sayı 62, (2017), 62-133. [/dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47739/602991](http://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47739/602991)
- Akalın, Durmuş. “XIX. Yüzyılda Aden Körfezi’nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti”, *I.Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi* (Saraybosna/BOSNA HERSEK) ed. Hasan Kara. *Denizli (04-05 Mayıs 2015)*. <https://gcris.pau.edu.tr/bitstream/11499/45927/1>.
- Akar, Mustafa . *Arşiv Vesikaları Işığında Cebel-i Lübnan ve Şam Hadiseleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Aras, Osman N. *Akıyla Kararıyla Güney Afrika*. Bakü, Elektronik Yayın, 2004.
- Arslanyürek, Yaşar,Alpoğlu,Oğuz,İngiltere’nin Sömürgecilik Politikası Çerçevesinde Fırat Vadisi Demiryolu Projesi.*Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*,5(10), 2023,759-774. <https://doi.org/10.53718/gttad.1184222>
- Akbulut, Uğur. *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri’nde İlk İngiliz Vapurları*. İstanbul: Çizgi Yayınları, 2016

- Ali, Abdisalan Elmi. *Somali Halkının Sömürgeciler Karşısındaki Bağımsızlık Mücadeleleri (1895-1960)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Altınbaş, Deniz. "İnsanlığa Karşı Suçlar ve Yeni-Sömürgecilik", *Dergipark*, 11 (Ocak 2011), 33-76. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ustich/issue/44805/557294>
- Altundağ, Şinasi. "Mehmet Ali Paşa". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998. 7/566-579.
- Altundağ, Şinasi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831-1841. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Armaoğlu, Fahir. *Siyasi Tarih 1789-1960*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.
- Badem, Candan . *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017.
- Baştürk, Saadettin. "Yemen'de Osmanlı-Zeydî Mücadelelerinin Sebepleri ve Sonuçları". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*. C.9 sayı 1. (Temmuz 2013), 11-20. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1670543>
- Baştürk, Saadettin. *Tarih-i Yemen ve San'a, C. I-II*, Ankara: Tashan Kitap Yayınları, 2013.
- Bayur, Y. Hikmet. *Hindistan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Black, Jack (ed., *Deniz Savaşları 1453-1815, Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı (1453-1815)*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 113.
- Blakemore, Erin. "Sömürgecilik Nedir?" *National Geographic*. Erişim: 15 Kasım 2023. <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/colonialism>.
- Bradford, Ernle. *Akdeniz Bir Denizin Portresi*. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- Britannica, Vasco da Gama'nın izlediği rota. Erişim: 15.10.2023.
- Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. 1974.
- Choueiri, M. Youssuf . *Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2011.
- Collins English Dictionary. Erişim, 15 Kasım 2023. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>
- Çabuk, Mustafa. *İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Orta Doğu'daki Propaganda Faaliyetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Çabuk, Vahid. *Kuruluştan Cumhuriyete Büyük Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Emre Yayıncılık. 1999.

- Çalışkan, Emre. “İngiliz Sömürge Şirketlerinin Sömürge Siyasetindeki Rolü: Doğu Hindistan Şirketi, Kraliyet Afrika Şirketi, Virginia Şirketi Örnekleri”, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 6/2, (2022), 107-121. <https://www.academia.edu/>
- Çaycı, Abdurrahman. *Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Çınar, Tuba. “Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı” Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, *Mustafa Öztürk (ed.) vd. 393-414. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları*, 2012.
- Çolak, Kamil. “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi”. *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt:10, Sayı:2.(2008).141-186. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0008593>
- Çomak, Hasret (ed.). *İngiltere’nin Afrika Politikası*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2017.
- Darkot, Mehmet Besim ve R. Harmann, “ Fırat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Eskişehir: TDV Milli Eğitim Basımevi. 6/622.
- Davies, K., G., *The Royal African Company*. ABD: Northwestern Üniversitesi, Routledge/Thoemmes Press., 1999.
- Değerli, Esra Sarıkoyun. "İngiltere'nin Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)". *Akademik Bakış*, Sayı 14, (Nisan, 2008). www.academia.edu
- Dizlek, Özkan. *Sömürgecilik ve 1763- 1947 Dönemi Pax- Britannica: Hindistan Örnei*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Doğan, Orhan , Erdoğan, Aysel ,XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan’ın Yeri ve Önemi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (3), 2017,839-847.
- Doğan, Meryem. *İngiltere’nin Amerika’da Uyguladığı Sömürge Siyaseti (1620-1774)* (Erzincan: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007).
- Doğancay , Sungur. “XIX. Yüzyılda Fırat ve Dicle Havzasında Büyük Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri”. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 1 / Sayı 0, 2016.
- Doğancay, Sungur. *İngiltere’nin Irak Siyaseti (1798-1876)* (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.
- Dufour, Ronald. *Sömürge Amerika*. Amerika: West Group, 1994.
- Ekinci, İlhan . *Fırat ve Dicle’de Osmanlı-İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*. Ankara: Asil Yayınları, 2007.
- Elisseef, Nikita. *Fiziki Plan, İslam Şehri*. çev., Elif Topçugil. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.

- Eraslan, Cezmi. “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. sayı 35, 1994. https://www.academia.edu/36884913/%C4%B0ngilterenin_Irak_Siyaseti_1798_1876
- Erdoğan, Aysel. *XIX. Yüzyılda İngiltere’nin Türkistan (Orta Asya) Politikası (İngiliz Kaynaklarına Göre)*, (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2017.
- Erinç, Sırrı. “Hindistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 18/96
- Ermağan, İsmail. *Dünya Siyasetinde Afrika 2*, Ankara: Nobel Yayınları, 2015.
- Ferro, Mar. *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi, 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*. İstanbul: İmge Yayınevi, 2017.
- Ganado, Albert . *İngiliz ve Fransız Karikatürlerinde Malta, 1798-1815*. London: Said International Yayıncılık, 1989.
- Gençoğlu, Halim. “Güney Afrika’da Irkçılığın Kökeni”, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 2/2 (2017)
- Gökkaya, A. Kürşat - Yeşilbursa, Cemil Cahit. *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*. İstanbul: Siyasal Kitabevi, 2008.
- Gökalp, Yusuf. “Zeydiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 44/328-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2013
- Görgeç, İsmail. *Doğu Akdeniz’de İngiliz Fransız Mücadelesi*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yüksek Lisan Tezi, 2013.
- Gülsoy, Ufuk . *Hicaz Demiryolu*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994.
- Gündüz, Ahmet. “Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler ‘Ortadoğu Örneği’ ”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 9- Sayı XXV, (Mart 2016) 763-784,
- Güner, Selda. *Osmanlı Arabistan’ında Kıyam ve Tenkil Vehhabi-Suudiler (1774-1819)*. (İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları. 2013.
- Gürsoy, Deniz. *Baharat ve Güç*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2012.
- Hanılçe Murat. “Coğrafi Keşiflerin Nedenlerine Yeniden Bakmak”, *Tarih Okul VII*, (Mayıs- Ağustos 2010) 47-70. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/144858>.
- Harun Gümrükçü (ed.) vd. *Küresel Kutup Çağı*. Ankara: Efil Yayınevi, 2017.
- Haslip, Joan. *İngiliz Merkezli Şark Politikası ve II. Abdülhamit*. çev. Zeki Doğan. İstanbul: Fener Yayınları, 1998
- İhsan Süreyya, Sırma. *Osmanlı Devleti’nin Yıkılışında Yemen İsyanları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.
- İrtem, Süleyman Kani. *Osmanlı Devleti’nin Mısır, Yemen ve Hicaz Meselesi*. İstanbul: Temel Yayınları, 1999.

- İvanov, Nikolay. *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574*. çev. İlyas Kemaloğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Karaca, Taha Niyazi. *Büyük Oyun*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Karadeniz, Yılmaz ve Kara, Hidayet. "Bağdat, Basra, Bahreyn ve Necid Bölgelerinde Osmanlı-İngiliz Nüfuz Mücadelesine Dair Layiha", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010.
- Karal, Enver Ziya *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970.
- Karal, Enver Ziya. *Fransa-Mısır*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941).
- Kasalak, Kadir. *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*. Ankara :Genel Kurmay Basımevi, 1993.
- Kasalak, Kadir. "Manda Sistemi ve Irak ile Suriye'de Uygulaması". *Birinci Ortadoğu Semineri Bildirileri*, ed. Mustafa ", vd. 57-87, Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırma Merkezi, 2004.
- Kavas, Ahmet. *Osmanlı-Afrika İlişkileri*. İstanbul Kitabevi yayınları, 2011.
- Kavas, Ahmet. *Geçmişten Günümüze Afrika*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017.
- Kavas, Ahmet. "Sömürgecilik", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 37/394-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2009
- Kent, Marian. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Basım Yayınları, 2013.
- Keskin, Turan. *Fırat ve Dicle Nehirleri Üzerinde Yapılan Ticaret (1838-1914)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012..
- Kızıltoprak, Süleyman . *Ali Paşa'dan II. Abbas Hilmi Paşa'ya Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*. İstanbul: TBBD Yayınları, 2010.
- Kızıltoprak, Süleyman. *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Kirk, E. George. *A Short History Of The Middle East*. Newyork: Frederick A. Praeger Publisher, 1961.
- Kocabaş, Süleyman. *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere*. İstanbul: Vatan Yayınları, 2003.
- Kocabaş, Süleyman. *Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar*. İstanbul: Vatan Yayınları, 1990.
- Kocabaş, Süleyman. *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları*. İstanbul: Vatan Yayınları, 1999.
- Köksal, Cengiz. *İngiliz Sömürgecilik Modeli: Hindistan'ın Şirketler Yoluyla Sömürülmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

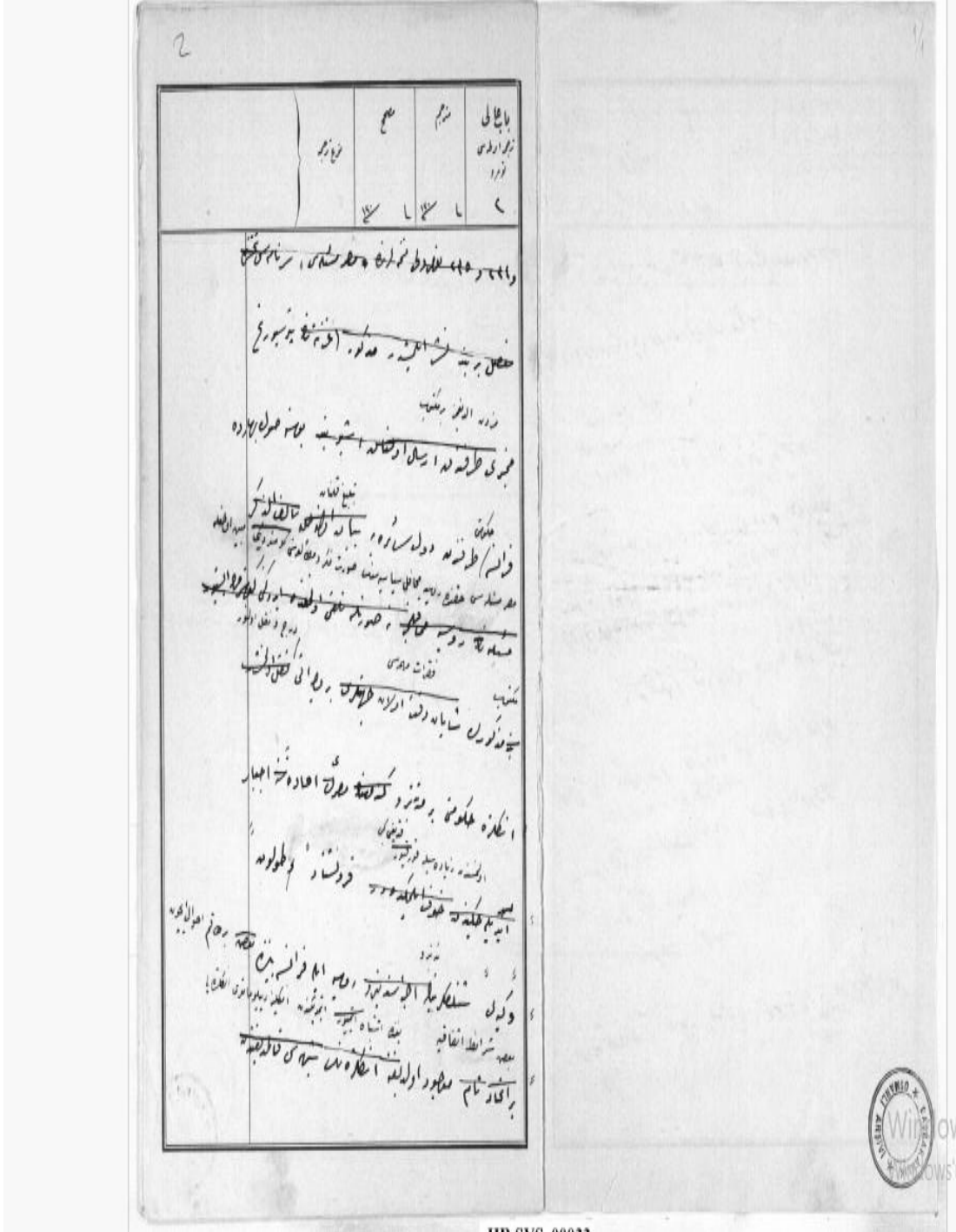
- Kurşun, Zekeriya. *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998).
- Küçükcalay A. Mesud. *Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler - Avrupa ve Osmanlı Devleti*. Konya: Çizgi Yayınevi, 2001.
- Lewis, Bernard. *Modern Orta Doğu*. çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sabah Kitapları, 1996.
- Lutskiy, Borisoviç. *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, Çev., Turan Keskin. İstanbul: Yordam Kitap, 2011.
- Maksudoğlu, Mehmet. *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999.
- Margaret Kohn, (2006), "Colonialism", Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford University,, (Erişim Tarihi: 11.09.2023) .
- Merry E Wiesner-Hanks. *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, Çev. Hamit Çalışkan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Oral, Cavid. *Akdeniz Meselesi I. Adana*: Bugün Matbaası, 1643.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- Orhun, Fatma Çalık. "Sevakin Adası Ve Türkiye'nin Afrika Politikası". *International Social Sciences Studies Journal*, 5(35) (Mayıs 2019), 2500-2511.
- Ortaylı, İlber *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleleri 1*. Birinci Baskı. İstanbul: Turhan Kitabevi, 2000.
- Oxford English Dictionary. 2023. "Colonia", <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=koloni> (Erişim Tarihi: 11.09.2023).
- Oxford English Dictionary. Erişim, 15 Kasım 2023. <https://www.oed.com/?tl=true>
- Öke, Mim Kemal. *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*. İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları vakfı Yayınları, 1987.
- Özcan, Azmi. "Haydarabad Nizamı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/32-35.
- Özcan, Azmi. *Pan-İslâmizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Özcan, Azmi. "İngiliz Sömürgeciliği". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/296-299.
- Özcan, Azmi. "Hindistan-III. Tarih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/71-81.
- Özcan, Azmi. "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/296-299.

- Özcan, Azmi. “İngiltere.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,(İstanbul: TDV Yayınları,2000), 22/296-299.
- Özey Ramazan. *Afrika Coğrafyası*, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2016.
- Özey Ramazan. *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2004.
- Özkaya, Olcay. *Tanzimat Devri Cebel-i Lübnan Olayları (1860-1861)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Özkul Ali Efdal. “Kıbrıs’taki İngiliz Konsoloslugu ve Faaliyetleri”, Haydar Çoruh (ed.). *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011303- 351.
- Öztürk, Mustafa, Kılıç Orhan ve Çakar Enver Ed. *Birinci Ortadoğu Semineri, (Kaynaklar, Kavramlar ve Metodoloji) Bildiriler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları 2009.
- Öztürk, Mustafa. “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010.
- Pedani, Maria Pia. “Venedik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/44-47. İstanbul: TDV Yayınları,2013.
- Rafeq, Abdulkerim.*Farklı Bir Güç Dengesi–18. ve 19. Yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu. Ortadoğu Tarihi – Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften*, çev. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2011.
- Rohde, Hans . *Asya İçin Mücadele*, çev. Bnb. Nihat,. İstanbul: Askeri Matbaa, 1932.
- Sabol, Steven . *Orta Asya’da Rus İngiliz Rekabeti*, çev. Nasuh Uslu, Türkler, C.18. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Seyyid,Eymen Fûad,“Mehdiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 28/380-382. Ankara: TDV Yayınları, 2003
- Shaw J. Stanford ve Kural, Ezel. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: E Yayınları, 1994.
- Sırma, İhsan Süreyya. “Yemen”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Soysal İsmail. *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-18029)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Spagnola, John P. *France and Otoman Lebanon 1861-1914*. London: Published for The Middle East Centre St Antony’s College Oxford, 1977.
- Stanford Felsefe Ansiklopedisi. Erişim: 15 Kasım 2023. <https://plato.stanford.edu/search/search?query=colonia>
- Stratejik ortak, İngiliz Sömürgeleri (1919), Erişim: 14 Aralık 2023. <https://stratejikortak.com/2019/11/somurge-devletleri-somurge-haritalari.html>
- Strickland, L. *Leibniz’s Egypt Plan (1671–1672): From Holy War To Ecumenism*", *Intellectual History Review*: (2016). 26(4), 461-476.

- Şenzeybek, Aytekin , Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 31, 2011, 173-216.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2013), *Osmanlı İdaresinde Sudan*. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını.
- Tanoğlu, Ali. “Mısır ve Süveyş Kanalı”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, II/ 3-4, (1953), 35.
- Taşpınar, İsmail. “Marunîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 28/71-72. Ankara: TDV Yayınları, 2003
- Taylor, A. “Map: The rise and fall of the British Empire.” *The Washington Post*, Erişim Tarihi: 15.10.2023
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. Erişim, 11 Kasım 2023. <https://sozluk.gov.tr/>
- Uçarol, R., (1978). *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı İngiliz Anlaşması*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1978.
- Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1982.
- Utku, Nihal; Şahin Çöl. Gemi ve Tacir: 1 Kızıldeniz, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Ülman, A Haluk. *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2002.
- Ülman, Haluk *1860–1861 Suriye Buhranı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966.
- wikimedia.org. wiki/File:Transasia_trade_routes (I. Yüzyıldaki İpek yolu Haritası).Erişim: 24 Aralık 2023.
- wikipedia.org. Portekiz Coğrafi Keşifleri. Erişim Tarihi: 15.10.2023.
- Yarar, Ayşe. “Latin Amerika’da İspanyol Sömürgeciliği ve Simon Bolivar’ın Bağımsızlık Mücadelesi”, *International Journal of History*, V. 5(January 2013), 391-403.
- Yıldırım, Taner. “Abbasîlerin Kuruluşundan Fatimilere Doğu Ticaretinde Basra Körfezi İle Kızıl Deniz Arasındaki Rekabet”, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 8 (Ocak 2012). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odam/issue/60951/905456>
- Yıldız, M. Cengiz. “Osmanlı’dan Günümüze Demiryolu Politikalarına Genel Bakış” *EKEV AKEDEMİ Dergisi*, 8/19 (Bahar 2004).
- Yılmaz, Esra. “İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9/2, (Kasım 2017), 672-683. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sarkiat/issue/30758/321426>.
- Yiğit, İsmail. “Memlükler”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 29/90-97- Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Zia, Nasim. *Mısır’ın İngiltere’ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*. İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1975.

EKLER

EK 1: İngiltere'nin Mısır meselesi ve Şark politikası ve buraları elde tutmak için çevirdiği entrikaların Uzakdoğu ve Ortadoğucu karıştırdığına dair neşriyat (M. 1895)³²⁷

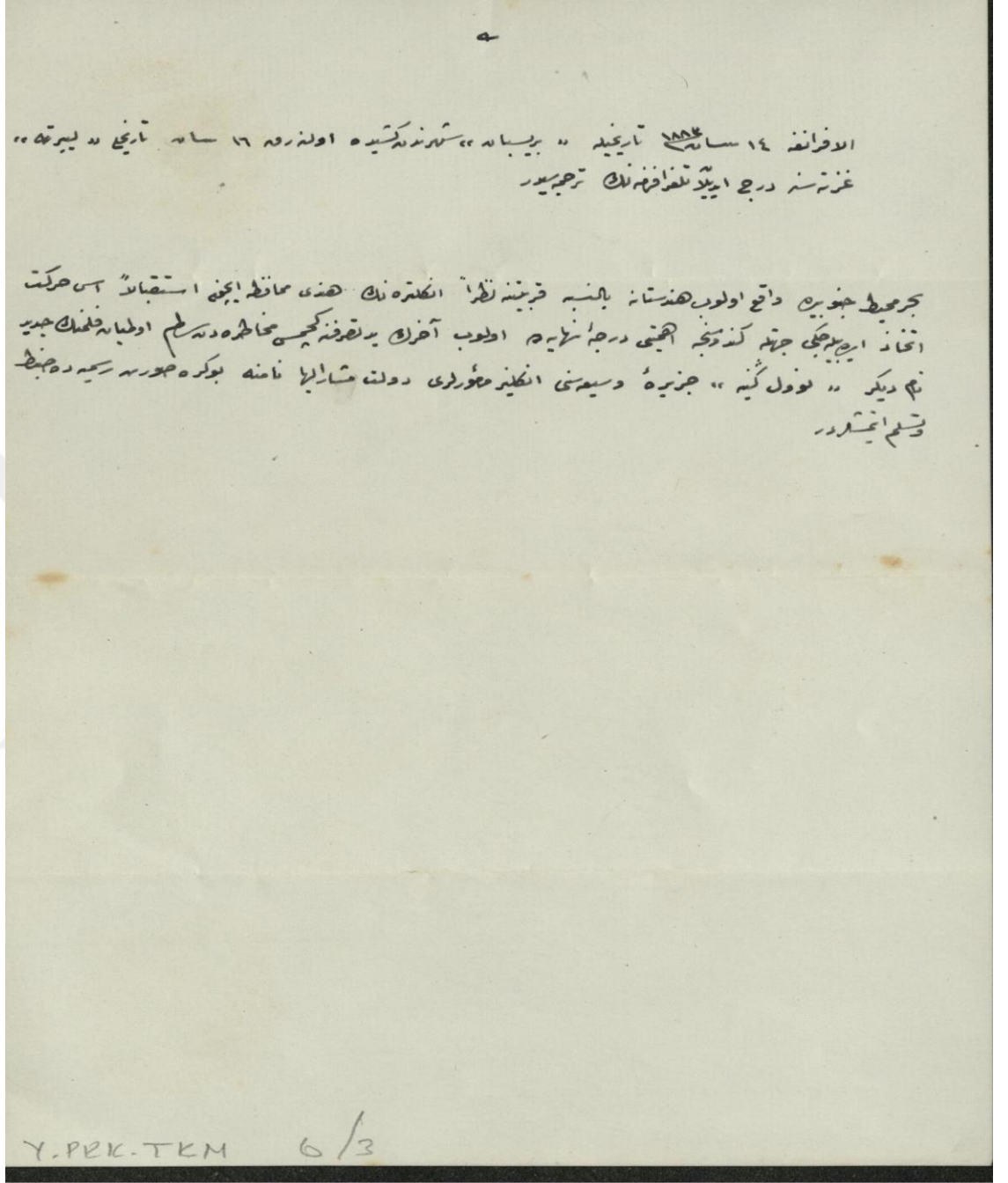
Bab-ı Ali Tercüme Odası Numru 2 Mütercim fi 100 Musahhih fi 1300 Numru tercüme³²⁸

³²⁷ BOA). HR.SYS / 53, 26.08.1895 (M).

Ve 233 ve 235 numaralı nüshalarında Mısır meselesi sernamesi tahtında mufassal berbend neşir eylemiştir mezkur gazetenın Petersburg muhabiri tarafından irsal olunan işbu bend Bosna sonbaharda Fransa hükümeti tarafından düvel-i saireye tebliğ kılınan salifü’z-zikir mübeyyin olunan meselenin Rusa muhasafasınca ne suretle telakki olunmakta idüğünü göstermek istiyor mektub-ı mezkurun şayed dikkat olan cihetleri ber vech-i ati nakil olunmuştur İngiltere hükümeti Petersburg kendusunun Mısır’ın iadatına ihbar olunmasından ziyadesiyle korkuyor kadimi gibi Karunşatad Tolun ve Gidi şenliklerinin icrasından beru Rusya ile Fransa beyninde mühim bir takım ahval için bazı şerait-i ittifake mevcut olduğuna baide-i istibah etmediğinden İngiliz diplomatları İngiltere’yi ...

Özet:İngiltere’nin Mısır meselesi ve şark politikası ile buraları elde tutmak için çevirdiği entrikaların Uzakdoğu ve Ortadoğu’yu karıştırdığına dair bilgiler içerir

EK 2: Hindistan'ın İngiltere İçin Ehemmiyetinden Bahseden Liberte Gazetesinde çıkan haberm (H. 1300)³²⁹

Y.PRK.TKM.00006.00003.001

Hüve

Alafranga 14 Nisan 1883 tarihiyle Berisban şehrinden keşide olunarak 16 Nisan tarihli Der-liberte gazetesine derç edilen telgrafnamenin tercümesidir

³²⁹ (BOA). Y. PRK.TKM./ 6-3, 14.06.1300(H).

Beher muhit cenubide vaki olub Hindistan'a bi'l-nesebe karabetine nazaren İngiltere'nin hindi muhafaza için istiklalen asi hareket-i ittihaz edebileceği cihetle kendisince ehemmiyeti derece-i nihayede olub aherin yed-i tasarrufuna geçmesi muhataradan satm? Olmayan Flemenk cedid nam diğer Novel Künye cezire-i vesaisini İngiliz memurları devlet-i müşarun-ileyha namına bu kere suret-i resmiyede zabt ve teslim etmişlerdir

Özet: Bu metin, 14 Nisan 1883 tarihinde Paris'ten gönderilen ve 16 Nisan tarihinde Der-liberte gazetesinde yayımlanan bir telgrafnamenin tercümesidir. Telgrafnamede, İngiltere'nin Hindistan'ı koruma amacıyla stratejik öneme sahip olduğu belirtilen Novel Künye adlı adayı ele geçirdiği bildirilmiştir. İngiliz memurları, bu adayı resmi olarak İngiltere adına zabt ve teslim etmişlerdir. Bu adanın güneyde olup Hindistan'a yakınlığı nedeniyle İngiltere için büyük öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır.

EK 3: İngiltere ve Fransa'nın sömürge siyasetleri ve aralarındaki rekabet, üçlü ittifak mukavelesinin akdi, Hindistan'ın İngiltere için önemi memurunda çeşitli gaztelerde çıkan makale tercümeleri (H.1300)³³⁰

-۱-

فرانسه و انگلته متفرق سرنام سید آفرانقه ۱۷ ساره ۱۸۵۳ تا ریخی "لوسیف" غزته سنه مندرج مقالته ترجمه سید

انگلته ده متفرق سید و حق بعضه فرانسه لر طرفنده دخی قبول اولمسه بر اعتقاد واردرکه او اعتقاد کوره کوما فرانسه لر مالک بعیده ده متفرق
احداث ایتلاک و زده وجوده کتوره بیکری متفرق حبه اواردی بیلمه لر عیسی بزجه بو اعتقاد باطن اولوب بطریق یعنی فرانسه متناک بوضع
محل سازه ده استغنی قالمیخی یونکره اثبات ایلیمه بر قضیه اولدیغی حقیقه بو حقه نکره اثبات لزوم کوره میوب عالم سیاسیده متوالیه بالخاصه
جالب دقت اولونه وجوده حکومتی الی و اسع دولته دولتی الی قوی واک متیندی اولدیغی واک بولناکه بر صاره اوزرینه انگلته قی و لر لر
نظر دقتاری جیب ایل آکفا ایلر او ماده دنه مزمن برنوه مختاریت اداره اعتبارنک استحقاقی اوزر سید هندستانه سر نای ظهور اولونه استعد
و شتابنده واقعا خطه جیب مذکوره ده حکم نفوذی یل قوی و تبه اسلره مستند اولو سید انگلته ناک برلواها طرفنده وقوع کربله حاکم نای
بر هجیم و غلویه مخاطره زجه غلبه ایلر بیلر حاکم درکار ایلر دولت مسا ایلر ناک بقدر برلره کندوق سوریه مدیک کی هندستانه اهلینک دخی حجب
قلوبه موفقه اولر دخی دخی قابل انکار دکلر مع مافیه انگلته ایلر هندستانه حکومت عظیم زمانی شمدیده بیلر ایلر دیندنز انجمن ملی
کونده کونه تزیاده مستعجبی کورنکه در فی الحقیقه خطه مذکوره ده بولناکه اور ویا لور بالکز عکر و مأموریه ایلر بر مقدار تجارده عبارته اولر
برلورلر مقدار نفوسه نسبتله لایق قیلمینده و بولرک ایلر عار تا غائب اولسه دیلک اولوب استیواها لایق و اوزرینه تا تیر نفوذی مفقود
حکمت در واقعا انگلته هندستانک تروت و مافی تزیاده ایلر هندلرک کالون فقر و کنت ایلر بولرلر باقی ایلر بولرک زاده و عارت
حالای ایلر هیچ بری یا یلمسه دیکدر بیکر مقابل اهلای قیدیه انگلته مدینه تراس ایلر امور سیاسی ایلر اشتغال لاندننده حصه اولر
نا سده بر طاقم استقلال صی و آراء ولری نمایانه اولقلقه با شومشده بولوغه لر هندلرک بویه اصل و ارز ولری هندستانه قطعات مختلفه سنک ایلر
قوی اتحاد ایلر مربوط و متحد و حر و سبست اولدیغی حالده زمام اداره سنک کند و ایلرینه قیام ایلرینه خصوصیه عبارت ایلر کی نشر و عدوئیه حجاز
ایجادکدر درلر "قالکرت" ده مضمین انگلته ولای اعظمینک بروقتندر افکار عمومی مضمونه ایتلاک سعی و اقدام و حق هندستانه مجلس قوانین حضور
در دست مذکره اولوب اور ویا لور دخی بیلر حاکم تابع قلمده عبارته بولناکه بر تعلیمی ترویج ایلرکده اولر نکلر افکار اهلینک سولر
هیچاننده طریقی ولای مشار ایلر اندر کوره بولدیغی ایتلاک کیم درلر بوعارف و مدرک تری نتیجه ویر و حاکم هندو معلوم و کل ایلر مصر و ایلر و امید بروفی
تعلیم مذکوره ناسی یل زیاده خوی و اندر کوره درلر بوعارف و مدرک تری نتیجه ویر و حاکم هندو معلوم و کل ایلر مصر و ایلر و امید بروفی
سائلی سید فراتانلو ایلر بولناکه انگلته دولتی افق و لیتیمین بیکر بر اسیاه دیلک اولدیغی یا متباهده کلمه اکلشیده انگلته مکتوبه
متفرق اولر بالکز هندستانه ایلر ایلر و امید بروفی اهلای اولوب استاندر غزته سی خبندنک روایت نظر "موسی" اطلس اهلای دخی انکسینه
دینر و انگلته تحت تابعیتیه مشامقه اولدقاری حالده قبا ایلر فرانسه میلک اولوب انگلته لر حقن اظهار مقصده و نفوذیه حاکم قالماقده در بولناکه
افادته مبالغه صلی اولر ایلر ایلر غزته و مذکور خبندنک بالادته نشر و اعلامه ایلر اولدیغی مکتوبک بر فقه سنک عینا نقل و درجی ماسمعه
ایلدک استاندر غزته سنک خبندی
دهر نکلر اوده طقوزخی عصرک استاندره ظهوره کلر و محارب عظیم بحر و حیط هندیه کاشه جزائر ده فرانسه بر ایلرک طریقه اورا لره انگلته
نفوذیه حکمتک ناسی موجب اولر بیه فرانسه نفوذی و فرانسه مله میل و محبت جزائر مذکوره اهلای قلمشده ایوم مستقذ حاکم و جابر ایلر
عربی متوا سیدرک "موسی" اطلس سنک عه اصل اکثریت اوزر فرانسه بولناکه اهلایسی انگلته حکومتی سایه سنه نائل اولدقاری ایلر
و محنتانی تسلیم ایلر بیلر انگلته دولتی و عالی خصوص اور ویا ناک "قبا اولر" لقیلم یار و تطقیب ایلرکری انگلته لر حقن نفوذیه و عدا و تارکی

2

Y.PRK.TKM 6/7

Y.PRK.TKM.00006.00007.002

³³⁰ (BOA). Y. PRK.TKM./ 6-7, 14.06.1300(H).

Hüve

1-1

Fransa ve İngiltere müskirat sernamesiyle Alafranga 12 Nisan 1882 tarihli “Lusbendl” gazetesinde münderiç makalenin tercümesidir

İngiltere’de münteşir olmuş ve hatta bazı Fransızlar tarafından dahi kabul olunmuş bir itikad varid ki o itikade göre güya Fransızlar memalik baide de müskirat ihdas etmecliği ve ne de vücuda götürebildikleri müskiratı hüsnü idareyi bilmezler imiş bizce bu itikad-i batıl olub batlani yani Fransız milletin bu hususta milel-i saireden aşığı kalmadığı yüz kere isbat edilmiş bir kazaya olduğu cihetle bu mahalde tekraren isbatına lüzum göremeyub alem-i siyaside şuralık bi’l-hassa calib-i dikkat olan ve havza-i hükümetleri en vasi devletler düvelin en kavi ve en metinleri olmadığına dal bulunan bir madde üzerine İngiliz komşularımızın nazar-ı dikkatlerini celb ile iktifa eyleriz ve maddedande-i muradımız bir nevi muhtariyet idare imtiyazının istihsali arzusuyla Hindistan’da sernema-i zuhur olan istidad ve teşebbüsattır vaka-i hata-i cismiye-i mezkurede hüküm ve nüfuzu pek kavi ve metin esaslara müstenid olmak hasebiyle İngiltere’nin yerli ahali tarafından vukua gelebilecek yeni bir hücum vukuyla muhatırasızca galebe edebileceği derkar isede Devlet-i müşarun-ileyhanın başka yerlerde kenduyu sevdiremediği gibi Hindistan ahalisinin dahi celb-i kulübüne muvaffak olamadığı dahi kabil-i inkar değildir mamafih İngiltere için Hindistanca müşkülât-ı azime zamanı şimdiden beda eyledi denilemez ancak gavaili günden güne tezayide müskadıkçı? Görünmektedir fi’l-hakika hata-i mezkurede bulunan Avrupalılar yalnız asker ve memuriyet ile bir miktar ticaret ibaret olarak yerlilerin miktar-i nüfuzuna nisbetle laşi kabilindendir ve bunların içlerinde adeta gaib olmuş demek olub işbu ahali-i kadime üzerine tesir-i nüfuzları mefkud hükmündedir vaka İngiltere Hindistan’ın servet ve samanını tezyid eylediyse de Hinduların Kalavel fikir ve miskinnet içinde bulunmalarına bakılınca bunların refah ve saadet-i nasta bir takım istiklal his ve arzuları nümneyan olmakla başlamıştır yerli gazeteler hinduların bütün emel ve arzuları Hindistan kıtaat-ı muhtelifesinin rabıta-i kaviye-i ittihad ile merbut ve müttehid ve hür ve serbet olduğu halde zemam-i idaresinin kendi ellerine teslim olunması hususundan ibaret idüğünü neşir ve ılandan ihtiraz etmemektedirler Kalüküte’de mukim İngiltere vali-i azamının bir vakitten beri efkar-ı umumiyei memnun etmekle sai ve ikdam ve hatta Hindistan meclis-i kavanini huzurunda derdest-i müzakere olub Avrupalıları dahi yerli muhakeme tabi kalmaktan ibaret bulunan bir teklifi terviç eylemekte olmasına nazaren efkar-ı ahalinin şu yolda heyecanından dolayı vali-i müşarun-ileyhin endişede bulunduğu anlaşılmaktadır halbuki yerli muhakim kendilerine emniyet necş? Olamadığı cihetle Hindistan’da mütemekkin İngilizler teklif-i mezkurdan naşı pek ziyade havf ve endişededirler bu arıza-i mühimmenin neye netice vereceği henüz malum değil isede Mısır ve İrlanda ve ümidburnu mesaili sebebiyle zaten gaile içinde bulunan İngiltere Devleti afak politikasında yeni bir siyah demek olduğu bi iştibahtır lakin anlaşılan

İngiltere hükümetinden müntezir olanlar yalnız Hindistan ile İrlanda ve Ümidburnu ahalisi olmayub Üstandad gazetesi muhabirinin rivayetine nazaren Moris adası ahalisi dahi altmış seneden beri İngiltere taht-ı tabiyetinde yaşamakta oldukları halde külliye alan Fransa'ya meyl olub İngilizler hakkında izhar bazı ve nefretten hali kalmamaktadırlar bu babdaki ifadatımız mebalığeye mahal olunmamak için gazete-i mezkurun muhabirinden bi'l-ahz neşir ve ilan eylemiş olduğu mektubun bir fıkrasının aynen nakil ve dercini münasib ad eyledik İstandad gazetesinin muhabiri

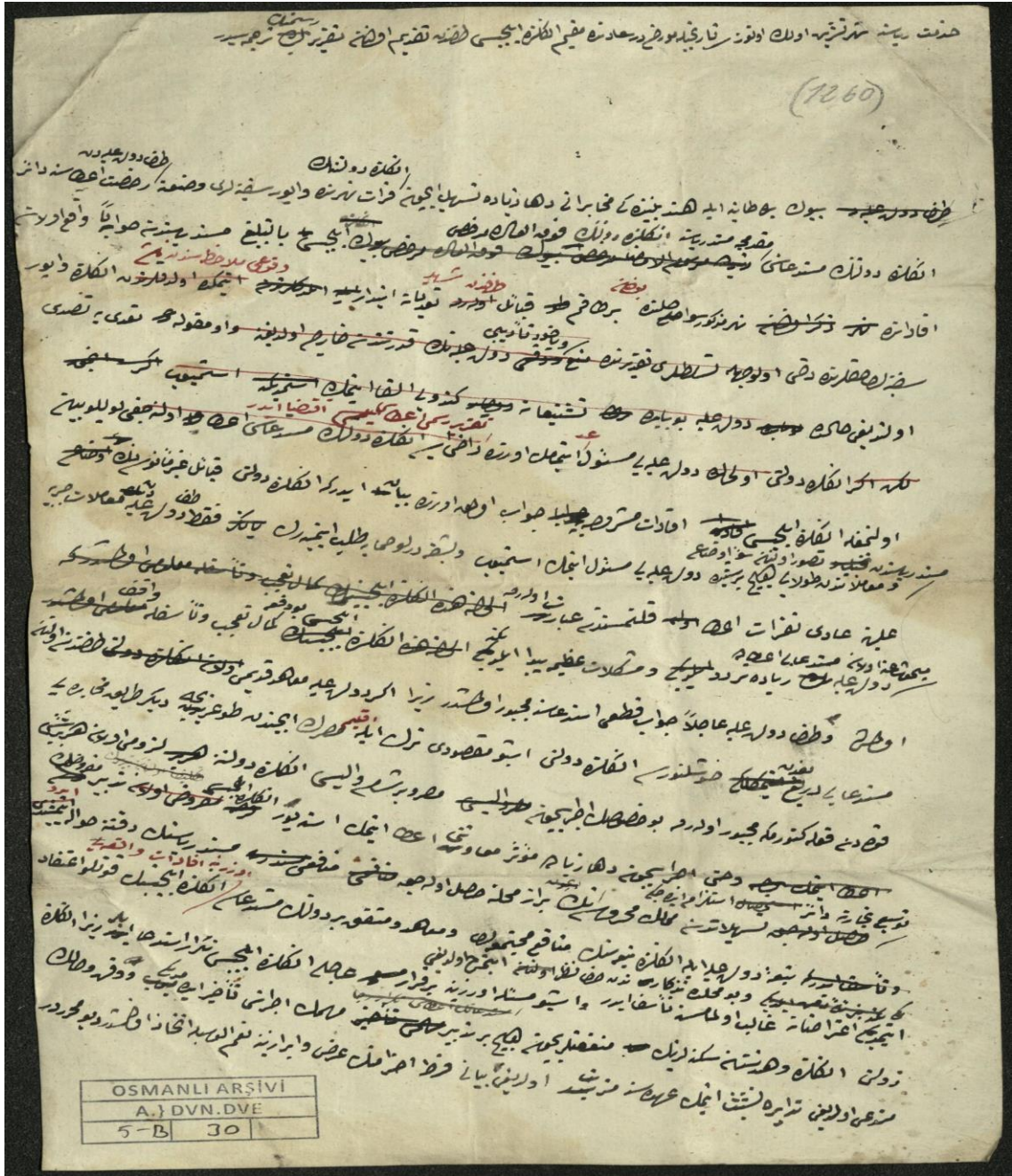
Her ne kadar on dokuzuncu asrın ibtidasında zuhura gelen muharebe-i azime her muhit-i Hindi'de kain cezairden Fransa bayrağının tardıyla oralarda İngiltere'nin tefavuk hükmünün tesisini mucib olduysada Fransa nüfuzu ve Fransa milletine meyl ve muhabbet cezair-i mezkure ahalisi kulübünde eyevm müstakilen hakim ve caridir en garibi şurasıdır ki Moris adasının an-asıl ekseriyet üzere Fransız bulunan ahalisi İngiltere hükümeti sayesinde nail oldukları iltaf ve müstebani teslim ile beraber İngiltere devleti ve ale'l-husus Avrupa'nın kaba adamları lakabıyla yad ve telkib eyledikleri İngilizler hakkında nefret ve adavetlerini

Özet: Bu metin, 12 Nisan 1882 tarihli "Lusbendl" gazetesinde yayımlanan ve Fransa ile İngiltere'nin içki üretimi hakkındaki bir makalenin tercümesidir. Makalede, İngiltere'de yaygın olan ve bazı Fransızlar tarafından da kabul edilen yanlış bir inanıştan bahsedilmektedir. Bu inanışa göre, Fransızlar uzak bölgelerde içki üretiminde başarılı olamamakta ve ürettikleri içkileri iyi yönetememektedir. Makale, bu inanışın yanlış olduğunu ve Fransızların bu konuda diğer milletlerden geri kalmadığını belirtmektedir.

Makalede ayrıca, Hindistan'da İngiltere'nin kontrolündeki halkın bağımsızlık ve özerklik arzularından söz edilmektedir. İngiltere'nin Hindistan'da karşılaştığı zorlukların arttığı ve yerli halkın İngiltere'ye karşı hoşnutsuzluğunun yükseldiği vurgulanmaktadır. Bu durumun, Hindistan'da bulunan İngilizlerin güvenliği için tehdit oluşturabileceği belirtilmektedir.

Son olarak, Moris Adası'ndaki halkın İngiltere'ye karşı duyduğu hoşnutsuzluk ve Fransa'ya olan bağlılıkları dile getirilmektedir. Adanın halkı, İngiltere'nin sağladığı imtiyazlara rağmen İngilizlerden nefret etmekte ve Fransa'ya sempati duymaktadır.

EK 5: İngiltere'nin Hindistan'la muhaberatını sağlamak için Fırat Nehri'nde bulundurduğu vapurlara karşı kabilelerin taadiyatının men'ine dair İngiltere Elçisi'nin takririnin tercümesi (H.1260)³³²

Hıdmet-i riyasete şehr-i Teşrin-i Evvel'in otuz bir tarihiyle müverrih Der Saadet'te mukim İngiltere elçisi tarafından takdim olunan takrir resminin tercümesidir

Büyük Britanya ile Hindistan'daki muhaberatı daha ziyade teshil Merat şehrinde vapur sefineleri vazına ruhsat itasına dair İngiltere devletinin müstedasını mukaddemce müteraddiyat İngiltere Devleti'nin fevkalade murahhası bi't-tebliğ müstedasından

³³² (BOA). AJDVN.DVE. / 5-30, 29,10.1260 (H).

cevaben vaki olan ifadatta nehr-i mezkur sevhilinde bir takım kabail tarafından şehri-i Taiyat ettirmesi vuku mülâhazasından İngiltere vapur sefineleri haklarında dahi o makule teadiye tasdi olunduğu halde düvel-i aliyye bu babda teşkiyane kendulu alaka etmek istemediğini işitip eğer ancak lakin eğer İngiltere Devleti ol-hak düvel-i aliyyeyi mesul etmemek üzere takriri resmi itası iktiza eder olunmağla İngiltere ifadat-ı meşruha cevab olmak üzere beyan eder ki İngiltere devleti kabail-i gayr-ı memnunun münderiyasetten tasavvur olunan su-i evza ve muamelattan dolayı hiçbir şeyde düvel-i aliyyeyi mesul etmek istemeyub ve başka türlü himaye talep etmeyerek fakat der-i aliyye muamelat-ı harbiye aleyhine adi nakarat ita kılınmasından ibaret olarak (...?) olan mündericatı itada ziyade tereddüt ve müşkülât-ı azime peyda eylediğine İngiltere elçisi bu defa kemal-i tacib ve nasılsa vakıf olmuş ve taraf-ı devlet-i aliyye acilen cevap-ı kati istidasına mecbur olmuştur zira eğer düvel-i aliyye muahede-i kadimi tarafından olunan müstedayı derbigden hoşlanırsa İngiltere işbu maksadı terk ile iklim-i Mısır'ın içinden doğruca diğer tarik-i muhabereyi kuvvadan kale götürmeğe mecbur olarak bu hususun icra için Mısır ve Bir Şam Valisi İngiltere devletine lüzumu olan herbirisini ve hatta icra için daha ziyade müessir muaveneti ita etmek istiyor İngiltere elçisi tedbir-i meşruhun tevbi ticarete dair teshilattan memalik-i mahrusenin biraz mahalle hasıl olacak menafi müstedrisatın dikkatine havale etmişti ve başka düvel-i aliyye ile İngiltere tebasının menafi müctemiaların ve muahede ve müstehak bir düvelin müstedası üzerine ifadat-ı vakayı İngiltere elçisinin kuvvetlu itikad etmediği itirazata galib olmamasına telif eder ve işbu mesele üzerine bir karar-ı aciz İngiltere elçisi tekrar istida ettirir zira İngiltere devleti İngiltere ve Hindistan'a sekinelerinin müttetikleriçün hiçbir tedbir-i mühimin icrasını tehir edemediği ve vakıf ve hasıl müsteda olmadığı tedabire teşebbüs etmek uhdesine müstedayat olduğu beyanatı taraf-ı ihitramın arz ve ibrazına naam olmasıyla ittihaz olunmuştur deyyu muharrerdir.

Özet: İngiltere elçisi tarafından Osmanlı Devleti'ne sunulan bir belgeye göre, İngiltere, Büyük Britanya ile Hindistan arasındaki haberleşmeyi kolaylaştırmak amacıyla Merat şehrinde buharlı gemilerin kullanımına izin verilmesini talep ediyor. İngiltere, daha önce nehrin kenarındaki bazı kabilelerin saldırıları nedeniyle İngiliz gemilerine yapılan saldırılardan endişe duyulduğunu ve Osmanlı Devleti'ni bu konuda sorumlu tutmayacağını belirtiyor. Ayrıca, İngiltere'nin bu izin talebine karşılık Osmanlı Devleti'nden acil bir yanıt beklediği ve eğer bu talep reddedilirse, alternatif yollar arayacaklarını ifade ediyor. İngiltere, bu izinle ticareti kolaylaştırmak ve Osmanlı topraklarında bazı ekonomik faydalar sağlamayı amaçladığını belirtiyor. Ayrıca, İngiltere'nin bu meselede hızlı bir karar verilmesini istediği ve herhangi bir gecikmenin kabul edilemez olduğunu vurguluyor.

Özetle, İngiltere, Merat şehrinde buharlı gemilerin kullanımına izin verilmesini talep etmekte ve Osmanlı Devleti'nden acil bir yanıt beklemektedir.